

**T.C.
GAZİ ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
ESKİÇAĞ TARİHİ BİLİM DALI**

**BOZKIR KAVİMLERİNİN KÜLTÜR
VE MİTOLOJİLERİNDE AT**

YÜKSEK LİSANS TEZİ

**HAZIRLAYAN
ORHAN DOĞAN**

**TEZ DANIŞMANI
Prof.Dr. İLHAMİ DURMUŞ**

ANKARA 2006

Sosyal Bilimler Enstitüsü Müdürlüğü'ne
Ait.....
adlı çalışma jürimiz tarafından.....Anabilim
Dalında YÜKSEK LİSANS TEZİ olarak kabul edilmiştir.

Başkan.....

Üye.....

Üye.....

ÖNSÖZ

Hiç şüphesiz tarihi olayların meydana gelmesinde atların en belirleyici bir unsur olduğunu söylemek yanlış olmaz. Atlar, özellikle bozkır coğrafyasında yaşayan göçebe kavimlerin tarihi süreç içerisinde kaderlerinin belirlenmesinde doğrudan etkili olduğu gibi birçok medeniyetin seyrine yön vererek tarih kavramının tanımı ve şekillenmesi hususunda temel rolü oynamıştır.

Bu temel rol elbette bozkır kavimlerinin sosyal, siyasi, iktisadi, askeri, dinsel, sanatsal ve mitolojik yapılanmasında da kendini göstererek atları dahili bulunduğu coğrafi alan içinde bireylerin ve toplumların vazgeçilmezi olarak çıkarmaktadır.

Türkler, Dünya Tarihinde sayısız devlet kurmuş birkaç topluluktan birisidir. Bu topluluğun kısa sürede devlet kurup yıkılmasında hiç şüphesiz atın önemi ve hızı büyük öneme sahiptir. Türk devletlerinin at üzerinde kurulup at üzerinde yıkıldıklarını söyleyebiliriz.

Bu çalışmamızda Türklerin Dünya Kültür ve Medeniyetine bir katkısı olan atın kullanımı ve faydaları ele alınarak tarihi süreç içerisindeki önemi vurgulanmaya çalışılmıştır.

Bu araştırmanın gerçekleştirilmesinde öneri ve yardımlarını esirgemeyen sayın Prof.Dr.İlhami Durmuş'a, kaynak temini konusunda yardımlarını esirgemeyen sayın Prof.Dr. Salim Koca'ya ve tarih metodolojisi konusunda yardımcı olan Dr.Gürkan Gökçek'e çok teşekkür ederim.

Orhan DOĞAN

İÇİNDEKİLER

ÖNSÖZ	i
İÇİNDEKİLER.....	ii
KISALTMALAR CETVELİ	ix
GİRİŞ	1

I. BÖLÜM

İSKİTLERİN KÜLTÜR VE MİTOLOJİLERİNDE AT	26
1.1 SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA AT	27
1.1.1 Sosyal Hayatta At	27
1.1.2-Ekonomik Hayatta At	38
1.2.SİYASİ VE ASKERİ HAYATTA AT	40
1.2.1.Siyasi Hayatta At.....	40
1.2.2.Askerî Hayatta At.....	45
1.3-DİN, SANAT ANLAYIŞI VE MİTOLOJİ'DE AT.....	52
1.3.1.Dini Hayatta At	52
1.3.2-Sanat Anlayışında At	56
1.3.3-Mitoloji'de At	64

II. BÖLÜM

HUNLARIN KÜLTÜR VE MİTOLOJİLERİNDE AT	67
2.1.SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA AT	67
2.1.1- Sosyal Hayatta At	67
2.1.2-Ekonomik Hayatta At	72
2.2-SİYASİ VE ASKERİ HAYATTA AT	74
2.2.1-Siyasi Hayatta At	74
2.2.2-Askerî Hayatta At	78
2.3-DİN, SANAT ANLAYIŞI VE MİTOLOJİ'DE AT.....	86
2.3.1-Dini Hayatta At	86
2.3.2-Sanat Anlayışında At	91

2.3.3-Mitoloji’de At	94
----------------------------	----

III. BÖLÜM

GÖKTÜRKLERİN KÜLTÜR VE MİTOLOJİLERİNDE AT	97
3.1-SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA AT	97
3.1.1- Sosyal Hayatta At	97
3.1.2-Ekonomik Hayatta At	101
3.2-SİYASİ VE ASKERİ HAYATTA AT	104
3.2.1-Siyasi Hayatta At	104
3.2.2-Askeri Hayatta At	107
3.3.DİN, SANAT ANLAYIŞI VE MİTOLOJİ’DE AT	108
3.3.1-Dini Hayatta At	108
3.3.2-Sanat Anlayışında At	112
3.3.3-Mitoloji’de At	116

IV.BÖLÜM

UYGURLARIN KÜLTÜR VE MİTOLOJİLERİNDE AT	120
4.1-SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA AT	120
4.1.1- Sosyal Hayatta At	120
4.1.2-Ekonomik Hayatta At	121
4.2-SİYASİ VE ASKERİ HAYATTA AT	126
4.2.1-Siyasi Hayatta At	126
4.2.2-Askeri Hayatta At	127
4.3-DİN, SANAT ANLAYIŞI VE MİTOLOJİ’DE AT	127
4.3.1-Dini Hayatta At	127
4.3.2-Sanat Anlayışında At	129
4.3.3-Mitoloji’de At	130
SONUÇ	134
KAYNAKÇA	137
EKLER	150
HARİTALAR LİSTESİ	150
HARİTALAR	151

RESİMLER LİSTESİ	155
RESİMLER.....	156
ÇİZİMLER LİSTESİ	174
ÇİZİMLER	175
ÖZET.....	180
ABSTRACT	181

KISALTMALAR CETVELİ

A.A	:Archivum Anatolicum
A.G.E	:Adı Geçen Eser
A.G.M	:Adı Geçen Makale
A.G.T	:Adı Geçen Tebliğ
AKDTY	: Atatürk Kültür Dil ve Tarih Yüksek Kurumu
C	:Cilt
CAH	:Cambridge Ancient History
CAJ	:Central Asiatic Journal
ÇEV	:Çeviren
DTCF	:Dil-Tarih Coğrafya Fakültesi
G.Ü.FEF.SB	:Gazi Üniversitesi Fen Edebiyat Fakültesi Sosyal Bilimler Dergisi
G.Ü.S.B.E	: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
HÜ.SBE	:Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü
İ.Ü.E.F.D	:İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Dergisi
S	: Sayı
SKD	:Silahlı Kuvvetler Dergisi
TAVHD	:Türk Askeri Veteriner Hekimleri Dergisi
TAD	:Türklük Araştırmaları Dergisi
TDAD	:Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi
TDİD	:Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi
TDNA	:Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi
TDK	:Türk Dil Kurumu
TFA	:Türk Folkloru Araştırmaları
TKD	:Türk Kültürü Dergisi
TTD	:Türk Tarih Dergisi
TTEM	:Türk Tarih Encümeni Mecmuası
TTK	:Türk Tarih Kurumu

TTKB	: Türk Tarih Kongresi Bibliyografyası
TKAE	:Türk Kùltürünü Araştırma Enstitüsü
TED	:Tarih Enstitüsü Dergisi
TSTAI	:Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri
VS	:Vesaire
VB	:Ve Benzeri
YBTD	:Yıllar Boyu Tarih Dergisi

GİRİŞ

Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At isimli çalışmamızın özünü oluşturan bozkır kavimleri İskit, Hun, Göktürk ve Uygurlardır. Çalışma sahamızı içeren Asya coğrafi bakımından incelenecek olursa, Kuzey Asya, Doğu Asya, Güney Asya , Ön Asya ve Orta Asya olmak üzere beş bölümde incelenebilir¹. Orta Asya olarak anılan kıta doğuda Kadirgan Dağlarından batıda Ural Dağları ve Hazar Denizine, kuzeyde Sibiry'a dan güneyde Çin, Tibet ve İran ülkelerine kadar uzanan geniş bir sahayı kapsamaktadır². Görüldüğü gibi çok geniş bir alanı kapsayan Orta Asya'da birçok Türk kavmi kurulmuş ve yayılma imkanı da bulmuştur. Daha açık bir ifade ile Orta Asya'da kurulan Türk kavimleri Çin Seddinden Tuna Nehrine kadar olan alanı kaplayan bölgede yaşama imkanı bulmuşlardır.

Atlı-göçebe kültürler büyük ölçüde Orta Asya'da doğmuş ve bozkır coğrafyasının diğer taraflarına da yayılmıştır. Bir hayat tarzı olarak ortaya çıkan göçebelik, avcılık ve ziraat arasında geçen yarı yerleşik olarak belirmemiştir. Göçebelik bazı durumlarda fazla özelliği olan ve uygun şartlarda toprağı işlemekten daha az işçiliğe ihtiyaç duyulan bir yaşayış biçimi olarak ortaya çıkmış ve gelişmiştir³. Bozkırların doğu tarafında, özellikle Orta Asya'da ortaya çıkan kültürler arkeolojik buluntular sayesinde aydınlatılabilmektedir. Bozkır devletlerinin ortaya çıkışı ve kuruluşlarında büyük ölçüde “atın hızı ve demirin vurucu gücü” etkili olmuştur. Atın binek hayvanı olarak kullanımı ve demirden yapılan savaş araç ve gereçleri yaygınlık kazanmıştır.(Resim:1) Atlı-göçebelerin bu bilgi ve birikimi tarihin derinliklerinden süzülerek gelmiş, onların sosyal, siyasî, kültürel, dinî ve ekonomik hayatına damgasını vurmuştur.

Her kültürün kendine has bir özelliği vardır. Bozkır kültürünün de diğer kültürlerden farklı yönleri bulunmaktadır.Kültürler yerleşik, göçebe ve asalak kültürler olmak üzere temelde üç kısımda incelenmektedir.Yerleşik kültürlerde ziraat

¹ L.Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya**(Çev: Sadettin Karatay) Ankara, 1986, s.14-15.

² S .M. Arsal, **Orta Asya**, Ankara,1933, s.3.

³ E. H. Minns, “The Scythians and Northern Nomads”, **CAH**, IX, (1970), s. 190-191.

ön plandadır. Toprağa bağlanan insanlar geçimlerini tarımla sağlamaya çalışmışlardır. Asalak kültürlerde ise insanların hayatında avcılık ve toplayıcılık en önemli yeri tutmaktadır. Göçebe kültürlerinde hayvan besleme ön plana çıkmaktadır. Bozkırlının sürülerini otlatabilmesine imkan veren otu bol otlaklar bu hayat tarzının gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur⁴. Göçebe kültürlerinden bir kısmında ise hayvan besleyiciliği içerisinde at en önemli yeri tutmakta, hatta kültüre adını vermekte, bozkır kültürü atlı-bozkır kültürü olarak kendini göstermektedir⁵.

Orta Asya coğrafyası geniş ve engebesiz arazi parçasından oluştuğundan bozkır coğrafyası olarak da bilinmektedir. Adı geçen coğrafyada kurulan devletlerde bozkır kavimleri olarak anılmaktadır. Bu kültür Batı dillerinde de step kültürü olarak geçmektedir. Bu bağlamda Kafesoğlu “Kültür, ilmi manası ile coğrafyaya değil insan topluluklarına mahsustur. Burada da belirli bir arazi değil, bozkırlı kavimler kastedilmektedir. Rusça bir kelime olan Step’in Türkçe karşılığı bozkırdır⁶.” şeklinde görüş beyan etmektedir. Step yerine bozkır tabirinin kullanılması kültürümüz açısından daha isabetli bir tercihtir. (Resim:2.,3. 4.).

Bir topluluğun hayatında ve kültürünün oluşumunda bölge coğrafi şart, bitki örtüsü, tarım ürünleri, orman, madenler gibi; asalak, çiftçi ve çoban hayatı, yerleşme ve göç hareketleri, sanayi şekilleri gibi sosyal, iktisadi faaliyetlere ve dolayısıyla hukuki, dini vb. kültürel davranışlara büyük ölçüde etki yaptığı bilinmektedir⁷. Coğrafi çevrenin insan hayatı üzerindeki etkisi bozkırlarda daha bir açıklıkla kendini göstermiştir. Bozkırlarda göçebe kültürünün en yüksek derecesi olan atlı kültür gelişmiştir. Dünya tarihinde önemli yeri olan atlı bozkır devletleri, bozkır coğrafyası üzerinde ortaya çıkmıştır⁸.

Coğrafi şartların insan yaşantısı üzerine birçok etkisi bulunmaktadır. Yeryüzünde yaşayan insan topluluklarına baktığımızda genelde orman, hayvan

⁴ İ. Durmuş, “Sarmatlar’da Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **G.Ü.FEF. SBD**, 1, (1996, s. 173.

⁵ İ. Durmuş, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, **G.Ü.FEF. SBD**, Cilt I. Sayı 2, Sayfa 13-19, 1997

⁶ İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara, 1987, s.3.

⁷ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.3.

⁸ M. Arslan, **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasal Yapı**, İstanbul 1984. s. 1-2.

yetiştirme ve tarım imkanlarını değerlendirerek hayatlarını sürdürmüşlerdir⁹. Orman kavimleri “asalak” kültürü, tarım yapan toplumlar ise “köylü” kültürünü yani çiftçilik kültürünü ortaya koymuşlar, bozkırda yaşayanlar ise “çoban” kültürünü (besiciliği) meydana getirmişlerdir¹⁰.

Bozkır kültürü diğer göçebe yani yerleşik olmayan kültürler ile karşılaştırıldığında birçok farklılık da göstermektedir. Bu konuda Durmuş “Çöl göçebeliliğinin ana unsuru devedir. Bozkır kültürünün ise attır.At bu kültüre dinamizm kazandırmış olup adı geçen kültür ise kuvvet, hareket ve sürat üzerine kurulmuştur.¹¹”demektedir.Dolayısıyla deve durağanlığı ifade eden bir hayvan olarak kültüre adını vermiştir.Burada yaşayan topluluklarda çöl hayatına uyum sağlayan deve çok önemli işlevlere de sahiptir. Çöl kavimlerinin kültüründe siyasi, sosyal, ekonomik rolü büyüktür. Bozkır kavimlerinde ise at hareketliliği ile kültürün oluşumu ve gelişiminde önemli rol üstlenmiştir.Bu vesileyle Durmuş “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At¹²” isimli çalışmasında geniş bilgi vermektedir. Güçlü bozkır devletleri at sırtında kurulmuştur. Bu konuda Arslan “Dünya tarihinde önemli yeri olan ‘atlı bozkır devletleri’ bozkır coğrafyası üzerinde ortaya çıkmıştır¹³.”diyerek meselenin izahına yardımcı olmaktadır. Konumuz açısından büyük önem taşıyan ve çalışmamızın anahtar kelimelerini oluşturan kültür , mitoloji ve at üzerinde durmak gerekmektedir.

Orta Asya; geniş otlaklar, verimsiz düzlükler ve kumlu çöllerden oluşmakla birlikte bitki örtüsü iklim ve toprak türüne göre değişiklik göstermektedir. Denizlerden uzak tamamıyla bir bozkır ülkesi olan coğrafyada kara iklimi hüküm sürmektedir. Bu iklimde kışlar çok soğuk ve sert; yazlar ise çok sıcak ve kurak

⁹ İ. Kafesoğlu, **Türk Bozkır Kültürü**, Ankara,1987 ,s.2.

¹⁰ İ.Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.15.

¹¹ İ.Durmuş, ; **İskit Kültürü**, Türkler, Ankara ,2002, s.15

¹² Bu hususta Bkz, İ. Durmuş, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At” **Gazi Üniv Fen-Edb Fak Sos.Bil Der** Cilt I.Sayı 2,1997, Sayfa 13.

¹³ M. Arslan, **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı** , İstanbul, 1984, s.1-2

geçmektedir¹⁴. Kışın sıcaklık –50 dereceye kadar düşmekte, ırmaklar ve göller donmakta, tabiat örtüsü kar tabakalarının altında kalmaktadır.¹⁵

Orta Asya bozkırlarında su kaynakları oldukça sınırlıdır. Bu coğrafyada su hem insanlar için hem de ekonomileri hayvancılığa dayalı olan Türkler için hayati derecede önem taşımaktadır. Bozkırlarda iki tür su vardır. Bu sulardan birisi “ ak – su” diğeri ise “ kara -su” dur¹⁶. Bugün Anadolu’da da bu isimlerle anılan birçok çay ve dere ismi vardır. Bu da Orta Asya’dan Anadolu’ya yönelik köklü bir geleneği göstermesi bakımından oldukça önemlidir. İlbaharda vadi tabanlarından gürül gürül akan ve nehirleri besleyen ak sular, yazın ise kurumakta; kara su ise yer altı kaynaklarından beslenmekle zira, yer altı kaynaklarından beslenmesi nedeniyle kurumamaktadır. Bu nedenle bozkırlı için hayati derecede önemli olan su kara sudur.¹⁷

Orta Asya’nın ortasında yer alan bozkır coğrafyasına bakıldığında görülen manzara şudur: Çorak ve kumlu topraklar, yer yer çöle dönüşür. Gobi, Taklamakan, Akkum, Kızılıkum ve Karakum çölleri adı geçen coğrafyada bulunan çöllerdir.

Türkler genellikle ormanlık ve çöl sahalardan uzak durmuşlar bozkırların geniş ve düz olan coğrafyasında yaşama imkanı bulmuşlardır.

Bu bölgenin coğrafi koşulları Türklerin yaşantısını ve kültürlerini derinden etkilemiştir. Bu etkileri kısaca şöyle sıralayabiliriz:

Karasal iklime sahip olan Bozkır coğrafyası tarımdan çok hayvancılığa elverişlidir. Bu nedenle bozkır kavimlerinin temel geçim kaynağını hayvancılık oluşturmuştur. Bozkır kavimleri sürülerine ot ve su bulabilmek için bozkır yaşam biçimini(konargöçer) benimsemişlerdir. Evcilleştirilen hayvanların beslenmesi için bazı bitkilerin ekilmesi zorunlu olmuştur. Türkler hayvanları için yonca, kendi

¹⁴ J-P Roux, **Türklerin Tarihi**, İstanbul,1995., s.78.

¹⁵ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara 2003,s.11.

¹⁶ S.Koca, **a.g.e**, Ankara,2003,s.11.

¹⁷ S.Koca, **a.g.e**,s.11.

beslenmeleri için buğday ve mısır yetiştirmişlerdir. Hayvancılıkla uğraşılması ve konargöçer yaşam biçimi atın evcilleştirilmesini zorunlu hale de getirmiştir. Sürüleri idare edebilmek ve ulaşım, savaş vb durumlarda atın hızı ve gücünden yararlanmışlardır. Atı binek hayvanı olarak kullanmışlardır. Bozkırın zor koşulları Türklerde özgüven, güçlü bir irade oluşmasına ve dayanıklılıklarının artmasına ortam hazırlamıştır.

Latince’de cultura şeklinde geçen **kültür** kelimesi “ toprağı işleme” anlamıyla Avrupa dillerinde yüksek bilgi manası ile Türkçe’ye girmiştir¹⁸. Kültür kelimesi çeşitli kavramları ifade etmek için de kullanılır : Milli kültür, ilkel kültür , beşeri kültür, yerleşik kültür, teknik kültür aşiret kültürü olarak da kullanılmıştır¹⁹.

Kültür kelimesinin günümüze kadar birçok tanımı yapılmıştır. Thurnwold kültürü şu şekilde tanımlamıştır: “Bir toplulukta örf ve adetlerden, davranış tarzlarından, teşkilat ve tesislerden kurulu ahenkli bütün”, C.Wiesler ise kültürü “ Bir topluluğun yaşama tarzı”, A.Sapire göre kültür “ Atalardan gelen maddi ve manevi değerler bütünü”, A.K Kohen, “ Umumi olarak inançlar, değer hükümleri, örf ve adetler, zevkler kısaca insan tarafından yapılmış ve yaratılmış her şey” olarak tanımlarken, E.B.Taylor ise “ Bilgiyi ,imani, sanatı, ahlakı, örf ve adetleri, ferdin mensup olduğu cemiyetin bir uvzu olması itibarıyla kazandığı itiyatlarını ve bütün değer maharetlerini ihtiva eden gayet girift bir bütündür” şeklinde tanımlamışlardır²⁰.

Bu tanımlarda dikkatimizi çeken en önemli nokta kültürün her toplumun kendine özgü olan yaşama tarzı olmasıdır. Kültürün bu tanımı Ziya Gökalp tarafından yapılan tanım ile paralellik göstermektedir. Gökalp’e göre kültür “ Bir milletin dini, ahlaki, hukuki, insani, iktisadi, fenni hayatlarının ahenkli toplamıdır.”²¹

Kültürün tanımı incelendiğinde maddi ve manevi kültür kavramları öne çıkmaktadır. Manevi kültür kavramlarına baktığımızda; toplumdaki değer yargıları ,

¹⁸ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1997,s.26.

¹⁹ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, ,s.26

²⁰ M.Turhan, **Kültür Değişimleri**, İstanbul, 1951, s.27.

²¹ Z.Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, 1989, s.9.

gelenek ve görenek anlayışları ortaya çıkmaktadır. Maddi kültür unsurlarını ise insanın doğaya egemen olmasında yarar sağlayan teknik araç ve gereçleri ifade etmek için kullanılır. Bu tanımlamaya Marx da katılmaktadır. Felsefe bir tanımlamada da Marxstan gelmektedir. Marxsa göre kültür; “Doğanın yarattıklarına karşılık, insanoğlunun yarattığı her şeydir²².”

Koca'ya göre ise kültür; “Bir milletin kendine özgü yaşayış, düşünüş, inanış ve davranış biçimidir”. Bu tanımda sadece kültürün manevi cephesi belirtilmiş olup bir de kültürün maddi cephesi vardır. Örneğin musiki kültürün manevi cephesini oluştururken musiki aletleri de maddi cephesini temsil etmektedir²³.

Cumhuriyetimizin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk ise kültürü “ Bir insan toplumunun devlet hayatında, düşünce hayatında, ekonomik hayatında; yani tarımda, sanatta, ticarete, kara, deniz ve hava ulaşırmacılığında yapabildiği şeylerin toplamı bileşimidir.” diyerek tanımlamıştır.

Kültürün üç temel dayanağı vardır. Bunlar coğrafi çevre, insan unsuru ve toplumdur²⁴. Coğrafi çevre olarak ifade edilmek istenen iklim, göller, denizler, akarsular, dağlar bitki örtüsü, orman, ve maden ile bir ülkenin sahip olduğu yaşadığı alana ait doğal ortamdır. İnsan unsurundan kastedilen ise bunları kullanacak düşünen insan anlatılmak istenmektedir. Cemiyetten maksat toplu halde insan toplulukları ifade edilmek istenmiştir. Fertlerin ortaya koyduğu faaliyetin cemiyet tarafından yani toplum tarafından kabul görmesi gerekmektedir.

Kültürün Latince anlamına baktığımızda kültür bir yerleşikliği ifade etmektedir. Yerleşik kültür çevrelerinin varlığı dikkat çekmektedir. Gerçekten de kültürler yerleşiklikten mi ibarettir? sorusuna cevap aramak gereği vardır. Bazı araştırmacılar kültürü yerleşiklikten ibaret sayarak kültürlerin ortaya çıkışı ve gelişimleri için çeşitli coğrafyalar ileri sürmüşlerdir. Modern araştırmacılar yaşanan

²² T.Baykara, **Türk Kültürü Araştırmaları**, İzmir, 1997, s.27

²³ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara, 2003, s 2-3.

²⁴ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1997, s.214.

coğrafyayı ve toplumların hayat tarzlarını dikkate alarak yerleşik kültür , göçebe kültür ve asalak kültür tabirlerini kullanmışlardır²⁵.

Göçebe olarak ifade edilen kültür tipine bakıldığında bozkırlarda yaşayanlar aklımıza gelmektedir. 3500 yıllık hayatı bozkır şartları içinde geçen Türk topluluğunun da kendine mahsus bir kültür tipi vardır ki buna da Türk milletinin yaşadığı sahadan dolayı “ Bozkır kültürü” diyoruz²⁶.

Türk kültür hayatını, birbirini takip eden üç safhaya ayırıp incelemek gerekmektedir. Bunlar: 1-) Atlı Göçebe Türk Kültürü (Buna Bozkır Kültürü de denilmektedir.) , 2-) İslami Dönem Türk Kültürü, 3-) Batı Medeniyeti Dairesi İçinde Türk Kültürü (Bunu, Çağdaş Türk Kültürü)şeklinde de söylemek mümkündür²⁷.

Milletleri millet yapan değerlerin başında hiç şüphesiz kültür gelmektedir. Kültür beraberinde medeniyet kavramını getirmektedir. Kafesoğlu “ Medeniyet kültürden doğar²⁸” demektedir.

Medeniyet, kültürden farklılık gösterir. Kafesoğlu medeniyeti “ Milletler arası ortak değerler seviyesine yükselen anlayış, davranış ve yaşama vasıtaları bütünüdür²⁹.” şeklinde tarif etmektedir.

Medeniyet, Arapça’da aslen şehir manasındaki “medine” sözünden türetilmiştir. Medeniyet tabiri lügat manası ile “şehircilik” demektir. Bedevi (çöl halkı, göçebe) nin zıddı olarak kullanılmıştır. Böylece her biri kendi kabile hayatını sürdüren çöl halkına karşılık; çeşitli soy, dil, din ve geleneklere sahip kütlelerin doldurduğu şehirde gelişen yaşayış birliğini ifade etmek için kullanılmıştır³⁰.

Medeniyetin tanımı genelde kültüre bağlı olarak yapılmaktadır. Medeniyeti kültürün milletlerarası ölçüğe yükselmiş hali olarak tarif edenlerde vardır.

²⁵ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1997,s.214.

²⁶ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**,s.214.

²⁷ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara,2003, s.3.

²⁸ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1997,s.16.

²⁹ İ. Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.16.

³⁰ Z.Gökalp, **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul, 1989,s.7.

Gökalp'e göre; kültür ve medeniyet arasında fark vardır. Bu farklar “medeniyet milletlerarası kültür ise millidir. Bir millet medeniyetini değiştirebilir fakat kültürünü değiştiremez. Bir millet medeniyetini değiştirebilir; fakat kültürünü değiştiremez³¹.” olarak sıralamaktadır.

Orta Asya'da tarih öncesi dönemlere dair yapılan kazılar sonucunda ortaya çıkartılan buluntular sayesinde Türklerin atalarının nerelerde yaşamış oldukları ve yayıldıkları saha hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu kültürleri tarih sırasına göre özetlemek gerekirse; M.Ö. 4000-1000 tarihleri arasında Türkmenistan'ın başkenti Aşkabat yakınlarındaki Anav (Anau) adını taşıyan yerde ortaya çıkartılmıştır.³² Anav'da ortaya çıkartıldığı için bu kültüre “Anav Kültürü” adı verilmiştir. Anav'da yapılan kazılarda , Anav insanının güneşte kurutulmuş tuğlalardan yapılan evlerde oturduğu, at, koyun ve sığır gibi hayvanları besledikleri ve en önemlisi de çiftçilik yaptıkları ortaya çıkartılmıştır³³. (Harita:1).

Aral Gölü çevresinde Kelteminar adıyla tanıtılan yerleşik bir kültürün izine M.Ö. 3000 yıllarında rastlanılmış olmakla bu kültürün en önemli buluntuları ise geniş ağızlı, düz tabanlı, kulpsuz, ince çizgili ve desenli çömleklerdir³⁴.

Bozkırların doğu tarafında, özellikle Orta Asya'da ortaya çıkan kültürler arkeolojik buluntular sayesinde aydınlatılabilmektedir. Bozkırların doğu tarafında arkeolojik ve antropolojik buluntulardan hareketle ilk ortaya çıkan kültür Afanesyovo kültürüdür. Bu kültürün M.Ö. 3000'lerde ortaya çıktığı ileri sürülmüştür. Adı geçen kültür, Altay ve Sayan dağları arasında gelişme imkânı bulmuştur. Afanesyovo kültürü M.Ö. 1700'lere kadar hüküm sürmüştür. Afanesyovo kültüründe büyük ölçüde atla ilgili buluntulara rastlanması, atın bu kültürde büyük önem

³¹ Z.Gökalp, **a.g.e.**, s.9.

³² S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara,2003, s12.

³³ S.Koca, **a.g.e.**, s.12.

³⁴ S.Koca, **a.g.e.**, s.13.

taşıdığını ortaya koymuştur³⁵. İlkel biçimde de olsa ilk kez ziraat yapılmaya başlanması bu kültürün en önemli özelliği olarak dikkatli çekmektedir³⁶.

M.Ö. 1700 yıllarında Andronovo kültürü ortaya çıkmıştır. Adı geçen kültürde de at başta olmak üzere, koyun, deve ve sığır gibi hayvanlarda beslenmiştir³⁷. Yine bu kültürde Andronovo kültür ile birlikte Orta Asya’da göçebe ve savaşçı bir kavme ait kültür yavaş yavaş hakim olmaya başlamıştır. Altaylar ve Tanrı dağları çevresi adı geçen kültürün temsilcilerinin yayıldığı saha olmuştur³⁸.

M.Ö. 1200 yıllarından başlamak üzere, M.Ö. 700 yıllarına kadar Karasuk kültürü devam etmiştir. Yenisey ve Angara ırmakları çevresi ve Abakan bozkırlarında Andronovo kültürlerine göre daha gelişmiş bir kültür olan Karasuk kültürü yayılmıştır. Bu kültürün belirgin özelliği demirin kullanılmaya başlamasıdır. Demir madenin kullanılmasıyla birlikte demircilik gelişmiştir. Bunu, ortaya çıkarılan buluntular belirgin bir şekilde göstermektedir. Dört tekerlekli arabalar ve keçeden derme çadırlar (kurulup sökülebilen) ilk kez bu kültürde görülmüştür³⁹. Karasuk kültürünün insanı, çok miktarda beslediği koyundan elde ettiği yünü dokuyarak, elbise yapmasını öğrenmiştir⁴⁰.

M.Ö. 700 yıllarından başlayarak, Minusinsk ve Abakan bölgelerinden Altaylar’a doğru uzanan bölge merkez olmak üzere, Tagar kültürü yayılmıştır. Demir başta olmak üzere madenlerin işlenmesinde en güzel numuneler yaygınlaşmıştır. Bu bölgede tunçtan yapılmış iki yanı keskin bıçaklar, hançerler, çok sayıda ok uçları, saplı aynalar ile iğneler, taçlar, bilezikler, küpeler taraklar üç ayaklı süslü tunçtan yapılma kazanlar bulunmuştur⁴¹. M.Ö. 3. yüzyılda Altaylar’ın güneydoğusunda Pazırık ve Şibe kurganlarında görülen ve Orhun ve Selenge boylarına uzanan Pazırık

³⁵ M. Kafalı, “ Türklerin Anayurdu”, **TTD**,I, Ankara, 1987, s.1.

³⁶ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara,2003, s.13.

³⁷ S.Koca, **a.g.e.**, s.15.

³⁸ B.Ögel; **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1984, s.7.

³⁹ A.N. Kurat; **IV-XVIII. Yüzyılda Karadeniz Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**,Ankara, 1972, s.3.

⁴⁰ B.Ögel; **İslamiyet ten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara, 1984, s.31.

⁴¹ E. Esin, **İslamiyetten Önceki Türk Kültür Tarihi ve İslama Giriş**, İstanbul, 1978, s.14.

kültürü M.Ö. 3000 yıllarından başlayarak gelişen kültür halkalarının Hun Devletine kadar gelip bağlandığını göstermektedir⁴².

Çalışmamızın diğer bir konusunu oluşturacak olan **mitoloji** kavramı üzerinde durmak gerekecektir.

Mitoloji, başlarda mit olarak sınıflandırılmış anlatma öbeklerine verilen ad iken, XVII. yüzyılın sonundan itibaren, bu anlatmaların anlamlarını, hangi toplumsal sınıflamalara kaynaklık etmiş olduğunu, araştıran bilim dalı haline gelmiştir⁴³. Yüzyıllar boyunca oluşan kültürel değişimler nedeniyle mitolojiye bakış açıları değişmiş ve buna bağlı olarak pek çok Mitoloji tanımı doğmuştur. Bu nedenle “mitoloji nedir?” sorusunun en kesin ve doğru cevabını bulabilmek için Türk ve yabancı araştırmacılar tarafından yapılmış mitoloji tanımlarını değerlendirmek gerekmektedir.

Osmanlıca’da “ustûre”, “esâtir”; Yunanca’da “mythos”, Almanca’da “mythe”, Fransızca’da “mythe”; İngilizce’de “myth”; Rusça’da “mif” söylenen “mit” Yunanca “uydurulmuş söz” anlamındaki “mythos” deyiminden türetilmiştir⁴⁴. Orhan Hançerlioğlu’nun hazırlamış olduğu İnanç Sözlüğü’nde , “ ölçülü söz” anlamındaki “epos” ve “ gerçeği dile getiren” anlamındaki “logos” a karşı mit, olağanüstü güçleri anlatan “ hayal ürünü söz” şeklinde tanımlanmıştır⁴⁵.

Ferit Develioğlu’nun hazırladığı Osmanlıca-Türkçe Ansiklopedik Lügat’ta ise “Uydurma hikayeler, yalanlar, masal türünden şeyler” olarak tarif edilmiştir⁴⁶.

⁴² M. Kafalı, “ Türklerin Anayurdu”, TTD,I, Ankara, 1987, s.1.

⁴³ L.Yılmaz, **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Ankara 2000, s.5.

⁴⁴ P. Dönmez, **Türk Mitolojisi Üzerine Türkiye’de Yapılan Yayınların Bibliyografyası ve Bu Yayınların Analizi**, İzmir 2001 Yüksek Lisans Tezi, s.7.

⁴⁵ Ö.Hançerlioğlu, “ Mit Maddesi”, **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul 1975, s. 416-419.

⁴⁶ F. Develioğlu, “ Esâtir Maddesi”, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1984.

Develioğlu'na benzer bir bakış açısıyla , M Nihat Özön'ün hazırladığı Osmanlıca-Türkçe Sözlük'te mitoloji için “ İlkçağlardaki insanların tanrıları hakkındaki hikayeleri, masal, acayip garibeleri⁴⁷” tanımına yer verilmiştir.

Kamus-i Türki de ise; “ Hurafat Eski akvam-ı meşrikenin kezib mabudları hakkında olan hikayat ve nakliyat garibeleri: Esâtir-i Yunani, Esâtir-i İrani⁴⁸”(Hurafeler. Eski doğu kavimlerinin uydurma tanrıları hakkında hikayeleri ve garip anlatmaları) şeklinde tanımlanmıştır.

“ Esatir”, İslam Ansiklopedisinin “ esatir” maddesinde ise şöyle tanımlanmıştır: “ Yazı yazmak manasındaki ‘satr ‘ kökünden türeyen usture kelemisin çoğulu olan esâtir “ gerçeğe uymayan boş sözler” demektir. Günümüzde pek kullanılmayan esâtir kelimesi, Osmanlılarda hayal ürünü motiflerle dolu olaylar yani mitoslar için mitoloji karşılığı olarak kullanılmıştır⁴⁹.

Türk Dil Kurumu'nun hazırladığı Türkçe sözlükte mit şöyle tanımlanmaktadır: “ Geleneksel olarak yayılan veya toplumun hayal gücü etkisiyle biçim değiştiren, tanrı, tanrıça, evrenin doğuşu ile ilgili hayali, alegorik bir anlatımı olan halk hikayesi⁵⁰” aynı sözlükte mitoloji “mitleri, doğuşlarını, anlamlarını yorumlayan, inceleyen bilim” ve “ bir ulusa, bir dine, özellikle Yunan, Lâtin uygarlığına ait mitlerin, efsanelerin bütünü” olarak açıklanmaktadır⁵¹.

Felsefe Terimleri Sözlüğü'nün tanımına göre mit, “ Tanrılar, kahramanlar, önceki çağların olayları üzerine anlatılan masallar, öyküler”dir⁵².

Mitolojiyi oluşturan mitin en çok kabul gören tanımlarından birisini dinler tarihi üzerinde çalışan ve mitoloji üzerine pek çok çalışması bulunan Mircea Eliade tarafından yapılmıştır. Eliade miti şöyle tanımlamaktadır: “ Mit, kutsal bir öyküyü

⁴⁷ M. N. Özön, “ Esatir Maddesi” Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük.

⁴⁸ Ş. Sami, “ Esâtir Maddesi” **Kamus-i Türki** İstanbul(Hicri) 1316.

⁴⁹ İslam Ansiklopedisi “ Esâtir Maddesi”, Cilt 11, İstanbul 1995.

⁵⁰ T.D.K Türkçe Sözlük “ Mit Maddesi” Ankara 1998.

⁵¹ T.D.K Türkçe Sözlük “ Mitoloji Maddesi” Ankara 1998.

⁵² T.D.K **Felsefe Terimleri Sözlüğü** “ Mit Maddesi” Ankara, 1975.

anlatır: en eski zamanda ‘başlangıçtaki’ masallara özgü zamanda olup bitmiş bir olayı anlatır. Bir başka deyişle mit, olağanüstü varlıkların başarıları sayesinde , ister eksiksiz olarak bütün gerçeklik yani Kozmos olsun, isterse onun yalnızca bir parçası olsun , bir gerçekliğin nasıl yaşama geçtiğini anlatır⁵³”.

Mitolojinin özelliklerini şu başlıklar altında toplayabiliriz:

1-Mit, doğaüstü varlıkların eylemlerinin öyküsünü oluşturur.

2-Bu öykü, kesinlikle gerçek(çünkü gerçeklerle ilgilidir) ve kutsal (çünkü doğaüstü varlıklar tarafından yaratılmıştır) olarak kabul edilir.

3-Mit her zaman bir ‘yaratılış’ ile ilgilidir. Bir şeyin yaşama nasıl geçtiğini, ya da bir davranışın , bir kurumun, bir çalışma biçiminin nasıl yaratılmış olduğunu anlatır; işte bu nedenle de, mitler insana özgü, anlamlı her eylemin örnek tiplerini oluştururlar.

4-İnsan, miti bilmekle, nesnelerin ‘köken’ini de bilir. Bu nedenle de, nesnelere egemen olmayı ve onları istediği gibi yönlendirip kullanmayı başarabilir. Burada ‘ dıştan’ , ‘soyut’ bir bilgi değil de (mitin ya tören hocası içinde anlatılması ya da kanıtını oluşturduğu ritüelin gerçekleştirilmesiyle) rit biçiminde ‘yaşanan’ bir bilgi söz konusudur⁵⁴”.

Bilge Seyidoğlu mitoloji ile ilgili yaptığı bir araştırmada mitoloji tanımına değinirken “ Mitolojinin herkes tarafından kabul edilebilecek bir tarifini yapmak çok zordur⁵⁵” demektedir.

Şükrü Elçin “ Türk Halk Edebiyatına Giriş” adlı kitabının “Anlatım Türleri” bölümünde “efsane” ve “mit”i aynı tür olarak kabul etmiş ve mitleri sınıflandırmasını şöyle yapmıştır⁵⁶:

Teogoni : Tanrıların nereden geldiklerini ve onlarla ilgili çeşitli olayları anlatan efsaneler

⁵³ M. Eliade, **Mitlerin Özellikleri** Çev: Sema Rıfat, İstanbul 1993, s.23.

⁵⁴ M. Eliade; **a.g.e.**, s.23.

⁵⁵ B. Seyidoğlu, **Mitoloji Üzerine Araştırmalar ve Tahliller**, Kayseri 1995, s.10.

⁵⁶ Ş.Elçin, **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara 1986, s.314.

Kozmogoni: Evrenin nasıl meydana geldiğini açıklayan efsaneler.

Antropogoni: İnsanın nasıl meydana geldiğini, nasıl yaratıldığını anlatan efsaneler.

Eskataloji : İnsan ile evrenin geleceğini, kıyameti, ölüm ve ölüm sonrasını anlatan efsaneler. Bu mite örnek olarak Nuh Tufanı verilebilir.

XVIII. yüzyıldan başlayarak arkeoloji , antropoloji ve filoloji gibi bilim dalları da mitolojiye esin kaynağı olmuştur. İnsanlar nereden gelip nereye gittiklerini , ne olduklarını , hayatın ve ölümün anlamını , niçin yaşadıklarını , doğa üstü güçlerin sırrını anlamaya çalışır ve onlara saygı duyar. İşte bizce mitoloji bu saygıdan doğmuş olmalıdır.

Türkler, son derece zengin mitleri olan bir millettir. En eski Türk mitleri Radloff, Verbitsky ve Potanin, Ç.Valihanov ve Vladimir Proop gibi Rus bilim adamları tarafından derlenerek yazıya geçirilmiştir.⁵⁷ Ayrıca Türk bilim adamları da bu konuda çeşitli araştırmalar yaparak yazılı hale getirmişlerdir. Bunlar arasında B. Ögel⁵⁸, A.İnan⁵⁹ E. Esin⁶⁰ ve Murat Uras⁶¹ gibi Türk bilim adamlarını sayabiliriz. Ayrıca bu konuda Ege Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Halk bilimi Anabilim Dalında bir yüksek lisans çalışması da yapılmıştır⁶².

Türk mitolojisinin, diğer mitolojiler göz önüne alınarak yapılan genel sınıflandırmalara dahi olan özellikleri ve kendine has özellikleri göz önüne alınarak bir sınıflandırılması yapılmamıştır. Bunun en önemli sebebi, Türk mitolojisinin tam olarak incelenmemiş olmasıdır.

⁵⁷ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara, 2003, s.191.

⁵⁸ B.Ögel, **Türk Mitolojisi**, Ankara,1970.

⁵⁹ A.İnan, **Şamanizm**, Ankara, 1972.

⁶⁰ E.Esin, **Türk Kozmolojisi**, İstanbul, 1979.

⁶¹ M.Uras, **Türk Mitolojisi**, İstanbul, 1967.

⁶² M.Duranlı, **Türk Mitolojisi Üzerinde Yapılmış Rusça Eserler**, Ege Üniv Sosyal Bilimler Enstitüsü, Yüksek Lisans Tezi, İzmir 1999.

Kültür ve Mitoloji kelimeleri üzerinde yapmış olduğumuz çalışmalardan sonra çalışmamızın esas konusunu teşkil eden “At” hakkında ise Türk Kültürü bahsiyle içerisinde oldukça fazla bilgiye rastlamak mümkündür.

At, yük çekme, yarış veya taşıma gibi hizmetlerde kullanılan tek tırnaklı ve omurgalı hayvandır⁶³. Genellikle küçük başlı ve kısa kulaklı, yelesindeki ve kuyruğundaki kılları ise uzun; vücudunu örten değişik tonları bir arada barındıran tüyleri ile doru, kır, yağız , al ve kula adı verilen donlara da (tülre) sahiptir⁶⁴. (Çizim:1-2).

Eski Türkler’de yetişkin hayvanlara genellikle “at, “yund”, “göçüt” gibi isimler verilmekteydi⁶⁵.Bu isimler arasında en çok kullanılanı at idi. Eskiden atın yavrusuna “kulun”, bir veya iki yaşına ulaşmış hayvan yavrusuna da “tay” denmekteydi⁶⁶.Tay, üç yaşından itibaren, dişi ise doğuracak, erkek ise binilecek duruma gelmekteydi. Bu duruma göre, doğuracak yaşa ulaşmış olan havyan “kısarak”, binilecek duruma gelmiş olan havyana da “at” denilmekteydi⁶⁷.Ayrıca erkek havyana “aygır” (adgır) da denilmekteydi.Bunlardan at binmek için, aygır ise daha çok kısarakların çiftleştirilmesinde kullanılmaktaydı⁶⁸.Binit olarak seçilen at, genellikle “iğdiş” edilmekteydi⁶⁹. Bu suretle at daha dayanıklı hale gelmekteydi. İğdiş edilmiş ata “beçel” denilmekteydi⁷⁰.

Küçüğünden büyüğüne doğru bütün havyanlar aynı sürü içinde toplanmaktaydılar. Küçüğünden büyüğüne doğru; kulun, tay, kısarak, at ve aygır şeklinde bir sıralama yapabiliriz. Bu sürüye “yılıkı” denilmekteydi⁷¹. Hayvanların her

⁶³ At kelimesinin Latincesi equus caballas; Arapçası hayl(çoğulu ahyal,huyul) veya feres (çoğulu efras); farsçası esb; İngilizcesi horse; Fransızcası cheval’dır.(Ferit Develioğlu, **Osmanlıca –Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara 1982, s.276,309,412; Meydan Larousse C.I 1969,789-790)

⁶⁴ A. A. Çınar, **Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, s. 13.

⁶⁵ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara 2003, s.127.

⁶⁶ S.Koca, **a.g.e.**, s.127.

⁶⁷ S.Koca,**a.g.e.**, s.127.

⁶⁸ S.Koca, **a.g.e.**, s.127.

⁶⁹ Erkeklik organı öldürülmüş,yani enenmiş ata “iğdiş”denmektedir.

⁷⁰ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara 2003, s.128.

⁷¹ S.Koca, **a.g.e.**, s.128.

biri özel bir işaret ile damgalanmaktaydı. Böylece sürülerin karışması halinde her aile kendi sürüsünü damgaları vasıtasıyla tanıyabiliyordu.

Türk atının, diğer atlardan farklı kendine özgü bazı özellikleri vardı ki bu özellikleri sayesinde hemen tanınmakta ve ayırt edilmekteydi. Onun en belirgin özelliği ufak yapılı, orta boylu (140cm), uzun ince bacaklı mağrur başlı olmasıydı⁷². Ayrıca Türk atı, geniş alınlı, küçük ve narin başlıydı⁷³. Kulakları dikkati çekecek kadar küçüktü. Ağzı çok hassa ve yumuşaktı. Gözleri son derece etkili ve parlaktı. Yelesi oldukça sık ve uzun idi. Göğsü, sağrısı ve ark bacakları çok kuvvetliydi⁷⁴. Genellikle tabir yerindeyse dört nala koşmaktaydı. Türk atı nadiren uyup daha çok ayakta uyumakta veya dinlenmeye çalışmaktaydı. soğuğa, sığağa, yağmura ve rüzgara karşı son derece dayanıklıydı⁷⁵.

Atın binit ve koşum takımlarını da konumuz açısından tanımak ve tanıtmak yerinde olacaktır. Eski Türk atlısının çeşitli binit ve koşum takımları vardı. Bunların başında “gem”(oyan), “yular” (burunduk, tin), “eyer” (eder) ve “üzengi” gelmekteydi⁷⁶. Gem ve yular, atı sevk ve idare etmek için kullanılırdı. Bunlardan gem sadece atlara takılırdı. Yular ise hem atlara hem de arabaya koşulan hayvanlara yani atlı arabalara takılmaktaydı. Yular ipten yapılır veya kimi yörelerde ketenden yapılan yularlarda vardır. Keten ve kenevir bozkır coğrafyasına özellikle Karadeniz’in kuzeyindeki coğrafyada yetiştirme imkanı bulan bir bitkidir. Bozkır kavimlerinden atın yularının keten ve kenevirden yapıldığını söyleyebiliriz. Çünkü kavmin yaşadığı coğrafyada en çok yetiştirilen bitki türü keten ve kenevirdir. Bu konuda Herodotos ayrıntılı bilgi vermektedir⁷⁷. Gem esas itibarıyla “ağızlık”, “askı” ve “dizgin” (çetgen) olmak üzere birbirini tamamlayan üç kısımdan meydana gelmekteydi⁷⁸. Atın burnunun ve alınının üst kısmında birleştirilmiş olan askı, gemin (ağızlık) sabit durması için başa bir halka gibi geçirilmekteydi. Dizgin ise, atın

⁷² J.Deer, İstep Kültürü, Çev(Şerif Baştav), DTCFD, XII,(1954), s.161.

⁷³ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, Ankara 2003, s.130.

⁷⁴ S.Koca, **a.g.e.**, s.130. .

⁷⁵ L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1970, s.51.

⁷⁶ S.Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Ankara 2005, s. 134.

⁷⁷ Herodotos(çev Müntekim Öktem), **Herodot Tarihi**, İstanbul 2002, IV-75.

⁷⁸ S.Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Ankara 2005, s. 134.

ağzının iki yanında birer halka veya düğümle geme bağlanmakla birlikte binici, dizgin vasıtasıyla atını sevk ve idare edebilmekteydi⁷⁹. Daha açık bir ifade ile gem genel tarifi ile atı sürmeye yarayan nesnedir.

Eski Türk binit ve koşum takımının en önemli unsurlarından biri de “eyer” idi. Eyerin üstü, içe doğru hafif kavisli olup, ön ve arka kısımlarında yastık gibi iki çıkıntı (tümsek) bulunmaktaydı ki bu tümseğe “köpçük” adı verilmekteydi⁸⁰. Köpçük binicinin ileriye ve geriye doğru veya sağa sola doğru kaymasına engel olmaktaydı. Eyer atın tam sırtına oturtulmaktaydı. Eyerin hem altında hem de üstünde halı türü bir örtü bulunmaktaydı. Altında bulunan örtüye “ terlik” veya “örtlük”(örtü), üstünde bulunan örtüye “belleme” denmekteydi⁸¹. “Terlik” genellikle keçe, “belleme” de halı türünden bir örtü idi. Her iki örtünün atın sırtına konulmasının bir nedeni vardı. Her iki örtü de atın sırtına, eyerin sertliğini yumuşatması ve teri çekmesi için konulmaktaydı⁸².

Atın iki yanında eyere bağlı vaziyette üzengiler bulunmaktaydı. Binici üzengi üzerine ayağını koymaktaydı. Üzengiler, binicinin dengesini sağlayıcı fonksiyona da sahipti. Binicinin ayağa kalkıp tekrar oturmasında üzengi biniciye basamak ve dayanak da olmaktaydı. Binici üzengi olmaksızın ne ok atabilir ne de ayağa kalkabilirdi⁸³.

Eyeri sabitleştirmek için de, “kolon” (orgun), “ kuskun” (kudurgun) ve göğüşlük (kömüldürük) kullanılmaktaydı. Kolan yünden örülmüş enli bir kuşak idi, atın karnının altından, kuskun da kuyruğunun altından geçirilerek eyere bağlanmakta; Göğüşlük ise, atın göğsünde birleşen üç kayış olup, bu kayışların iki ucu eyere, bir ucu da kolana monte edilmekte, kolan ve kuskun, binicinin ani duruşlarında veya sağa sola manevralarında eyerin bulunduğu yerde dönmesini veya

⁷⁹ S.Koca, **a.g.e.**, s.134.

⁸⁰ S.Koca, **a.g.e.**, s.135.

⁸¹ S.Koca, **a.g.e.**, s.135.

⁸² S.Koca, **a.g.e.**, s.135.

⁸³ S.Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Ankara 2005, s. 135.

ileri kaymasını önlemekteydi ki binici, kuskuna, “ yancık” adı verilen yiyecek torbasını asmaktaydı ⁸⁴.

Binit takımının son kısmını ise gerdanlık oluşturur. Gerdanlık nazarlık olarak da kullanılmaktaydı.

At, yapısı gereği dinamik özelliklere sahip bir hayvandır. Türkçe; “at” kökünden türeme atım, atlamak, atılmak atmak vb birçok kelime vardır. Çin kaynakları Türklerin evcilleştirdiği at kelimesinin anlamını “ daima bir güç ile sıçramaya istekli”olarak açıklamışlardır⁸⁵. Gerçekten de atın dinamik yapısı göz önünde bulundurulduğunda at kökünden türetilen kelimelerin anlam itibarıyla birbirini tamamlayıcı unsur oldukları görülür⁸⁶.

İnsanoğlunun at ile tanışması ve atın tarihine kısaca bakacak olursak; insanların ilk önce evcilleştirdikleri hayvanın M.Ö. 12.000 tarihinde köpek olduğu, onu M.Ö. 9000 yıllarında koyunun izlediği, ve M.Ö. 7000 yıllarında ise keçi, domuz ve geyiğin izlediği görülmektedir⁸⁷.Ancak atın hangi tarihlerde evcilleştirildiği hakkında kesin bilgi sahibi değiliz. Atın ilk olarak Asya’da M.Ö. 5000-6000 tarihlerinde Neolitik dönemini sonunda evcilleştirildiği ileri sürülmektedir⁸⁸.

İnsanlar göçebe avcılıktan yerleşik tarım hayatına M.Ö. 9000 yıllarında Fırat ve Dicle nehirleri arasında yer alan verimli topraklar üzerinde geçtiler. Cilalı Taş Çağı olarak bilinen bu dönemde günümüz iklim koşulları oluşmaya başlamış, insanlar mağaralardan kaya oyuklarından çıkmışlar, taştan ve kerpiçten evler yapmaya başlamışlar, kendi yiyeceklerini kendileri üretmişler, at, koyun, geyik , köpek gibi hayvanları evcilleştirmişler, avcılık yapmaya başlamışlar, toprak kapları pişirmişler,

⁸⁴ S.Koca, **a.g.e.**, s.135. .

⁸⁵ A.A. Çınar, **Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, s. 13.

⁸⁶ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul, 1984, s.209.

⁸⁷ Eser Tutel, **At ve Atçılık**, Ankara 1998, s.73.

⁸⁸ Eser Tutel, **a.g.e.**, s.73.

hayvanların derilerinden yararlanarak soğuktan korunmuşlar ve onların yünlerini kullanarak dokumalar yapmaya başlamışlardır⁸⁹.

Ata ilk binenler, Türk kökenli olduğu bilimsel yönden ispatlanmış olan İskitlerdir⁹⁰. İskitler M.Ö. VII-VIII. Yüzyıllarda Tuna Nehrinden Çin seddine kadar olan coğrafyalarda yaşamış bir Bozkır Türk topluluğudur. Bu insanlar çok sayıda at beslemişler, besledikleri atları eğiterek kendilerine alıştırmışlardır. Aynı zamanda İskitler çok iyi birer binici olarak da çevrelerindeki topluluklara korku salmış ve o topluluklar tarafından beğenilen bir hayranlık duyulan bir topluluk olarak da anılmışlardır.

Ural ve Altay dağları arasında uzanan bozkır bölgesi büyük atlı kültür dairesin merkezi olmuş, hayvan besleyen atlı bozkırlıların uygarlığı buradan çevreye yayılmıştır. Kemik kültürü ile birlikte, Ural-Altay kavimleri ilk olarak hayvan beslemeye başlamışlardır⁹¹. Bu olay uygarlık tarihinin önemli bir aşaması sayılmıştır. İlk defa köpeği ve en geyiğini evcilleştirip besleyenler bu kavimler olmuştur. Bu eski göçebe kültürü daha yeni bir aşama olan “at besleme kültürü”nü doğurmuştur⁹². Sonraları at besleme bozkırlarda bütün hayatın temeli olmuş , yalnız yük taşımakta değil, avcılık ve besleme konusunda da ondan çok faydalanılmıştır⁹³. Atın ehlileştirilmesi ve atlı çoban kültürünün ortaya çıkması ile birlikte insanlık tarihinde ulaşılan bu başarı , kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde fevkalade sonuçlar doğurmuştur.

Hareketli hayat tarzının, ⁹⁴özellikle atlı yaşayışın ortaya çıkışı ve gelişiminde bozkırlar önemli bir yer tutmuştur. Bozkırlının sürelerini otlatılmasına imkan veren otu bol otlaklar bu kültürün gelişmesine büyük ölçüde katkıda bulunmuştur.

⁸⁹ Eser Tutel, **a.g.e.**, s.73.

⁹⁰ İ. Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Ankara, 1993. Bu çalışma aynı zamanda doktora tezi olarak da sunulmuştur.

⁹¹ İ. Durmuş, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, **Gazi Üniv Fen-Edb Fak Sos.Bil Der Cilt I.Sayı 2,Sayfa 13-19,1997**

⁹² İ. Durmuş, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, **G .Ü. F.E. F. S.B D Cilt I.Sayı 2,Sayfa 13-19,1997**

⁹³ M. Arslan, **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı** , İstanbul, 1984, s.1-2.

⁹⁴ İ. Durmuş, “ Sarmatlar’da Sosyal Ve Ekonomik Hayat” , **G.Ü .FEF.SBD.I/1 (1996).s.173.**

Atın ehlileştirilmesi insanlık tarihinin önemli bir aşamasıdır. İskitler atı ehlileştiren ilk Türk topluluğu olmaları yönüyle insanlığa büyük hizmetler etmiş, kültür ve medeniyetin gelişmesine katkı sağlamış, bu konunun öncülüğünü yapmışlardır. İskit ve diğer Türk topluluklarının atı ehlileştirmek bir yana, at ile ilgili maddi kültür unsurlarının da yapımını ve kullanımını dünyaya yaydıkları gerçeğini de görmek zorundayız. Demiri bilmeyen milletlerin, atın gemini, nalını, eğeri yapmaları mümkün değildir⁹⁵. Bozkır kültürü olarak nitelediğimiz Türk kültürünün en eski döneminin temel iki unsuru demir ve atır⁹⁶.

Fransız bilgini Buffon'un "İnsanın en soylu fethi" diye nitelediği atın eğitilerek ehlileştirilmesi, insanlığın uygarlık tarihi alanında atmış olduğu en önemli adımlardan birisidir⁹⁷. Belge ve bulgulara dayanılarak atın ilk olarak M.Ö. yaklaşık 4000-3500 tarihleri arasında Orta Asya'da Türkler tarafından ehlileştirildiğini ortaya koymaktadır⁹⁸.

M.Ö. 2000'lere kadar Mezopotamya olarak anılan coğrafyada at yoktu; bu topraklara atın; Karadeniz'in kuzeyinden geldiği öne sürülüyordu⁹⁹. İlk savaş arabaları M.Ö. 2500 tarihlerinde Mezopotamya'da görülür, Sumerliler'in bugünkü Anadolu'daki kağına tekerleklerine benzeyen, içi dolu tekerlekleri olan arabalar yaptıkları ve bunlara halka geçirdikleri, atları koşturdukları biliniyor¹⁰⁰.

Ata ilk kez başlık takıp eyer vuran İskitler olmuşlardır¹⁰¹. Hunlar ve Göktürkler at sayesinde Orta Asya'da uzun bir zaman aralığında egemenlik kurdular. Eğer at olmasıydı Bozkır Kavimleri (İskit, Hun ve Göktürk) karşılaştıkları vahşi hayvanlara karşı mücadele edemeyecekler, savaşta yerleşik toplumları atın hızı

⁹⁵ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1997, s.225.

⁹⁶ İ.Kafesoğlu, **a.g.e.**, s.217.

⁹⁷ N. Uçar, "Türkler'de At Sevgisi," **Yıllarboyu Tarih**, S,6, Ankara 1983, s.60.

⁹⁸ W.Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara 1947, s.17-18.

⁹⁹ Eser Tutel, **a.g.e.**, s.74.

¹⁰⁰ E. Tutel, **a.g.e.**, s.74.

¹⁰¹ E.Tutel, **a.g.e.**, s.75.

olmadığı için yenmek zor olacaktı. İskit, Hun, Göktürk devletlerinin büyük imparatorluklar kurmaları da mümkün olamayacaktı.

Orta Asya bozkırlarında, en eski zamanlardan beri iki cins at yetiştirilmekteydi. Bunlardan birinci cins “taki”, ikinci cins “tarpan” adıyla tanınmaktaydı¹⁰². Türklerin bütün atlarını bu iki cins atlar oluşturmaktaydı. Türkler, Orta Asya dışında gittikleri her yere atlarını da götürmüşlerdir. Selçukluların Orta Doğuya inmeleri ve buradaki hakimiyetleriyle birlikte İslâm dünyasında bu atlar “ Türkmen atı” adıyla anılmaya başlanmıştır¹⁰³.

Atı daha sonraları ise Orta ve Batı Avrupa , Kafkaslar, Kafkaslar üzerinden de Anadolu ve Arabistan ; doğuda ise Çin’de yetiştirilmeye başlanmış; Anadolu’da ise başlıca ulaşım ve taşıma aracı olarak kullanılan at ve eşek Asurlu tüccarlar için hem taşıma hem de bu hayvanların paraya çevrilmesi açısından son derece önemliydi¹⁰⁴. Bu dönemde yük ve binek hayvanı olarak ayrıca katır , at veya devenin de kullanılmış olabileceğine dair bilgiler ile de karşılaşmaktayız. Anadolu’nun ilk yazılı devri olan bu döneme ait bilgileri, Asurlu tüccarların bir pazaryeri olarak kullandıkları yerin idari merkezi olan Kaniş karumu’nda (Kültepe) yapılan kazılarda elde edilen tabletlerden öğrenmekteyiz. Eski Asur lehçesi ile yazılmış ve bu gün sayıları 25000 civarında olan belgelerin hemen hepsi, Asurlu tüccarların kendi aralarında yapmış oldukları ticarete dair borç senetleri, mahkeme zabıtları ve hesap listelerinden ibarettir¹⁰⁵. Eski Babil Dönemi belgelerinde de geçen ve “at” karşılığında olan sisû kelimesi ise, metinlerde rabi sisê “ seyisler başı” şeklinde meslek ismi olarak kullanılmaktadır¹⁰⁶. Anadolu’da Hititler de ata büyük önem verildiğini gösteren örnek ve kaynaklar da vardır. Bunu Hititlerle Mısırlıların yaptıkları savaşta Hititlerin çok güçlü Mısır ordusunu 7 bin atın çektiği 3.500 savaş

¹⁰² L.Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1970, s.51.

¹⁰³ E. Esin, “The Horse in Turkic Art”, **Central Asiatic Journal**,X, (1965), s.212.

¹⁰⁴ G. Gökçek, “Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti”, Ankara Üniv Dil ve Tarih –Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri **Archivum Anatolicum(Anadolu Arşivleri)** 7/1 s. 74, Ankara, 2004.

¹⁰⁵ E. Bilgiç, “ Çivi Yazılı Hukukî –İktisadî Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları”, **Bellekten** 11/44, s.571-602 , Ankara 1947,

¹⁰⁶ G.Gökçek, **a.g.m.**, s. 74.

arabasının sayesinde geri püskürtmeleri¹⁰⁷, Hititlerin attan iyi anlayan ve atı iyi kullanan bir topluluk olduklarını göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Tarihte at ile ilgili ilk eserin Hitit ülkesinde yazıldığı ileri sürülmüştür¹⁰⁸. Saray ahırlarının baş sorumlusu olan Kikkuli isimli birisi tarafından yazılan eserde; o günkü binicilikten, at yetiştiriciliği ve at bakımından söz edilmekle birlikte Hititlerin atı yulaf yonca ve samanla besledikleri hakkında da bilgi sahibi olmaktadır¹⁰⁹.

Eski Türklerde genelde yetişkin hayvanlara verilen isim at idi. At eski Türk devletlerinin kurulmasında , gelişmesinde büyük bir öneme sahipti. At, sosyal, siyasi, ekonomik, dini, askeri, sanatsal, sporsal, mitsel faaliyetlerde yer almıştır. Bu nedenle Bozkır kavimlerine adını da veren at esas alınmak suretiyle atlı kavimler, atlı – göçebe Türk kültürü(bozkır kültürü) tabirleri kullanılmıştır.

Bozkır atı İslam orduları tarafından da kullanılmış, Arapların ata önem verdikleri Hz.Muhammet'in (570-632) Müslümanlar'a çocuklarına daha küçük yaşlarda ata binmeyi , yüzmeyi ve ok atmayı öğretmelerini tavsiye ettiği kaynaklarda yazılıdır¹¹⁰. Hz..Muhammet'in Miraca çıkarken bindiğine inanılan Burak adlı atı da insanlık tarihine geçen kutsal atlardan birisi olarak yer almıştır. Düldül adı verilen bu at daha sonra Hz.Ali'nin katırı olarak da nitelendirilmiş bu at rivayetlere göre; Hızır'ın Boz Atı, Köroğlu'nun Kır –Atı gibi ölümsüzlük sembolü olarak anılmıştır.¹¹¹

İslamiyet'in hızla yayılması , Arap atının da çevreye yayılmasına imkan sağladı. Emeviler ve Abbasiler döneminde de Arap bilginleri at ve atçılıkla ilgili

¹⁰⁷ E. Tutel, **a.g.e.**, s.75.

¹⁰⁸ E. Tutel, **a.g.e.**,s.76.

¹⁰⁹ E. Tutel, **a.g.e.**,s.76.

¹¹⁰ E. Tutel, **a.g.e.**, s.86.

¹¹¹ P. N. Boratav, **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul 1973, s. 72.

çeşitli eserler verdiler. İbn Ebi Hazzam-ı Hattai'nin İlm-ül Hayl(At Bilgisi) ile Fûrusiye(atçılık) adlı eserleri bunların başında yer alan eserlerdir¹¹².

Bozkır atı Selçuklu Türkleri tarafından da beslenerek ve de geliştirilerek sosyal, askeri, ekonomik hayatta önem kazanmıştır. Yabancılar Türk atlarının çoğunu XIII. Yüzyılda Selçuklu Türkiye'si'nin tanınmış milletlerarası panayırı olan “Yabunlu Pazarı ” ile büyük ticaret merkezi yolların kesiştiği şehir olma özelliğini coğrafi konumu dolayısıyla sahip olan Sivas şehrinden temin etmekteydiler¹¹³. Selçuklu sultanlarının bu şehirlerdeki at satışı ve sabun satışlarından el ettikleri gelir 120000 akçeyi bulmaktaydı¹¹⁴. Marco Polo, 1271 tarihinde Anadolu'dan geçerken Türkmen atlarını görmüş, İbn Said ise Kastamonu bölgesinde 100 bin Türkmen'in yaşadığını ve Türkmenlerden atların satın alındığından bahseder¹¹⁵. Anadolu'da özellikle Konya,Aksaray,Ankara, Eskişehir vb şehirlerde de at yetiştiriliyordu¹¹⁶. Türklerin Anadolu'da yetiştirdikleri atlar,Türkistan'dan getirdikleri atların neslinden idiler, bu atlar , XII. yüzyılın ikinci yarısında Suriye'ye ihraç edilmeye başlandı¹¹⁷. Anadolu'da yetiştirilen atların en değerlilerinin önceleri Germiyan atları olduğu , fakat Karaman atlarının ününün daha sonraları Germiyan atlarının ününü geçtiği anlaşıyor. Faruk Sümer'e göre, Karaman'da yaşayan oymakların önemli bir bölümünün sadece at yetiştiriciliği yamalarına dayanıyor¹¹⁸. Bu atlar; Karaman, Ereğli, Aksaray,Koçhisar ve Akşehir arasındaki at yetiştiriciliğine uygun coğrafi mekanda yetiştirilmekteydi. Bozkır atının tanınan ve istenilen atlar arasında yer alması dikkat çekicidir.

Selçuklu Türklerinden sonra Osmanlı İmparatorluğu döneminde de at sosyal, siyasi, ekonomik,sanatsal(minyatürlerde), sporsal, askeri önemini yetirmemiş daha da geliştirerek gelişimini sürdürmüştür. Ancak Osmanlıların son döneminde at yetiştiriciliğine gereken önem verilmiyordu. Binlerce yıl yabancı ülkelere at ihraç

¹¹² E. Tutel; a.g.e., s.87.

¹¹³ F. Sümer, **Türkler'de Atçılık ve Binicilik**, Ankara 1983, s. 17.

¹¹⁴ F. Sümer, **a.g.e.**, s.17.

¹¹⁵ F. Sümer, **a.g.e.**, s.17.

¹¹⁶ F. Sümer, **a.g.e.**, s.35.

¹¹⁷ F. Sümer, **a.g.e.**, s.14-15.

¹¹⁸ F. Sümer, **a.g.e.**, s.20.

etmiş olan Türkler 1856-1857 de orduları için at ithaline gidiyordu¹¹⁹. Osmanlı İmparatorluğunun at ithal etmesi aynı zamanda devletin de çöküşe gittiğinin bir delili olarak değerlendirilebilir¹²⁰. Çağdaş tarihçilik olarak değerlendirilen Türkiye Cumhuriyeti Devleti döneminde de at devletin kuruluşunda önemli görevler üstlenmiştir. Özellikle askeri başarıların kazanılmasında atın önemi inkar edilemez derecede büyüktür. Savaş yaralılarının taşınması, savaş meydanında düşman ile savaşılmaması, atın hızı ve gücünün kullanılması açısından önemlidir. At o yılların adeta tankları olarak kabul edilebilir.

Günümüzde artık savaşlarda kullanılan vasıta aracı tank, Selçuklu, Osmanlı ve Türkiye Cumhuriyeti Devletinin ilk kuruluş yıllarının vasıta aracı ise attır. At bu işlevi ile tarihi mirasımızda önemli bir yere sahiptir. Atlı bozkır devletlerindeki işlevini 19. yüzyıl başına kadar sürdürmesi göklü bir geleneğin göstergesi olarak da algılanmalıdır. Cumhuriyetimizin kurucusu büyük Türk Mustafa Kemal Paşa da at sırtında cepheden cepheye koşmuş vatan için mücadelesini at sırtında gerçekleştirmiştir. 1980 sonrasında başlayan her ile bir Atatürk heykeli projesinde de birçok ilimizde Atatürk bir at üzerinde dururken tasvir edilmiştir. Ankara Ulus Meydanındaki Atatürk Heykeli ve Etnografya Müzesi önündeki Atatürk Heykeli bunlar arasında ilk göze çarpan örneklerdir. Yine çeşitli ressamlar tarafından da Çanakkale’de, Kurtuluş Savaşında Atatürk’ü at sırtında savaşırken tasvir eden enstantaneler ile karşılaşmaktayız. Günümüzde halk sanatı çalışmalarında at arabaları ve arabaların üstündeki motifler incelenmek suretiyle etkisini de halk bilimi açısından sürdürmektedir. Günümüzde bazı yörelerde atın gücünden yararlanma faaliyetleri , sporsal etkinliklerde atın kullanılması, at yarışlarının yaptırılması atın günümüzde de değerini göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Bu durum da açıkça göstermektedir ki at Türk milletinin kültüründe oldukça büyük öneme sahiptir.

¹¹⁹ F. Sümer, **a.g.e.**, s.36.

¹²⁰ Osmanlı Devletinin kuruluş ve yükseliş dönemlerinde ordunun çekirdeğini oluşturan süvari (akıncı) ve sipahi teşkilatına gerekli olan atlar iç piyasadan temin edilmekteydi. Osmanlılarda at ve taşıtlık konusunda geniş bilgi için bkz Selahattin Batu, **Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi**, Yüksek Ziraat enstitüsü Yayınları, Ankara 1938,

At ve atlı kültürü dünya üzerin en çok yaşayan ve yaşatan Türkler, birçok millete de attan faydalanmayı öğretmişlerdir. Türklerin bu sahadaki başarısı diğer milletlerce de benimsenmiş ve at ile ilgili terimler diğer milletlerin kültüründe geniş yer bulmuştur. Türkçe “aygır¹²¹” terimi, Moğolca’ya “ acirga”, Batı Sibiry’a da yaşayan Hanti ve Mansilere “aigar”, Ket ve Arinlere “askir” biçiminde geçmiştir¹²².

Çinliler Bozkır atına (Türk Atı) sahip olmak için her türlü yola başvurmuşlardır. Bu atları elde etmenin, savaşlarda da başarı göstermek anlamına geldiğini düşünerek gerektiğinde atlar için savaşmaktan bile çekinmemişlerdir¹²³.

Türkçe at ve atçılık terimlerinin bir bölümü Rusça’ya da etki etmiş ve Ruslar aracılığıyla diğer milletlere de bu kelimeler geçmiştir. Macar Türkolog Istvan Vasary at ve atçılık terimlerinin Rusça’ya etkisi konusunda önemli tespitlerde bulunmaktadır¹²⁴. Vasary bu konuda : “ Birçok Avrasya halkı da gelişmiş atçılığın öğelerini Türklerden öğrenmiş, at ve atçılığa ait terminolojinin bir kısmın Türklerden almıştır¹²⁵.” demektedir. At ve atçılık terimlerinin varlığı, bu terimlerin Türklerden Asya ve Avrupa’ya yayılması yüksek bir medeniyete ait bir özelliktir. Vasary, Türkçe’den Rusça’ya 35 at ve atçılık teriminin geçtiğini ifade etmekte bunları anlam bilim (semantik) açısından üç bölümde incelemektedir¹²⁶: At ve at cinsleri adları, Koşum takım adları, at donları adları .

Bu çalışmamızda atın Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerindeki önemi üzerinde durulmaya çalışılmıştır. Atın sosyal, siyasi, ekonomik, dini, sanatsal, askeri hayattaki işlevi ayrı ayrı Bozkır kavimleri incelenmek suretiyle ele alınmıştır. Burada tarihi sıralamaya önem verilmiştir.İskit, Hun Göktürk ve Uygurlar sıralama ölçütünde ele alınmaya çalışılmıştır. Bozkır atı hareketli ve güçlü bir at olması

¹²¹ Bu kelime Göktürkçe’de adgır olarak kullanılmaktadır.

¹²² A.A.Çınar, **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1996,s. 20.

¹²³ A.A.Çınar, **a.g.e.**, s.20.

¹²⁴ A.A.Çınar, **a.g.e.**, s.21.

¹²⁵ A.A.Çınar, **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1996,s.21.

¹²⁶ A.A.Çınar, **a.g.e.**,s.21.

yönüyle de ele alınmalıdır. Şimdi kısaca kültür ve mitolojide atı kısaca tanımaya çalışalım: Bozkır kavimlerinde gelenek ve görenekleriyle at sosyal hayatın vaz geçilmez bir öğesiydi. Cenaze törenlerinde at yarışlarının yapılması atın ölen kişi ile birlikte gömülmesi atın dini bakımından önemine işaret etmektedir. Çok sayıda atın beslenmesi, sürüler halinde at yetiştirilmesi ve bunların bir bölümünün yabancı ülkelere satmaları ya da değiş-tokuş usulüyle değiştirmeleri atın ekonomik hayattaki önemini göstermesi bakımından dikkat çekmektedir. Atın kurban edilmesi, etinin yenilmesi, at yarışlarının düzenlenmesi, savaşlarda atın kullanılması askeri hayatta atın önemini göstermektedir. At ile ilgili efsanelerin olması ise mitolojik açıdan ata verilen önemin değerine işaretler. Sanatsal buluntularda taşınabilir el sanatlarında at motiflerinin bulunması sanatsal açıdan ata verilen değeri göstermektedir. Atlı sporlarda, binicilik, at yarışları, çöğen, polo, gökbörü, çirit ve mızrak gibi oyunlarda at yardımıyla oynanan oyunlardı.

Türklerde at sevgisi o kadar gelişmiştir ki atın adına mezar kitabesi düzenleyen süvarilerin varlığı bu noktada dikkat çekicidir¹²⁷. Anadolu’da bu sayıda birçok mezartaşı kitabesi de bulunmaktadır. Bu kitabeler gerek sanat gerekse edebiyat açısından son derece önemlidir. Mezartaşlarında at motiflerinin dikkat çekmesi Orta Asya’dan Anadolu’ya köklü bir geleneği de göstermektedir. Bu konuda N. Sevgen¹²⁸ ve Ü.Hatipoğlu¹²⁹’nun çalışmaları dikkat çekicidir.

Kısacası; at Türkler için sadece bir binit ve geçim kaynağı değil; edebiyat, sanat, gelenek ve göreneklerinin oluşumunda ve gelişiminde temel kültür unsurlarından birisi olmuştur. At bozkırlının sosyal, siyasi , ekonomik ve dini hayatında çok yönlü olarak rol oynamış ve bozkır kültürün oluşumundan daha çok gelişiminde en önemli unsur olarak etkisini hissettirmiştir.

Bu safhada çalışmalarımızın birinci bölümünü giriş kısmı oluşturmaktadır. Giriş kısmında kültürün tanımı ve bozkır kültürünün gelişim süreci üzerinde durulmuş,

¹²⁷ E.Eldem, “ Bir Atın Mezartaşı Kitabesi”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, 9/86, s.196-199.

¹²⁸ N. Sevgen, “ Anadolu’da Koyun ve At Motifli Mezartaşları”, **Cephe**, 1943, s. 5136.

¹²⁹ Ü.Hatipoğlu, **Anadolu’da Koç, Koyun ve At Biçimli Mezartaşları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi, İstanbul 1993.

mitolojinin tanımı ve özellikleri açıklanmaya çalışılmış ve At'ın Bozkır kültüründen başlama üzere günümüze kadar geçirdiği safahatlara yer verilmiştir. Giriş kısmının ardından ikinci bölümü İskitlerin Kültür ve Mitolojilerinde At isimli bölüm izlemektedir. Burada atın İskitlerin; sosyal, ekonomik, siyasi, askeri, dini, sanat hayatlarındaki yeri ile mitolojideki önemi ayrı ayrı ele alınmıştır. Resim ve çizimler ile ikinci bölüm desteklenmiştir. Üçüncü bölümü Hunların Kültür ve Mitolojilerinde At isimli bölüm oluşturmaktadır. Burada atın Hunların; sosyal, ekonomik, siyasi, askeri, dini, sanat hayatlarındaki yeri ile mitolojideki önemi ayrı ayrı ele alınmıştır. Resim ve çizimler ile üçüncü bölüm desteklenmiştir. Dördüncü bölümü Göktürkler'in Kültür ve Mitolojilerinde At isimli bölüm oluşturmaktadır Burada atın Göktürklerin; sosyal, ekonomik, siyasi, askeri, dini, sanat hayatlarındaki yeri ile mitolojideki önemi ayrı ayrı ele alınmıştır. Resim ve çizimler ile dördüncü bölüm desteklenmiştir bölüm desteklenmiştir. Beşinci bölümü Uygurlar'ın Kültür ve Mitolojilerinde At isimli bölüm oluşturmaktadır Burada atın Uygurlar'ın; sosyal, ekonomik, siyasi, askeri, dini, sanat hayatlarındaki yeri ile mitolojideki önemi ayrı ayrı ele alınmıştır. Resim ve çizimler ile beşinci bölüm desteklenmiştir bölüm desteklenmiştir. Araştırmanın altıncı bölümü sonuç kısmını içermektedir. Sonuç bölümünden sonra yedinci bölüm olarak kaynakça gelmektedir. Araştırmanın son bölümü ekler kısmını içermektedir. Burada resim ve çizim listesi ile haritalara yer verilmiştir.

I.BÖLÜM

İSKİTLERİN KÜLTÜR VE MİTOLOJİLERİNDE AT

1.1-SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA AT

1.1.1-Sosyal Hayatta At

Eski Türk toplumu idare edenler ve idare edilenler olmak üzere iki tabakaya ayrılmıştı.Toplumda sınıflaşmanın olmadığını söyleyebiliriz. Eski Türk toplumunda insanlar arasındaki ilişkileri, yazılı olmayan kanun niteliğindeki “töre” hükümleri düzenlemekteydi. Türkler törenin önemini, “İl (devlet) gider, töre kalır” sözü ile ifade ediyorlardı¹³⁰. Sosyal hayatta at oldukça önemliydi. İskitler hayatlarını at sırtında geçirmiş olduklarından at bir ulaşım vazifesi de görmüştü. Yaylak ve kışlak hayatında at ulaşım vazifesini yerine getirmekteydi. Gidilecek yerlerin uzak olmasını ve uzun sürmesi at sayesinde önleniyordu. At İskitlerin hayatına dinamizm ile birlikte hız da katmıştı. Hareketli bir yaşam tarzı ve sürekli yer değiştirmeye dayalı bir anlayış İskitlerin sosyal hayatını etkiliyordu. İskitler yerleşik bir hayat yaşamadıkları için bozkırın her yeri onlar için yurttu. Geniş bozkır coğrafyasında sürekli yer değiştiriyorlardı.Bu yer hızlı yer değiştirmeler at sayesinde gerçekleştirilmekteydi.

Bozkır çobanlığı gelişimini M.Ö.II bin yılın başlarından sonra da sürdürmüştür. Bu gelişmiş coğrafyanın genişliğine göre büyük sürülerin oluşumu , ata binme ve iklim şartlarına bağlı olarak devam etmiştir. Bu faktörler bozkır toplulukları arasında büyük bir gelişimi zorunlu kılmıştır. Tarım ve yerleşik olarak hayvan beslemeyi bırakan bozkır insanı mevsime göre yeşil otlak aramak üzere sınırlı göçler ve nihayet at üzerinde tam bozkır çoban yaşamına geçmiştir. Çoban bozkırlılar arasında sürülerin varlığı çevreyi genişletme eğilimini ortaya çıkarmıştır. Bu durum sosyal nedenlerden oluşmuştur. Hatta sürülerin uzun zaman yaşamasını sağlamak için gerçekleştirilmiştir. İtinacı bir şekilde sürülerin güdülmesi ve göçebe hayat tarzı çok hayvana bakmayı ve çok geniş sahadan faydalanmayı zorunlu

¹³⁰ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri** –II, Ankara 2003,s.103.

kılmıştır. M.Ö. II bin yılın başlarında ata binme sayesinde hareketli yaşayış çabuk yayılmaya başlamıştır¹³¹.

İskit sosyal hayatının şekillenmesinde İskitlerin yaşadıkları coğrafyanın da etkisi büyüktür. Herodotos İskit coğrafyası hakkında, “ İskitlerin ülkesinde normal mevsimde bir damla yağmur düşmez, sekiz ay süren şiddetli kış dışında kalan dört ayda soğuktur.burası ile dünyanın öteki ülkeleri arasındaki ayrım çok belirlidir. Yaz gelince de aralıksız yağan yağmur bir an dinmez. Atlar kışa dayanıklıdır. Fakat eşeklerle katırlar soğuktan etkilenirler.Her yerde ise bunun tersi olur ve eşeklerle katırlar soğuğa dayanırlar, atların ise soğuktan ayakları donar¹³².”İskit atının dayanma gücü ve devamlılığı dikkate değerdir.

İskitlerin gelenekleri ile ilgili bir başka özellik ise genç İskit kadınlarının da ata binmeleri, ok atmaları ve at üzerinde kargı savurmalarıdır. Ayrıca onlar üç düşman öldürmeden evlenmemekteydiler. İskitler’in bu gelenek ve görenekleri daha sonraki bozkır kavimi olan Hunlar ve Göktürkler de de devam etmiştir. Türk kavimleri gibi kımız içmiş ve sütü kurutarak kurut yapmışlardır¹³³.

Sosyal hayatın vaz geçilemez değerlerinden birisini de evlilik oluşturmaktadır. İskitlerde ve daha sonraki Türk topluluklarında evlenme, oğlan ve kızın ortak iradesi ile ve alilerin karşılıklı anlaşmalarıyla mümkündü. Ortak irade ile alınan evlenme kararından sonra, oğlanın babası kızın ailesine başlık(kalın, kalım) ödemek, kızın ailesi de çeyiz hazırlamak durumundaydı¹³⁴. Başlık, genellikle at, koyun gibi canlı havyan türünden mallar olmaktaydı¹³⁵.Verilen başlık miktarının belirlenmesinde ailenin durumu da önem arz etmekteydi. Bazı durumlarda başlık yüzlerce at ve binlerce koyun olabilmekteydi¹³⁶.Evlilik düğün töreni ile

¹³¹ İ.Durmuş, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At” **G Ü.F-E F. S.B.D** Cilt I.Sayı 2,1997, s.14.

¹³² Herodotos IV: 172.

¹³³ Y.Demirağ, **ÖnAsya Dünyasında Kimmer ve İskitler**, Gazi Üniv Sosyal Bilimler Ens, Eskişehir Tarihi Doktora Tezi, Ankara 2003, s. 62.

¹³⁴ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri –II**, Ankara 2003,s.106.

¹³⁵ S.Koca, **a.g.e.**, s.107.

¹³⁶ W.Eberhard, **Çinin Şimal Komşuları**, Ankara 1942, s.69.

sonlanmaktaydı. İskitlerde ev diğer Türk toplumlarında kız, damadın babasının verdiği yeni çadıra at sırtında getirilmekteydi¹³⁷.

İskitlerde her boyun kendine özgü bir damgası da vardı. Damga genellikle düz, doğru ve keskin çizgilerden oluşmaktaydı. Damgalar hayvanların üzerine vurulmaktaydı. Boya mensup aileler hayvanlarının komşularının hayvanlarından ayırt edebilmek için onları işaretlemekteydiler. Böylece atlarını, koyunlarını vb hayvanlarını damgalıyorlardı.

İskit ve diğer Türk topluluklarının bayramlarında dört unsur göze çarpmaktadır. Bunları şu şeklide belirtmek mümkündür. 1) Ritüel değer taşıyan davranışlar, 2) Hayatlarında rol oynayan nesneler, 3) Eğlence ile ilgili unsurlar, 4) Giyim, süslenme ve süslenme ile ilgili unsurlar¹³⁸.

Ritüel değer taşıyan davranışlar, dini inanç ve törenlerde görülen davranışlardır. Bunların başında kurban sunma töreni gelmektedir. Bunun için İskitler önce tanrıları için kurban kesmişlerdir. Kurban olarak da, hayatlarında önemli bir unsur olan ve başlıca rolü oynayan atı tercih etmişlerdir.

Hayatlarında rol oynayan nesnelere bakıldığında da Türklerin Orta Asya'da hakimiyet kurmalarında başlıca rol oynayan iki unsur dikkat çekmektedir. Bunlar at ve demirdir.

Eğlence ile ilgili unsurlara da bakıldığında İskit bayramlarının ön önemli kısmını eğlencelerin oluşturduğu görülmektedir. İskitler, hayata bağlı, hayatı seven, gülmekten ve eğlenmekten hoşlanan son derece canlı, dinamik, hareketli bir karakter yapısına sahiptirler¹³⁹. Onların bu özellikleri daha sonraki Türk topluluklarında da görülmüştür. Zira Türkler bu özellikleriyle tanınmışlardır. İskitlerin bayram yerleri, özellikle yeteneklerini gösterdikleri ve sergiledikleri bir eğlence yeri olmuştur.

¹³⁷ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri –II**, Ankara 2003,s.107.

¹³⁸ S.Koca, “ Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler IV**, Ankara 2002, s.54..

¹³⁹ S. Koca,**a.g.m.**, s..54.

Burada at ve ok yarışları yapılmakta, ayak topu oynanmakta ve bolca kımız içilmektedir¹⁴⁰. Bu tür eğlencelere bütün İskit toplumunun katıldığını söyleyebiliriz.

İskitler hiç şüphesiz bayramların ruhuna göre uygun bir şekilde giyinmekteydiler. Özellikle onların kıyafetlerinde, kırmızı, yeşil ve sarı renkler hakimdi¹⁴¹. Tüekta kurganında ortaya çıkartılmış olan bir prens(tigin) cesedinin üzerinde üst üste sarı, kırmızı ve yeşil renklerde üç çeşit elbise giydirilmiş durumdadır¹⁴².

İskitler, kışın karlı ve dondurucu günlerinde bile ata sağlıklı binebilmek için av hayvanları postundan kürk, deri ve keçeden çizme ve pantolon giyerlerdi. “ Atlı Kılığı” denilen bu giyim tarzı o çağda ne Hint, Çin ve İran gibi Asya, ne de Mısır, Suriye ve Anadolu gibi uygarlıklarda bulunmaktaydı.

At merkezli sosyal hayatta yeri olan festival ve eğlenceler de yapılmaktaydı. Bu eğlencelerde at yarışları düzenlenir, ava gidilirdi. Binlerce kişinin katıldığı bu eğlenceler ve festivaller İskitlerin bir birlerine bağlı bir topluluk oluşturmalarında ve dayanışmada sosyal hayatın vaz geçilmez unsurları olması bakımından dikkat çekmekteydi. İskitler bu eğlencelerde tanrıları için havyanlar özellikle at kurban etmekteydiler. Bundan sonraki safhada bayram veya festivalin eğlence kısmına geçmekteydiler. Bu kısımda İskitlerin en çok sevdikleri bir spor türü olan at yarışları yapılyordu. At yarışları sekizinci ayda, yani sonbaharda bir kere daha tekrarlanmaktaydı¹⁴³.

Türklerin tarih sahnesine çıkmalarıyla onların hayat tarzı belirgin bir şekilde ortaya çıkar. Hippokrates İskitler’den söz ederken onlarla yaşantılarıyla ilgili dikkate değer bilgiler vermektedir: “ Onlar ata biner, ok atar , at üstünde kargı savurur ve düşmanla savaşıır. Aile ve çocukları arabalarda yaşarlar. Bu arabaların küçükleri dört tekerlekli , diğerleri altı tekerlekli, arabaların dört bir yanı ve üstü keçeyle

¹⁴⁰ S.Koca, S.Koca, “ Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler IV**, Ankara 2002, s.55.

¹⁴¹ B. Ögel, **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Ankara 1984, s.143.

¹⁴² B. Ögel, **a.g.e.**, s.143.

¹⁴³ W.Eberhard, **Çinin Şimal Komşuları**, Ankara 1942, s.76.

kaplıdır. Arabaların bazıları iki bazıları da üç odalı yapılmıştır. Yağmura, kara ve rüzgâra karşı korunaklıdır. Arabaları iki ya da üç çift boynuzsuz öküz çeker... Bu arabalarda kadınlar çocuklarla birlikte yaşar. Erkeklerse at üstünde onlara eşlik eder. Erkekleri de koyun sürüleri koyun sürüleri, sığırlar ve atlar izler.bur yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalırlar , sonra başka yerlere göçerler . Pişmiş etle beslenir, kısırak sütü içerler , kısırak sütünden yapılan bir çeşit peynir yerler¹⁴⁴.

Sarmatlar atlı göçebe bir topluluk olduğundan hareketli bir hayat tarzını da benimsemişlerdi. Bu atlı göçebeler arabalarda yaşamaktaydılar.arabaların küçükleri dört,büyükleri de altı tekerlekliydi¹⁴⁵.Arabaların dört bir yanı ve üstleri ise keçe ile kaplı ve bazıları da iki veya üç odalı ev şeklinde yapılmışlardı arabalarda kadınlar çocuklarla birlikte yaşamakta erkekler ise at üstünde onlara eşlik etmekte, onları koyun sürüleri, sığırlar ve atlar izlemekteydi¹⁴⁶. Pişmiş at eti ile beslenmekte ve kısırak sütü içmekteydiler.

Atlı göçebe bir topluluk olarak dört ya da altı tekerlekli , iki ya da üç odalı arabalarda yaşamakta olup bu arabaları ise rüzgâra , yağmura, kara ve soğuga karşı korunaklı bir şekilde yapılmış ve üzeri keçe ile örtülmüştü¹⁴⁷. Arabaları soğuk yüzünden boynuzları henüz çıkmamış iki ya da üç çift öküz çekmekte, arabaların içinde ise kadınlarla birlikte çocuklar yaşamakta, erkekler ise at üzerinde onlara eşlik etmektedirler¹⁴⁸.Pişmiş etle beslenmekte, kısırak sütü içmekte ve at sütünden yapılmış bir çeşit peynir yemektedirler¹⁴⁹. Sarmatlar asıl at yetiştirmektedirler, onların atları küçük olmalarına rağmen çok hızlıydılar¹⁵⁰.

Binlerce yıllık Türk tarihinde renkler bazı anlamlar da kazanmıştır. Renklerin sadece bir anlamı olmayıp , kullanılacağı alana göre farklı anlamlar da kazanabilir.

¹⁴⁴İ.Durmuş, “Eski Türklerde Askeri Kültür”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, Temmuz 2005, S.385,Ankara 2005, s.7.

¹⁴⁵İ.Durmuş, “ Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat” **G. Ü. F-E. F. S. B D** .Cilt 1, s.183,, 1996

¹⁴⁶ İ.Durmuş, a.g.m., s.183.

¹⁴⁷ İ.Durmuş **Sarmatlar**, s.97, Ankara 1997

¹⁴⁸ İ.Durmuş, **a.g.e.**,s.97.

¹⁴⁹ Hippokrates VI: 18

¹⁵⁰ Strabo, VII: 3.12.

Her milletin sosyal hayatında renklerin dili ve anlamları olduğunu söyleyebiliriz. Türk kültür yapısında renkler yönler Gök-Irmak, ve at rengi olarak sınıflandırabiliriz¹⁵¹. Dört yön farklı renklerle sembolize edilmiştir. Bunlar içinde **Kara** –kuzey, **Kızıl**-Güney, **Gök**-doğu,**Ak**-Batı olarak kullanılmıştır¹⁵². Yeşil renk coğrafi alanlarda kullanılmış olmakla Anadolu'daki Yeşilirmak buna en güzel örneği teşkil eder. Orhun kitabelerinde yerin kara ifadesini kullanmak üzere yağız –yer denilmiş, toprak rengidir. At rengi olarak kullanılırsa siyah at manasına gelir¹⁵³. Yağız kelimesi , yağız, yiğit,kara yiğit anlamında kullanılmış ancak dilimize yiğitlik olarak geçmiştir¹⁵⁴. Boz renk ise hem karanın hem de beyazın karışımından meydana gelmiştir. Metinlerde ise at ve toprak rengi olarak kullanılır, ak renk karşılığı olmak üzere at kelimesi olarak kır kelimesi de kullanılır ki kır kelimesi ile birlikte ala-kır, bakla-kır, boz-kır, kırçıl, demirkır,gök-kır tabirleri at rengindeki beyaz rengin karışımını da anlatmakta; doru, at rengi olarak kullanılmakla yanında kırdaki olduğu gibi yan renklerde barındırırlar. Bir de kula at vardır, kula ta kızıl ile bozun karışımı olarak görülmektedir¹⁵⁵ .

Türklerin kullandıkları renkler eşyalarında da dikkati çekmektedir. Pazırık kurganlarından çıkarılan eğer, haşa ve keçe örtülerin aplikasyonlarındaki bakır kırmızısı, açık sıcak sarı, sarıya çalan geçkin çağla yeşili, açık ve kırık gece mavisi gibi renkler ve bu renklerin tan değerleri ile meşhur Pazırık halısındaki renkler ve onların ton değerleri arasında büyük bir yakınlık bulunmaktadır. hepsinin renk ve ton değerlerindeki ortaklık, aynı boya üretim reçetelerinin hem öteki buluntularda hem de halıda aynı insanlar tarafından aynı bölgede uygulandığına işaret etmektedir¹⁵⁶. Bu örnekler dikkate alındığında daha çok kırmızı, sarı ve yeşil renklerin ön plana çıkmış olduğu anlaşılmaktadır

İran – Turan mücadelelerinden söz eden eski İran kahramanlık edebiyatı eserlerinde kahramanların ve orduların bayraklarından da söz edilmektedir.

¹⁵¹ M.Kafalı; “ Türk Kültüründe Renkler”, **Yörtürk**, S.42 Ankara, (2002), s. 39.

¹⁵² M.Kafalı; **a.g.m.**, s.39.

¹⁵³ M.Kafalı; **a.g.m.**, s.41.

¹⁵⁴ M.Kafalı; **a.g.m.**, s.41.

¹⁵⁵ M.Kafalı; **a.g.m.**, s.41.

¹⁵⁶ E.G. Tekçe; **Pazırık, Altaylardan Bir Hahının Öyküsü**, Ankara 1993, s. 144.

Afrasyab (Alp Er Tunga)'ın bayrağı siyah renktedir. Bununla birlikte menekşe, sarı, kırmızı ve mavi renklerde bayraklar da vardır. Bunların üzerinde kurt, ejderha, kaplan, arslan, kartal, at ve ay gibi türlü türlü şekiller bulunur¹⁵⁷.

İskitlerin İranlılarla yaptıkları mücadele ilk Türk destanı olan Alp Er Tunga hakkında geniş bilgi vermektedir. Alp Er Tunga İskit Türklerinin başarısı için çalışmış büyük bir devlet adamıdır. İslami Dönem Öncesi Türk Edebiyatının sözlü eserler bölümünün temel yapılarından birisini de sagu, koşuk, sav ve destanlar oluşturmaktadır. Yazılı edebiyat ürünlerini ise Göktürk Kitabeleri (Metinleri) oluşturur. Yuğ adı verilen ölüm törenlerinde, çoğunlukla yiğitlerin arkasından, onların iyilik ve yararlılıklarını dile getiren ağıtlara sagu denilmektedir¹⁵⁸.

İskit devlet adamı Alp Er Tunga'nın ölümü karşısında, boy beylerinin üzüntülerini dile getiren sagunun dörtlükleri dikkate değerdir¹⁵⁹.

Eski Türkçe İle

Alp Ertunga öldü mü?

Esiz ajun kaldı mı?

Özlek öçin aldı mı?

Emdi yürek yırtılır.

* * *

Begler atın argurup,

Kadgu anı turgurup

Menhgzi yüzi sargarup,

Körküm angar türtülür.

* * *

Günümüz Türkçesi İle

Alp Er Tunga öldü mü?

Kötü dünya kaldı mı?

Felek öçünü aldı mı?

Şimdi yürek yırtılır.

* * *

Beyler atlarıyla geldiler,

Üzüntü onları durduruyor,

Benizleri, yüzleri sararıyor

Onlara(sanki)safran sürülüyor.

* * *

Alp Er Tunganın ölümü karşısında söylenen ve onun hayatta yaptıkları iyilikleri anlatan Alp Er Tunga Destanında boy beylerinin atlarıyla yoğ törenine gelmeleri sosyal ilişkilerde atın hızının önemine işaret etmektedir. Alp Er Tunga da boy beyleri gibi attan inmeyen at sırtında bozkırlarda sürekli savaşıyor bir alp olarak

¹⁵⁷ M. Fuad Köprülü, "Bayrak", *İslam Ansiklopedisi*, 2, İstanbul 1986, s. 401-420.

¹⁵⁸ Ş. Kurgan, *Eski Metinler Antolojisi*, Ankara 1943, s. 5.

¹⁵⁹ Ş. Kurgan, *a.g.e.*, s. 5.

da tanınmaktadır¹⁶⁰. Alp hayatı boyunca, insan gücünü aşan kahramanlıklar göstermekle yükümlüydü. Alp Er Tunga'nın kıyafeti de atlı muharebeye elverişli, binici giyimiydi¹⁶¹. Yukarıdaki sagu da onun kahramanlıkları ve onun ölümü karşısında insanların duydukları üzüntü dile getirilmektedir. Türklerde alplik olmasa idi başka milletler tarafından kolayca yok edilebilirlerdi. İskit alpi Alp Er Tunga'nın binitini, hayatta ve ölümdede arkadaşı attı. Bazı alplerin altı yüz atı olurdu, bunların arasında özlük at önemli bir yer tutar ve onun adı donu alpin mezar taşına yazılır , kuyruğu kesilip alpin mezarına dikilirdi kendisi de alp ile beraber gömülürdü¹⁶².

Herodotos İskitler'in gelenek ve göreneklerine bağlı ve yabancı geleneklere kesinlikle kapalı bir toplum olduğunu belirtmektedir ¹⁶³.

Atlı bozkır toplulukları binek atlarına büyük önem vermekteydiler. Onların en iyi şekilde eyerlemektedirler. Kazılar sayesinde atlarını nasıl eyerledikleri anlaşılabilir. Eyerin kendisi içi geyik kılırlarıyla doldurulmuş iki yumuşak keçe minderden oluşuyordu. Atın göğüs ve sağrısına eyerin öne ve arkaya doğru kaymasını önleyen iki kayış bağlanıyordu. Üzengi henüz bilinmiyordu. Yular ise geme bağlı iki yanda kayışları olan bir boğaz bağı ve tek bir burun kayışından oluşuyordu¹⁶⁴.

Bozkırlılar , binek atlarına büyük bir özenle bakıyorlardı. Bu atların tören takımlarıyla donatılmış durumda görünüşleri gerçekten çok etkileyiciydi. Atın başına süslü bir maske geçirilir , yuların yanaklar üzerine gelen bölümleri tahta oymalardan yapılır , üzeri altın yaprağı ile kaplanırdı. Keçeden yapılma eyer minderleri ve “ çaprak” adı verilen eyer kılıfının kenarları çeşitli renklerde aplike işi ile süslenir , atın yelesine ve kuyruğuna ise , deriden örtü ve kılıflar geçirilirdi ¹⁶⁵

¹⁶⁰ E.Esin, “ Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü” **Türk Kültürü** , S.70, 1965, s. 775.

¹⁶¹ E.Esin, **a.g.m.**, s.771.

¹⁶² E.Esin, **a.g.m.**, s.773.

¹⁶³ Herodotos IV, 76.

¹⁶⁴ M.P. Zavitukhina “Pazirik”, **Unescodan Görüş** , 12, (1976).s.32.

¹⁶⁵ M.P. Zavitukhina, **a.g.m.**, s.37.

İskit erkekleri sürekli olarak at üzerinde (sabahtan akşama kadar) dururken, İskit kadınları da üste kapalı arabalarda oturmaktaydılar. Hareketli bir hayat tarzı bu sonucu getirmekteydi. İskitler at eti yemekte ve atın sütünden yapılma kısırak sütü olan kımızı içmekteydiler¹⁶⁶.

İskit hükümdarı İdanthysos ve Pers kralı Darius arasında geçen konuşma İskitlerin hayat tarzını da açıkça ortaya koymaktadır:

Darius, İskit hükümdarına bir elçi ile gönderdiği haberde : “ Ey garip adam, yapabileceğin başka iki şey varken ne için boyuna kaçıyorsun ? eğer kendini bana karşı koyabilecek kadar güçlü sayıyorsan ona göre davran, kaçmayı bırak, savaşa gir; yok eğer kendini daha aşağı görüyorsan yine boyuna yürümekten vazgeç; efendine haraç olarak toprak ve su getir, huzuruna çık.¹⁶⁷”

İskit hükümdarı İdanthysos , şu cevabı vermektedir: “ İranlı, işte benim kanaatim: beni hiç kimse ne korkutabilir ne de önünden kaçmaya zorlayabilir; senden de kaçtığım yok : şimdiye kadar yapmış olduğum şey, barış zamanında da her zaman yaptığım şeydir. Neden hemen savaşa girmiyorum, onu da sana açıklayayım: Bizim ne kentimiz var ne de dikili ağacımız var, ki elden gitmesin, ya da yakılıp yıkılmasın diye korkup hemen savaşa girelim; ama siz eğer ille de savaşmak istiyorsanız , bizim atalarımızın mezarları var ; onları bulun , onlara el kaldırın, o zaman görürsünüz , mezarlarımız için dövüşüyor muyuz dövüşmüyor muyuz.¹⁶⁸”

İskitlerin yerleşik bir hayat yaşamaları onların hayatlarının yer değiştirmeye dayalı atlı—göçebe bir hayat tarzı olduğunu ortaya koymaktadır. Geniş bozkır coğrafyalarında at sayesinde atlı bir hayat tarzı sergilemişlerdir.

Türk kavimlerinin en eski zamanlardan beri, en çok kullandıkları takvim sistemi, devri Oniki Hayvanlı takvim sistemidir. İslam-Türk alimleri bu on ikili

¹⁶⁶ E.Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Konya 1987, s.41.

¹⁶⁷ Herdotos, IV,126.

¹⁶⁸ Herodotos, IV,127.

sisteme Tarih-i Türki Tarih-i Türkisan, Tarih-i Khıta ve Uygur veya Sal-i Türkan (Türk yılı) demektedirler¹⁶⁹. Bu takvimde Dünya'nın ömrü 3.600.000 yıldır. Bu süre 360 veridir. 1 ven 10.000 yıldır. 12 yıl 1 devirdir. 1 yıl 12 aydır. 1 ay 4 hafta ve 30 gündür¹⁷⁰. Bu onikili sistemde her hayvan bir yıla ad vermektedir. Devre tamamlandıktan sonra, yeniden onikili devre başlamaktadır. Yıllara adlarını veren hayvanlar sırasıyla şunlardır: 1) sıçgan (sıçan),. 2) Ud (öküz), 3) pars1) sıçgan (sıçan),. 2) Ud (öküz), 3) pars (pars), 4) tavışgan (tavşan), 5) nek (timsah), 6) yılan (yılan), 7) und (at), 8) koy (koyun), 9) biçin (maymun), 10) tagaku (tavuk), 11) it (köpek), 12) tonguz (domuz)¹⁷¹. Sıralamadan da anlaşılacağı üzere, devrenin ilk sıçan, sonu ise domuz yılıdır.

Yund Yılı, fitne ile gelir, cenk ve savaş zuhur eder. Yazı hoş, hububat çok olur; dört ayaklılara hastalık ve helak erişir. Kış gayet yumuşak ve uzun olur; meyvalara afet erişir¹⁷². İskit Türklerinin atı sevmesinin bir nedeni de hasadın at yılında çok olmasıdır.

Binicilikteki ustalığa at üstünde oynanan sportif oyun ve yarışmalarla ulaşmaya çalışırlardı. Atlı sporlar daha çok düğün, doğum, evlenme vb gibi etkinliklerde yapıldığını tahmin etmekteyiz.

Eski Türkler bayramlarda sık sık at yarışları düzenlemekteydiler. Dayanıklı Bozkır Atı ile uzun mesafe koşular düzenlendiğini kaynaklardan öğrenmekteyiz. Çin kaynaklarının belirttiğine göre Türkler, sonbaharda dini temele dayanan ve özel bir alanda belli sayıda turlar atmak suretiyle Gök Tanrıya şükran ve nimet borçlarını ödedikleri bir atlı yarışma yapmaktaydılar¹⁷³.

¹⁶⁹ O. Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, A.Ü.DTCF. Yayını, Ankara, 1954.

¹⁷⁰ R.Nur.; "Türk Takvimi", **Türk Yurdu**, IV/19, (1926), 2-17

¹⁷¹ Kaşgarlı Mahmud; **Divanü Lûgat-it Türk**, I-IV, (Çev.:B. Atalay), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1992

¹⁷² İ.Durmuş, "Türklerde Zaman ve Takvimler", **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, Ankara, 2004, s.15.

¹⁷³ C.Alpman, **Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi Ve Çağlar Boyunca Gelişimi** GSB İstanbul, 1972

Türklerin iyi birer binici oldukları hakkındaki ilk bilgileri millattan önceki devirlerin en büyük hekimi olarak sayılan ve günümüzde de doktorların göreve başlamadan önce yemin ettikleri Hipokrat Yeminin sahibi Hipokratesin Havalat , Sular ve Mevkiler isimli eserinde İskitlerin örf ve adetlerine değinirken yalnız erkeklerin değil , kadınların da cesur olduklarını , ata bindiklerini ve kızların evleninceye kadar daimi surette at ve silah sporlarını yaptıklarını anlatmaktadır.

Cirit, bütün atlı sporlar gibi ,Orta Asya Türk kültüründen kaynaklanan bir oyundur. İnsan, at ve değnek arasında gelişen bu oyunu Türk folklorundan ayırmak mümkün değildir¹⁷⁴.

Bu oyun oynayana çeviklik ve sağlamlık kazandırırken Eski Türklerin savaşa hazırlanmalarında oldukça önemli bir biniciliğe dayalı atlı spor olarak gelişme göstermiştir.

Türklerin sosyal hayatında da cirit oyunun önemi oldukça büyüktür. Gerek yas törenlerinde gerekse toy törenlerinde olsun Türklerin cirit oyununu çok sevdiklerini kaynaklardan öğrenmekteyiz¹⁷⁵.

Zaman zaman değişen isimlerle günümüz kadar gelebilen atlı sporlardan birisini de Gökbörü oyunu oluşturur. Türklerde totem sayılan Bozkurt ile ilgili ve adını ondan alan dinsel geleneksel bir oyundur. Zamanla atlı spor halini almıştır.

M.S. Ülkütaşır , bir makalesinde cirit gibi atlı bir spor olan Gökbörü oyununun esasını atı salıp koşarak oğlağı yakalama oyunu olarak değerlendirmektedir¹⁷⁶.

¹⁷⁴ S. Babüroğlu, **Erzurum ve Milli Sporlarımızda Cirit** , Ankara 1974 s.10

¹⁷⁵ İ. Atılğan , Gerçek Milli Sporumuz Cirit Erzurum 1974.

¹⁷⁶ M.S. Ülkütaşır “ Çevgen ve Gökbörü” **Türk Kültürü Dergisi** S 259 ,Ankara 1976.

1.1.2- Ekonomik Hayatta At

Bozkır Türk ekonomisinin temelini iklim şartlarından dolayı hayvan besleyiciliği oluşturmaktaydı. Yüksek yerlerde sığır, çöl bölgelerde koyun ve keçi, ova ve platolarda at ve koyun yetiştirirlerdi¹⁷⁷. Yetiştirilen hayvanlardan at büyük öneme sahipti. Dayanıklı, sağlam olan bu hayvan her yerde ve her durumda herşeyle beslenebilirdi, hatta kar altında bile yiyecek ot bulabilirdi, dağa kolay tırmanır ve günde 100 km yol gidebilirdi¹⁷⁸. Ata sahip olmak aynı zamanda zenginlik ve fakirliğin de bir göstergesi olarak görülürdü. Yalnız bir atı olanlar çok fakir, beş, onbeş ve elli atı olanlar normal daha çok ata sahip olanlar ise zengin sayılırdı¹⁷⁹. Tarihi M.Ö. 2500’lerde başlatılan Afanesyova kültüründe at kemikleri bulunmuş, yine Kelteminar kültüründe de at kemiklerine rastlanılmıştır¹⁸⁰. Tuva’da bulunan Arzhan kurganından da 360 at iskeletine araştırmacılar rastlamışlardır. Bu durum Türklerin iktisadi hayatında atın önemli bir yeri olduğuna işaret etmesi bakımından dikkat çekicidir.

Eski Türklerde at sayı bakımından koyundan sonra, deveden önce yer alırdı. Geç dönemlerde yazılan eserlerde Divan-ı Lugat-ut Türk’te Kaşgarlı Mahmut; “At Türkün kanatıdır” derken, Dede Korkut destanlarında ise “Yayan erin umudu olmaz” sözü ile, atın Türklerin yaşamındaki önemi belirtilmek istenmiştir.

Bozkır Kavimlerinin at sürülerine sahip olmaları onlara büyük bir itibar sağlamakla birlikte zenginliğin ve maddi gücün ölçüsü de olmaktadır. İyi, sağlıklı at sürüleri hiçbir zaman unutulmaz. Sürülerin iyi yerlerde otlağın bol olduğu vadilerde otlatılmak istenmesi sürekli bir mücadele ve savaşın da sebebi olur. Düşmanla yapılan savaşların büyük bölümü bu ekonomik temele dayanmaktadır. Yine iç karışıklıkların çıkmasında rol oynayan etkenlerin başında yilkıların yaylanacağı

¹⁷⁷ J.P Roux, **Orta Asya**, (Çev: Lale Arslan), İstanbul, 2001, s.48

¹⁷⁸ J.P.Roux, **a.g.e.**, s.50.

¹⁷⁹ J.P.Roux, **a.g.e.**, s.50.

¹⁸⁰ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1987, s.

mekanların paylaşılammaması görülmektedir. At sürülerine ve iyi otlaklara sahip olanlar ekonomik, siyasi ve askeri gücü de ellerinde bulundurmaktaydılar.

Ekonomik açıdan ; bozkır kavimlerinin ekonomileri genelde hayvancılığa dayanmaktaydı. Atlı göçebe hayat tarzı ekonomiye büyük ölçüde etki etmiştir. Bozkır coğrafyasının iklim ve coğrafi yapısı bu tür bir gelişmeyi de zorunlu kılmıştır. Bozkırlının bütün ruhunu ve dünyaya karşı takındıkları tavrı onları ehlileştiren ata , büyükbaş hayvanlara ve koyun sürüleri belirlemektedir¹⁸¹. Bozkırlının birinci amacı hayvanları ehlileştirmek ve hayvan sayısının artışıını sağlayarak onların yetiştirmelerine ve korunmalarını sağlamaktır. Hayvanları hem etlerinden yararlanmak hem de sütünden yararlanmak için besliyorlardı.

Bozkır coğrafyasının güney kısmının medeniyetlerinde sığır ve at her şeyden önce yük hayvanı , kasaplık ve kurbanlık hizmeti görmesine ve sağılması daha uzun zaman meçhul kalmasına karşın , göçebe ekonomisinde hayvanın ekonomisini esirgeyen bu istismar tarzı karakteristiktir¹⁸².

Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda gelişmiş bir ticaret vardı¹⁸³. Bu ticaret İskit imparatorluğunun kuruluş döneminde mevcuttu. Karadeniz Grek kolonilerinin varlıklı, yoğun nüfuslu şehirlerinin gelişimi Güney Rusya bozkırlarındaki İskit imparatorluğunun oluşmasına katkıda bulundu¹⁸⁴.

Bu coğrafyada başka coğrafyaların aksine atların eşek ve katırlara nazaran soğuğa dayanabilmeleri , at dışında katır ve eşeğin yaşayamaması atın Sarmatların hayatındaki önemini daha da artırmaktaydı¹⁸⁵.

¹⁸¹ İ.Durmuş, "Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At", **G Ü.F-E F. S.B.D**, Cilt I, Sayı:2, s.14,,Ankara 1997.

¹⁸² J.Deer; " İstep Kültürü", **TDCFD**, XII/1-2,(1954),s.161.

¹⁸³ İ.Durmuş, " Sarmatlarda Sosyal ve Ekonomik Hayat" **G Ü.F-E F. S.B.D**.Cilt 1, s.173-191, 1996

¹⁸⁴İ.Durmuş, **a.g.m.**, 191.

¹⁸⁵ Herodotos, IV, 28.

1.2-SİYASİ VE ASKERİ HAYATTA AT

1.2.1-Siyasi Hayatta At

Bozkır kültürünün menşeinin ne olduğu sorusu araştırmacıları farklı görüşlere yöneltmiştir. Kültürün merkezini oluşturan at merkez alınarak çeşitli görüşler bilim adamları tarafından ileri sürülmüştür. Bu görüşleri üç grupta toplamak mümkündür.

Bazı bilim adamları bozkır kültürünün Karadeniz'in kuzeyindeki bozkırlarda ortaya çıktığını ileri sürmüşlerdir. Bu bilim adamlarına göre Hazar Denizinden Tuna Nehrine kadar olan bozkırlar otlakların bol ve verimli olması açısından hayvan besleyiciliğine özellikle atın yetiştirilmesine elverişli olduğunu belirtmişlerdir. Kültüre adını veren at yaygın olarak buralarda yetiştirilmiş ve atlı kavimlerin sanatını da oluşturan hayvan üslubu Greklerin etkisiyle bu coğrafyada geliştirilmiştir¹⁸⁶. buradan ortaya çıkan kültür diğer kültür coğrafyalarına da yayılmıştır. Herodotos'un konar göçer İskitlerin bir zamanlar Asya içlerinde olduğunu ve daha sonraları Karadeniz'in kuzeyine geldiklerini söylemesi bu bilim adamlarının tutarsızlığını göstermektedir. Herodotos krali İskitler Asya'daydılar. Massagetlerle yaptıkları bir savaşta yenik çıktılar demektir¹⁸⁷.

Bazı bilim adamları Macaristan'da arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkarılan at gemlerini sınıflandırmak ve başka kültür coğrafyalarında ortaya çıkartılmış olanlarla karşılaştırmak suretiyle atlı kültürün Kafkaslarda ortaya çıktığını ileri sürmüşler, teorilerinde atın menşei olarak Cungurya'da ortaya çıkarılan kısa kalın bacaklı , büyük ve öne doğru eğik başlı "Equus Prewlsky" gösterilmiştir¹⁸⁸.

Buna karşı eski çağlarda bir değil birçok türden yabani atın yaşadığı bunlar arasında da Bozkır kültüründeki savaşçı çobanlar tarafından binek ve muharebe atı olarak kullanılan " przewalsky" cinsi değil, küçük bedenli, uzunca ince bacaklı,

¹⁸⁶ İ.Kafesoğlu; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1997, s.27.

¹⁸⁷ Herodotos, IV.

¹⁸⁸ İ.Kafesoğlu; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1997, s.29.

küçük ve mağrur başlı, sert tırnaklı bozkır atıdır¹⁸⁹. Kalın bacaklı ve hantal gövdeli “przewalskyatı” koşuş sırasında çeşitli yönlerle hızlı dönüş yapmaya elverişli değildir. Bozkır atı ise savaşlarda seri ve karmaşık manevra hareketlerine ve geri çekilme taktiğine elverişlidir. At bozkır kültürü içinde değer kazanmış ve bu kültür ile özdeşleştirilmiştir.

Bozkır atı doğuya doğru yaygınlık kazanmış Orta ve Doğu Asya’da görünmüş ve Çinliler ata binmeyi ancak M.Ö. 300’lerde Asya Hunlarından öğrenmişlerdir¹⁹⁰. Ayrıca bu bilim adamlarının görüşünü destekleyecek arkeolojik deliller ortaya konulamamıştır.

Bilim adamlarının bir kısmı da Altaylar ve çevresini bozkır kültürün ortaya çıktığı yer olarak göstermişlerdir. Atlı kültürün bu coğrafyada ortaya çıktığı ve yayıldığını ileri sürmüşlerdir. Bu bilim adamları arasında W.Schmidt, O.Menghin, W.Koppers, F.Flor sayabiliriz¹⁹¹.

At yetiştiriciliğinin ana yurdu , menşei meselesine Prof.Dr.E.Erkes de katılmıştır. Erkes’e göre : “Asya’da atı yetiştirenler Çinlilerdi ve Türkler at yetiştiriciliğini Çinlilerden öğrenmişlerdi.” Demektedir Çin kaynaklarında , Çinlilerin ata binmeyi ilk kez M.Ö. 300 ‘lerde Türklerden öğrendikleri ile ilgili bilgiler ile karşılaşmaktayız¹⁹². Bu da bize bozkır kavmi olan Türklerin ata binmeyi ve atı ehlileştirmeyi önceden bildiklerini göstermektedir. Çinlilerin ata binmeyi öğrendikleri tarihten önceki süreçte Türkler ata binmeyi ve atı kullanmayı çok iyi biliyorlardı.

Amerikalı araştırmacı Mac Govern kitabının başka bir bölümünde ise; Türklerin at yetiştirmeyi İskitlerden öğrendiklerini İskitlerin ise İndo Germen ırkına ait bir kavim olduğunu ileri sürmüştür. Mac Govern kitabının bir bölümünde ise ,

¹⁸⁹ İ.Kafesoğlu; **a.g.e.**, s.29.

¹⁹⁰ W.Eberhard, “Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”, **Ülkü**, 92, (1940) s.189

¹⁹¹ İ.Kafesoğlu; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1997, s.220.

¹⁹² W.Eberhard, “Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”, **Ülkü**, 92, (1940) s.189.

İskitlerin ata binmeyi Türkler'den öğrendiklerini ileri sürmektedir. İskitler adı geçen eserde ata binmeyi iyi bilen bir topluluk olarak karşımıza çıkmaktadır. Bir bozkır Türk kavmi olan İskitlerin ata binmeyi ve atı kullanmayı iyi bilmeleri ve bunu diğer Türk kavimlerinden öğrenmeleri bozkır kavimlerinin prehistorik tarihlerinin aydınlatılmasına yardımcı olmaktadır.

Daha açık bir ifadeyle Türk ırkının ana vatanı Asya'nın orta kısmıdır. Burası doğuda Kadirgan dağlarından , batıda Ural dağları ile Hazar Denizine kadar, kuzeyde Sibirya'dan , güneyde Çin, Tibet ve İran ülkelerine kadar uzanan geniş bir alanı kaplamaktadır ki Türkler bu sahalardan bütün Dünya'ya yayılmışlardır ¹⁹³.

Araştırmalar İskitlerin gelenek, görenek ve kültürüyle tartışma götürmeksizin bir bozkır Türk kavmi olduğunu ortaya koymuştur. Bu konularda araştırma yapan Durmuş¹⁹⁴, İskitlerin geldikleri coğrafya itibariyle, dilleri, dinleri, gelenek ve görenekleri, sanatları itibariyle Türk kökenli bir kavim olduklarını ortaya koymuştur.

İskitler'in Ural-Altay ırkına mensup olduğunu kabul eden ve bu konuda görüşlerini belirten Türk bilim adamları da vardır. Bunlar arasında Arsal¹⁹⁵, Günaltay¹⁹⁶, Togan¹⁹⁷, Kırzioğlu¹⁹⁸, Guboğlu¹⁹⁹, Ögel²⁰⁰, Seyidof²⁰¹, Öztuna²⁰² ve Koca²⁰³ ve Durmuş²⁰⁴ sayılabilir.

¹⁹³ İ. Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Ankara 1993, s. 20.

¹⁹⁴ İ. Durmuş, **a.g.e.**, s.20.

¹⁹⁵ S. M. Arsal, **Orta Asya**, Ankara, 1933, s. 8.

¹⁹⁶ Ş. Günaltay, "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntibaların Mahiyeti ve Tezin Kati Zaferi", **Belleten**, II, (1938)s. 349

¹⁹⁷ Z.V. Togan, **Umumi Türk Tarihine Giriş**, I İstanbul, 1981, s. 34.

¹⁹⁸ M. F. Kırzioğlu, **Kars Tarihi**, İstanbul, 1953, s. 69.

¹⁹⁹ - M. Guboğlu; "Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleri İle ilişkileri Hakkında", **TTK Bildirileri**, II. (1979), s. 753.

²⁰⁰ B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**. I. Ankara, 1981, s. 186.

²⁰¹ M. Seyidof, "Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında", **Kardeş Edebiyatlar**, V, (1983) s. 39.

²⁰² Y. Öztuna, **Devletler ve Hanedanlar, İlk Çağ ve Asya-Afrika Devletleri**, Ankara, 1990, s. 127.

²⁰³ S. Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, I. İstanbul, 1990, s. 31.

²⁰⁴ İ. Durmuş, **İskitler (Sakalar)**, Ankara 1993, s. 20.

Arkeolojik kazılar sonucu ortaya çıkartılan materyaller bu bilim adamlarının haklılığını ortaya koyabilmektedir. Kültürün ana unsuru olan at M. . 2000 lerde Altaylar ve çevresinde binek hayvanı olarak kullanıldığını, Afanasyevo ve Andronova kültür çevresinde yapılan kazılarda ağızlarında gem izleri taşıyan at iskeletlerine rastlanılmıştır²⁰⁵. Arkeolojik kazılar sonucunda çok miktarda eyer ve üzengi gibi at takım binitlerine rastlanması bu bölgenin at biniciliğı açısından önemini de ortaya koymaktadır. Bu coğrafyalarda at binek hayvanı olarak kullanılmıştır.

At yetişmiş olduğı coğrafya ve hayatında en çok oynadığı rol itibariyle Türk insanına daha yakındır. İndo German teorisyenlerinin savundukları²⁰⁶ gibi atın kökeni prezevalski tipine bağılı değıldir. Türk atları genellikle “ küçük bedenli, uzun ve ince bacaklı, küçük ve mağrur başlı, sert tırnaklıdır²⁰⁷”.Ayrıca R.Ak n, Pazırık’ta bulunan bulgulardan hareketle Türk atının fiziki yapısı hakkında da bilgi vermektedir. Buna göre, Türk atının boyu 1.50 cmdir. Baş büyük ve burun ko varidir, boyun uzun, bel kısa, tırnak sağılamdır²⁰⁸. Bu at tipi savaşlarda ,pratik , dayanıklı , manevra kabiliyeti yüksek olması sebebiyle tercih edilmiştir.

Ayrıca bozkır coğrafyasının doğıusunda at yetiştiriciliğı ve at kurban etme geleneğı bozkır kültürünün doğıu-batı yönünde yayılmasıyla birlikte bozkırların batısında da dikkati çekmiştir. Özellikle İskit buluntuları bu yayılımı belirgin bir şekilde göstermektedir. Aşağı Dinyaper’de Nikopol yakınında Chertomlyk kurganından gümüş amphora üzerinde takriben on santimetre y ksekliğınde fiğ rl  firizden at yetiştiriciliğı anlařılıyor²⁰⁹.Yazılı kaynaklarda da İskit ülkesinde çok sayıda atın bulunduğı ve at yetiştiriciliğıne dikkat  ekilmektedir²¹⁰. Hatta yabani

²⁰⁵ İ.Kafesoğılu; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1997, s.220.

²⁰⁶ S. Batu, **a.g.e.**, s.149-150.; Vasfi G sar, “ At Neslinin Menşei” **Yeni Kafkas**, 19, Ocak-şubat, 18-19, 1960.

²⁰⁷ İ.Kafesoğılu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1997, s. 207.

²⁰⁸ ř.R. Ak n, “ Eski Türkler’de At Sevgisini Gösteren Arkeolojik Bir Buluş Dolayısıyla” **Türk Askeri Veteriner Hekimleri Dergisi**, 198, s.11-12.

²⁰⁹ İ.Durmuş, “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, **G  .F-E F. S.B.D**, Cilt I, Sayı:2, s.14.,Ankara 1997.

²¹⁰ Herodotos IV,28,110,136

atlar özellikle kır atların söz edilmektedir²¹¹. Pazırık aygırlarında olduğu gibi , İskit ve Sarmat topluluklarının atlarını iğdiş etme adetleri de bulunuyordu. Böylece atlar uysallaştırılıyordu²¹². Çeşitli at türlerinin bozkır bölgesinde de binek hayvanı olarak kullanıldığını Chertomlyk vazosu üzerindeki tasvirler ispatlamaktadır.

Güngör, meseleye farklı bir açıdan bakmaktadır: “ İskitler, doğudan batıya doğru at sırtında ilerlemeye başladıkları zaman, önlerinde yürüyen, köpeğe benzer bir hayvan görüyorlardı. Onun ne olduğunu, nereden geldiğini bilmiyor, ona yaklaşamıyorlardı.o hareket etmeye başladığı zaman onlara kendi dillerince-kalkınız- diyorlardı. Onlar kalkıyor atlarının sırtında o nereye giderse oraya kadar gidiyorlardı. O bir bölgeye yöneldiği zaman, onlarda yöneliyor, o durduğu zaman onlarda duruyorlardı. Tam istedikleri yere geldikleri zaman da kılavuzları artık onlara gözüküyor, onlar da onu takip etmiyorlardı²¹³.”Buradan o hayvanın Bozkurt olduğunu ve atların da o hayvanı tanıyıp peşinden gittiklerini söyleyebiliriz. Böylece bir siyasi güç olarak da at ve bozkurt arasındaki ilişki dikkat çekmektedir.

Atlı göçebe kültür dairesinde at; yük, araba hayvanı olmaktan çok, binek hayvanıdır. Bu kültürde egemen olan unsur ise binciliktir. İskit atı askeri nitelik kazanarak savaş atı yani alp tipi ata doğru gelmiştir. İslami dönemde ise alp tipi at yerini gazi tipi ata bırakmıştır²¹⁴.Alp tipine bağlı olarak uçan, konuşan, kahramanına yardımcı olan alp tipi atlar , baytarnamelerde yerini gazi tipi atlara bırakmıştır. At kültürünün Türk kültürüne bağlı en eski şekli yok olmamış, varlığını İslamiyet ve daha sonraki kültür çevrelerinde de sürdürmüştür.

²¹¹ Herodotos IV,52.

²¹² Strabo VII,4,8

²¹³ H. Güngör, “ Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanış ve Adetleri”, **Türk Dünyası Araştırmaları**, S.40, Şubat 1986, s.81.

²¹⁴ A. A Çınar, **Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, s.16.

1.2.2- Askeri Hayatta At

Türk Ordularının özünü oluşturan temel unsurlar; Koca tarafından şöyle sıralanmaktadır²¹⁵: “Başkomutan ve komutanlar, Savaşçı unsurlar, Teşkilat, Savaş araç ve gereçleri, askeri eğitim, askeri gelenekler, savaş ve taktik vb” unsurlardan oluşmaktaydı.

Türklerin güçlü bozkır devletleri kurabilmeleri , dağınık boyları bir devlet çatısı altında tutabilmeleri, ortak düşmanlarına karşı bir gelebilmeleri, devletlerinin güçlü ve uzun ömürlü olarak hayatını sürdürmesi kültüre de adını veren at sayesinde mümkün olmaktadır.

Türklerin hayatında at en önemli unsur olma özelliğini hep taşımıştır. Onlar ayakta durabildikleri andan itibaren ömürlerini at üstünde geçirmişler ve hayatlarını ve bu hayvanla bütünleştirmişlerdir. Zira eski Türkler at üstünde yemek yer, kımız içer, toplantı ve istişarelerde bulunur ve nihayet savaş yaparlardı. Türk devletleri at üzerinde yaşayarak ve savaşarak kurulmuştu. Türkler hızlı atlıları ve akınları sayesinde kolaylıkla istilalara girişiyor ; uzak-yakın ülkeleri fethediyorlardı. Türk askerlerinin “ kasırgalar gibi birden görünüp kuşlar gibi “ uzaklaşmaları atın kendilerine sağlamış olduğu imkanla bağlantılıydı. Türklerin atları ve süvari teşkilatları günümüz zırhlı vasıtaları , hatta uçaklarına benzemekte , tarih boyunca kazanılan zafer ve fetihlerin sebebi böylece daha kolay anlaşılabilir²¹⁶.

Türlere hakimiyet duygusu kazandıran , gelişmiş oldukları mücadelelerde avantajlı konuma getiren bozkır atı önemli özelliklere sahipti. Bu at “ küçük bedenli uzunca ince bacaklı , küçük ve mağrur başlı , sert tırnaklı “ batı bozkırları tipiydi²¹⁷.

²¹⁵ S. Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Ankara 2005, s.6-7.

²¹⁶ O. Turan; **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkuresi Tarihi** , I, İstanbul, 1969, s.114.

²¹⁷ İ.Kafesoğlu; **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1997, s.206.

Adı geçen at “ çoğunlukla dört nala koşmaktaydı. Soğuğa, sıcağa, yağmura ve rüzgâra karşı dayanıklıydı. Nadiren yatmakta , genelde ayakta uyumaktaydı²¹⁸. “ Başka kültür coğrafyalarında yaşayan atlar sadece tek tip bitkiler ile beslendiği halde, bozkır atı yiyeceğini karın altından toynaklarıyla karı kazıyarak elde edebiliyordu²¹⁹.

Bozkır atı dayanıklılığı yanında , uzun mesafeleri koşabilme yeteneğine de sahipti. Çin kaynaklarında bu tür atların günde 1000 Li (1 L’i aşağı yukarı 300 metre) koşabilmekteydi²²⁰.

Buradan yaklaşık günlük 300 kilometre yol gittikleri anlaşılmaktadır. Böylece Türklerin kısa zamanda uçsuz –bucaksız bozkırları nasıl kısa zamanda geçtikleri de kolayca hesap edilebilmektedir.

Ömer Hayyam’ın bildirdiğine göre, İskit hükümdarı Efrasiyab (Alp Er Tunga) “ at irge dağ kim kökge ay (ay gök için ne ise at da insan için odur.)” demiştir²²¹.bu söz, Türklerde atın varlık olarak kültürel köklerini, dolayısıyla da askeri rolünü de gösteriyor. Türk tarihinde, son yüzyıla gelinceye kadar at askeri hareketin ön önemli kuvvetlerinden biri olarak görülmektedir. At ile binicisi birbirini tamamlayan iki unsurdur. İskit süvarisi dikkatli ve pratiktir.

Bozkır atı dayanıklılığı , hızı ve uzun mesafeleri kısa zamanda kat edebilmesi ve savaşlardaki başarılarında üstlendiği rolle Türkler’in gelenek ve folklorunda , efsanevi bir kahraman mahiyetini almıştır. Nitekim , Lena nehri üst boyları kazılarında, devri için yüksek bir sosyal hayat bünyesi kurmuş olan Türk halklarına ait , elde edilen taş heykellerindeki at ve sancak tasvirlerinden de anlaşılacağı üzere , at Türkler için , ihmali asla kabil olmayan bir devlet müdafaası olmuştur. Bu tasvirlerdeki savaş atları , kahraman süvarisine nispetle , daha iyi giydirilmiş ve süslenmiştir. Atın baş kısmına giydirilen zırha, kıl ve tüylerden yapılmış bir tuğ

²¹⁸ L. Rasonyi; **Tarihte Türklük** , Ankara ,1993, s.51

²¹⁹ İ.Durmuş, “ Eski Türklerde Askeri Kültür”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S.385, Ankara 2005, s. 5.

²²⁰ W. Eberhard; “ Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malûmat”, **Ülkü**, 92, (1940) s.171

²²¹ F. Sümer, **Türkler’de Atçılık ve Binicilik**, Ankara 1983, s.12.

geçirilmiş , gemlere de aynı tarzda süsler asılmış , bazen de tuğlar atın karnının altından geçen kayışa takılmıştır. Büyük bir ihtimalle , sırf büyük zaferler kazanan atlara takıştırılan bu kabil süsler dışında, umumiyetle bozkır devleti bozkır devleti savaşlarına katılan atları , ölümden ve yaralanmaktan korumak için , okların kolay kolay delemeyeceği zırhlarla örtmek en önemli meselelerden biri olmuştur²²². Köl Tigin’in bindiği atlardan birinin zırhına yüzden fazla ok isabet ettiğine dair kayıta atların bu şeklide zırhladıklarının bir işaretidir²²³.

At bir binek hayvanı olarak bozkır insanını hayatında özel bir yer tutmuş , demirin yaygın olarak kullanımı onunu önemini daha da arttırmış , toplumun tüm hayatına egemen bir unsur olmuştur²²⁴. Şüphesiz atın savaşta kullanımı askeri açıdan en kayda değer vasıta olduğunu ortaya koymuştur. Türkler “ atın hızı ve demirin vurucu gücü” sayesinde diğer milletlere karşı üstünlük sağlayabilmişlerdir.

Bozkır kavimlerden olan İskitlerin çok geniş coğrafyaya yayılmış olmaları , değişik topluluklarla mücadeleye girmeleri, onların hayat mücadelesinde ordu ve askeri hayatın ön palana çıkmasına imkan hazırlamıştır.

Thukydides ‘Peloponnessoslularla Atinalıların Savaşı’adlı 3 kitaptan oluşan eserinin 2. kitabında İskitlerden bahsetmiş ve at üzerinde savaştıklarını, silah olarak ise ok ve yay kullandıklarını ifade etmiştir²²⁵. Atın İskitlerle birlikte askeri amaçlar için kullanılmaya başlanması bozkır coğrafyasında büyük devletlerin kurulmasının çıkış noktasını oluşturmuştur.

İskit ordusunun büyük bir bölümünü atlılardan meydana gelen süvari sınıfı oluşturmaktaydı²²⁶. İskit ordusunun ana kolunu atlı süvariler oluşturmuşlardır. İskit atlılarının incelenen sanat buluntularından eyer kullandıkları dikkati çekmektedir. İskitlerin kullandığı atların iskeletleri yapılan arkeolojik kazılar sonucu kurgan adı

²²² A. Caferoğlu ; **a.g.m.**, s.208

²²³ H.N Orkun ; **a.g.e.**; s.45

²²⁴ İ. Durmuş; “ Bozkır Kültürün Oluşumu ve Gelişiminde At” **G.Ü FEF. SBD**, 2,(1997), s.18

²²⁵ E.Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Konya 1987,s.5.

²²⁶ İ.Durmuş; **İskitler (Sakalar)**, Ankara,1993, s.127.

verilen mezarlardan çıkartılmıştır. Kuban bölgesinde bulunan kurganlarda çok sayıda at iskeleti ortaya çıkartıldığı gibi, Altay bölgesinde Şibe kurganında ondört, Pazırık kurganında sayıları yedi ile ondört arasında değişen at iskeletleri ortaya çıkartılmıştır²²⁷. Bu durum bize İskitlerin hayatında atın önemini göstermektedir. Atın sahibi ile birlikte gömülmesi atı kullanan kahraman ile özdeşleştiğini göstermesi bakımından önemlidir. At savaşlarda İskitlinin kolu ve kanadı olarak dikkati çeken bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durum İskitlerden , Hun, Göktürk, Uygur, Selçuklu ve Osmanlılara geçerek güçlü bir geleneği göstermektedir.

İskitler ile birlikte başlayan ve “Turan Taktiği” olarak anılan savaş taktiği diğer bozkır kavimlerinde de görülmüştür. Savaş taktiğinin ana unsurunu ise at oluşturmaktadır. At üzerinde geriye dönerek ot atabilme ve hızlı hareket edebilme kabiliyeti bozkır kavimlerinin yenilmez bir güç kaynağı haline getirmekteydi.

M.Ö. 513 yılında gerçekleştirilen bir seferde , Pers ordusu Anadolu’dan batıya doğru hareket ederek , boğazı geçmiş, Trakya’dan Karadeniz’in kuzeyindeki bozkırlarda ilerlemeye başlamışlardır. İskitlerle karşılaştıklarında İskitler savaş taktiklerini uygulamaya başlamışlardır²²⁸.

Öncelikle İskitler savaşmayarak geri çekilecek , yolları üzerindeki kuyuları dolduracak , çeşmeleri tıkayacak otları biçeceklerdi²²⁹. İskitler bu düşüncelerini uygulamaya koyulmuşlar, en iyi atlılarını onlara karşı keşif için ileriye göndermişlerdir. Çocuklarının ve kadınlarının içlerinde yaşadığı arabalar ve bunlarla birlikte sürüler de ayrılarak, önceden yola çıkarılmış ve güvenli yerlere sevk edilmiştir²³⁰.

İskitler Perslerle karşılaştıklarında onları yıpratarak çekilmelerini sürdürüyorlardı. Pers ordusu artık yorulmuştu. Aynı zamanda Perslerin kaynakları da tükenmeye başlamıştı. İskit hükümdarı Darius’a elçi vasıtasıyla “ bir kuş, bir fare, bir

²²⁷ İ.Durmuş; **a.g.e.,s.13.**

²²⁸ İ. Durmuş; “ Saka –Pers Mücadelesi”, **Bilig**, 4, (1997) ,s.51.

²²⁹ Herodotos,IV, 120.

²³⁰ Herodotos, IV, 121.

kurbağa ve beş tane de ok” göndermişti. Bu şu şekilde yorumlandı: “ İranlılar , kuş olup uçamazsanız , fare olup yerin altına girmezseniz ve kurbağa olup atlamazsanız , yurdunuza dönemeyeceksiniz, oklarla vurulup öleceksiniz²³¹.”Gerçekten de her geçen gün İskitlerin lehine işlemekte ve Perslerin yıpratılma ve yanıltma süreci tamamlanıp , yok edilme süreci başlamaktaydı. Taktiğin yıpratılma ve yanıltma safhası tamamlanmış , pusu ve imha safhası gerçekleşmeden Persler dönmek zorunda kalmışlardı.

Bozkır savaş taktiğinin uygulandığı en güzel örnek Massagetlerle Perslerin mücadelesidir. Pers kralı Kyros ile Massaget lideri Tomris komutasında iki ordu Büyük Balhan dağlık arazisinin dar bir boğazında karşı karşıya gelmişlerdir. Daha doğrusu Pers ordusunu Massaget ordusu imha edeceği yere çekmişti²³². Bu dar vadide Massaget ordusunun önünü kesmiş , etrafını kuşatmış ve burada Pers ordusu sıkıştırılarak ağır bir yenilgiye uğratılmıştır .Bu savaş M.Ö. 528 yılında gerçekleştirilmiştir ²³³.

Özellikle düşmanın dar bir vadide sıkıştırılarak etrafının kuşatılması , ok yağmuruna tutulması ve düşmanın hareket kabiliyetinin tamamen ortadan kalkması galibiyette önemli bir yer tutmaktadır. Aynı zamanda atların hızı ve sağa sola hareket kabiliyeti de savaşın kazanılmasında önemli bir etken olarak dikkati çekmektedir.

Bozkır Kavimlerinden Sarmatlar Karadeniz’in kuzeyindeki geniş alanlara yayılmışlardır. Atlı göçebe bir hayat tarzının gereği sürülerini otlatabilmek için daha geniş ve otları gür otlaklar bulma, hayatlarını sürdürebilme ve korunabilmek için yeni alanlar ve sahalara gitmişlerdir. Kimi zaman düşmanlarına saldırmışlar kimi zaman ise düşman topluluklarının saldırılarını önlemek amacıyla güçlü bir askeri teşkilat kurmuşlardır.

²³¹ Herodotos, IV, 131-132

²³² İ. Durmuş; “Massagetler” , **Bilig**, 3, (1996) s.86-91.

²³³ A.Z.V.Togan; “ Sakalar (VI) “, **BTDD**, 23 (1987), s.33

Sarmatların askeri gücünün ana kaynağını kalabalık atlı ordusu oluşturmaktaydı²³⁴. Sarmat atlıları miğfer, pullu ya da deriden yapılmış zırh giymektedir²³⁵. Onların ana silahları ise mızrak ve demir kılıç idi. Sarmat ordusuna karşı koyabilecek topluluk ise tarihimizde ender görülen bir durumdu. Düşmanlarının atlarını uzaklardan ürkütmek veya korkutmak için büyük yakalama ipleri de kullanıyorlardı²³⁶.

Sarmatlar da turan taktiğini severek uygulamaktaydılar. Bu savaş taktiği bozkır topluluklarının birbirlerine ve yerleşik komşularına karşı yapılan savaşlarda uygulanmaktaydı. At ve yayanın etkin bir şekilde kullanılmasına dayanan bu savaş tarzı uzak savaş olarak adlandırabileceğimiz bir savaşı da akla getirmekteydi. Savaş atlı birliklerin hücumu ile başlanır ve düşman ordusunun dağıtılması veya dağılması sağlanırdı. At sırtında savaşan bozkır savaşçısı atın hızından yararlanarak düşmanlarına ok yağdırırdı. Bu savaş taktiği atlı göçebe topluluklara güç kazandırırken diğer savaşı kaybeden düşmanlarına ise savaş stratejisini değiştirme imkanı tanımıştır²³⁷. Bozkır savaş taktiğini uygulayan topluluklardan birisini de Sarmatlar oluşturmaktaydı. Sarmatlar bu taktiği İskitler gibi kullanarak savaşlarda büyük başarı da sağlıyorlardı. Atın sürati ve demirin vurucu gücü sayesinde Sarmatlar bozkır savaş taktiğini çok iyi uyguluyorlardı²³⁸.

Binicilik, ata binmek ve at üzerinde binicinin hünerlerini gösterme sanatı olarak tanımlanabilir. Eski Türk toplumlarında uygulanan spor türlerinin ana unsuru attır.

Bozkır Türklerinin atla ilgili kültür ve binme becerilerinin geliştirilmesinin en önemli sebebi sürekli savaş durumunda olmaları nedeniyle her zaman hazır bekleyen askeri gücün etkisine bağlayabiliriz.

²³⁴ İ.Durmuş, **Sarmatlar**, Ankara 1997,s.94.

²³⁵İ. Durmuş, **a.g.e.**, s.94.

²³⁶ İ.Durmuş **a.g.e.**,s.94.

²³⁷ J,Deer; “ İstep Kültürü”, **TDCFD**, XII/1-2,(1954),s.161.

²³⁸ İ.Durmuş, **Sarmatlar**, Ankara 1997,s.94.

Eski Çağ kültürünün en önemli araçlarından birisini de ok oluşturmaktaydı. Türkler oku en eski devirlerden beri biliyorlardı. Türklerin Okçulukta usta olmaları hayat şartlarının zorluğundan meydana gelen bir durumdan ibaretti. Eski Türk toplumunda yiğit ve kahraman olarak değerlendiren Alpelerin alp olabilmeleri için uçan kuşları ok ile düşürmelerinin yanında at üzerinde de çok iyi ok atmaları gerekmektedir²³⁹.

At üzerinde ok atma Eski Türklerde çok yaygın bir faaliyet olarak görülmektedir. Türkler bir hedef levhasına dört nala giden atlarının üzerinde önden ,yandan ve hedefi geçtikten sonra geri dönerek ok atışı yapmaktaydılar²⁴⁰.

Türk tarihinin her döneminde ok ve yay Türk kültürünün spor ile askeri hayat ile ayrılmaz bir parçası olmuştur.İskit, Hunlar, Göktürkler Kırgızlar , Hazarlar ve Avar Türkleri ok ve yayya önem vermişlerdir²⁴¹.

Av için alıştırılmış kartal, şahin, doğan gibi yırtıcı kuşlarla at üzerinde yapılan sürekl avları Türklerin yaşantılarında önemli bir yer tutmuştur²⁴².

Çocuklarının iyi birer avcı olmasını isteyen Türkler onlara cirit, mızrak , kılıç ok ve yay kullanmasını öğretmişler , binicilik ve avlanmayı da sevdirecek onların geleceğin savaşçısı olarak yetiştirmişlerdir.

Türklerin binlerce yıllık tarihi geçmişinde önemli rol oynayan spor dallarından birisini de atın ana unsur olduğu avcılık oluşturmaktaydı İktisadi ve dini anlam da bulan avcılık Türklerde milli bir gelenek halini de almıştır. Tarih sahnesinde ata ve ava bu derece düşkün olan bir millet görülmemiştir diyebiliriz. Av Türklerin hayatında önemli olduğu gibi Rönesans hükümdarlarının da hayatlarında önemli idi. Avrupa ülkeleri bu dönemde bilgi almak ve avı öğrenmek amacıyla Osmanlı

²³⁹ A.Karahan “ İslam Türk Tarih ve Edebiyatında Ok ve Ok Atma” **Geleneksel Türk Sporları Semineri** Ankara ,1976 s.16

²⁴⁰ C. Alpman **a.g.e.**, s.33.

²⁴¹ C. Atabeyoğlu “ Orta Asya Türklerinin Ulusal Sporları 5,” **Yıllar Boyu Tarih Dergisi** no:5, Mayıs 1984, s.70

²⁴² C. Alpman **a.g.e.**, s.33

İmparatorluğundan avcı adı verilen birlikler istemişlerdir²⁴³. Bu da bize at sırtından inmeyen atalarımızın ava verdikleri değirin başka topluluklarca da takdir edildiğini göstermesi bakımından dikkat çekici bir unsur olarak karşımıza çıkmaktadır.

Eski Türlerden sonra da av ile ilgili gelenek ve göreneklerin Selçuklu ve Osmanlı devrinde de devam etmiş, sık sık av partileri yapılmış ,padişahlar bizzat ava katılmış ve sarayda bu amaç için bir teşkilat kurularak “Hassa Avcıları” adı verilen bu teşkilat ile avcılık dikkat çekin bir spor dalına dönüştürülmüştür²⁴⁴. Bu da bize eski Türkler’de başlayan avcılık faaliyetinin İslam sonrası Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluğunda devam eden bir faaliyete dönüşen avcılığın izlerini devam ettirmesi bakımından önemini göstermektedir. 17 yüzyıl Osmanlı sultanlarından (1648-1687) ılımlı bir dönemde işe başlayan IV Mehmet “ Avcı sultan” olarak da bilinmekteydi. Çünkü yönetimden ziyade avcılık başlıca işi olmuştur.

1.3- DİN, SANAT VE MİTOLOJİDE AT

1.3.1-Dini Hayatta At

Bozkır kavimlerinde din bakımından , ilk olarak gök tanrısı Tengri tasavvuru ile ona tapılması önemli bir yere sahipti. Bu gök tanrısı adına hayvanlar , özellikle at sunulmakta ya da kurban edilmekteydi. Ona ilkbaharda , yani çoban göçebelerin hasat mevsiminde taze kısırak sütü , yahut taze ot ve yosundan ibaret turfanda kurbanlar sunuluyordu. Göğün büyük cisimleri güneş ile ayın , sonunda gök gürültüsü ile şimşek gibi gök hadiselerinin gök tanrısıyla belirli bir bağlantısı vardı²⁴⁵.

Bozkır kavimlerinde güneşe de at kurban etme söz konusuydu. Özellikle Orta Asya Massagetleri Tanrıların en hızlısı olan güneşe ölümlülerin en hızlısı olan atı

²⁴³ Y. Öztuna, **Büyük Türkiye Tarihi**, CII, İstanbul, 1978, s.353

²⁴⁴ İ. Yıldırım, **Tarihi Kaynakları Açısından Türk Spor Kültürü**,Yüksek Lisans Tezi , Ankara ,1986, s.94.

²⁴⁵ İ. Durmuş, “Bozkır Kültürün Oluşumu ve Gelişiminde At” **G.Ü FEF. SBD**, 2,(1997), s.18.

kurban etmekteydiler²⁴⁶. Güneş de ay ve yıldızlar gibi gök içerisinde yer aldığından bu durum gök tanrı inancıyla bağlantılıydı. Atın bozkır toplumunda ne derece önemli yer tuttuğunu kazılarda ortaya çıkartılmış buluntular göstermektedir. Ziyafetlerde ölüye önemli bir yemek payı ayrılmaktaydı. Öteki dünyada hayatın devamını kabul ettiklerinden cesede mezara gidinceye kadar yemek ikram edilirdi. Ölen şahsın mezarına ölünün lüzumlu elbiseleri , çeşitli eşyaları, silahları , bir odalık veya tadın hizmetkâr , koşumlu atlar. Ölen şahsın binek atı da dahil olmak üzere hepsi birden gömülmekteydi²⁴⁷. Öteki dünya inancıyla bağlantılı olarak kazılar sonucunda kurganlarda çok sayıda at kalıntısına rastlanılmıştır. Özellikle Doğu Altaylar’da Ulagan vadisinde Pazırık kurganlarından çıkartılan buluntular bu konuda bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. Kurganlardan 7-14 arasında at kalıntısı bulunmuştur. Atların buz kazması ile alınlarına vurularak öldürüldükleri anlaşılmaktadır, az ya da çok düzenli olarak üst üste konuldukları ve dini geçit töreni koşumları görülüyor. Atların iç kısımları , adaleleri , kıl ve derileri korunmuştur. Bütün atların genç olmadıkları belirlenmiştir. Atların en azından dokuzu aşağı yukarı 17-20 yaşlarındaydı. Mide içerisinde seçilen tanelerin analizi yem olarak hububat verildiğini , ahırda besleme ve ahırda bakmayı tespiti gösteriyor ve nihayet her aygır mülkiyet alameti olarak kulağından kesilmiştir. Bütün bunlar iktisadi ve sosyal tarih açısından önemli şahitlik belgeleridir. Bu durum doğrudan aygırların hususi hürmet ve tazimle yad edilmesi içindir. Bütün aygırlar iğdiş edilmişti, itinayla alın perçemleri , yele ve kuyrukları kısaltılmıştı²⁴⁸.

Massagetlerin politesit (çok tanrılı) değildi. Tanrı olarak Güneşi tanıyorlardı. Herodotos’un ifadesiyle “ Tanrıların en hızlısına , ölümlülerin en hızlısı olan atı” kurban ediyorlardı²⁴⁹.

Tiflis yakınlarında Zemo-Avchala’da 1928 yılında kadın savaşçıya ait bir mezar bulunmuştur²⁵⁰. Kadın çömelmiş bir vaziyette gömülmüş ve silahları da yanı

²⁴⁶ Herodotos I,215.

²⁴⁷ N. Diyarbekirli , **Hun Sanatı**, İstanbul 1972, s.67.

²⁴⁸ İ. Durmuş, “Bozkır Kültürün Oluşumu ve Gelişiminde At” **G.Ü FEF. SBD**, 2,(1997),

²⁴⁹ Herodotos I: 216

²⁵⁰ İ. Durmuş ,**Sarmatlar**, Ankara 1997, s.94.

başına konulmuştur²⁵¹. M.Ö. III. Yüzyıla tarihlenen bu mezarın bir Sarmat kadınına ait olduğu düşünülmektedir²⁵².

İskitlerde ölümlere sunulan kurbanların önemli bir yeri vardır. Kurban iki amaç için yapılırdı . Birincisi ölüden gelebilecek zarardan kurtulmak ikincisi ise ölümden sonraki yaşamı için gerekli şeyleri göndermekti.

İskitler Tanrılarına çeşitli hayvanları adanmış ve kurban etmişlerdir. En çok kurban ettikleri hayvan ise attır Herodotos İskitler'in kurban merasimleri hakkında da bilgi vermektedir. İskitler'in kurban merasimlerinin her yerde aynı olduğunu, kurbanların ön ayaklarının bir ipe bağlandığını, kurbanı adayan şahsın onun arkasında yer aldığını ve elinde tuttuğu ipi çekerek hayvanı yere yıktığını bildirmektedir. Hayvan yere düşünce, kurbanı hangi Tanrı'ya sunuyorsa, ona dua ettiğini, sonra hayvanın boynuna bir ip doladığını, ipin arasına bir sopa soktuğunu, sopayı çevire çevire sıkarak kurbanı boğduğunu ve sonra onların onu yüzüp, etini pişirdiklerini yazmaktadır²⁵³. Herodotos İskitler'in kesinlikle domuz kurban etmediklerini de bildirmektedir.

Herodotos'un anlattığına göre İskitler başta at olmak üzere bütün hayvanları kesmektedir. Yine o, onların domuz kurban etmeleri bir tarafa, onu topraklarında beslemelerinin bile söz konusu olmadığını ifade etmektedir²⁵⁴.

İskitlerin güneşe ve aya kurban kestiklerini de yine Herodotos'tan öğrenmekteyiz²⁵⁵.

İskitlerin ateş alevlerine ve söğüt değneklerine bakarak fal açtıkları hakkındaki bilgileri doğrulayan kaynaklar da bulunmaktadır²⁵⁶. Bu konuda Herodotos da şunları

²⁵¹İ. Durmuş, **a.g.e.**, s.94.

²⁵² E. Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Konya 1987.

²⁵³ Herodotos IV:60.

²⁵⁴ Herodotos, IV-61.

²⁵⁵ Herodotos IV 180.

²⁵⁶ K.Inostrantsev, “ Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz”(Çev: Abdülkadir İnan),**Belleten** C.14, Türk Tarih Kurumu Yayını , Ankara 1950, s. 45.

söylemektedir: “ İskitlerde pek çok falcı vardır, bunlar ileride olacak şeyleri söğüt değneklerine bakarak haber verirler.Şöyle, bu değneklerden büyük demetler getirirler , yere koyup dağıtırlar, sonra değnekleri birer birer ayırarak gelecekte olacak şeyleri söylerler²⁵⁷.”

Yukarıda adı geçen kaynaklarda ayrıca şu bilgiler de dikkat çekicidir:” İskitlerin büyük hükümdarlarının bir günü vardır ki kendisi için büyük bir ateş yakılır bu ateşe at kurban olarak sunulur ve dualar okunur. Bu ateşin üzerinde büyük alevler yükselir .Bu alev yeşilimsi renkte olursa bereketli yağmur ve iyi mahsül olacaktır; beyaz renkli alev görülürse kıtlı olacaktır; sarı olursa hastalık ve salgın olacaktır; kırmızı renkte olursa hükümdarın ölümünü veya uzak yolculuğu gösterir²⁵⁸.” şeklinde bir bilgi ile karşılaşmaktayız.

Törende atın kurban olarak sunulması düzenlenen sosyal içerikli bir törende yapılan etkinlikler hakkında bilgi vermektedir.

Bozkır kültüründe ölü gömme yani defin töreni de dikkat çekmekteydi. Bu tür törenlerin kökeni İskitlere kadar uzanır. Kurgan adı verilen yığma adı verilen mezarları İskitler dağların doruklarında veya eteklerinde yapmayı tercih etmekteydiler²⁵⁹. Bu sözcük mezarı koruyan anlamında kullanılmıştır. Büyük bir özenle seçilen kutsal alanlara yapılan kurganlara İskitler sonsuz bir saygı duymaktaydı. Kurgan yapımlarında İskitler en çok sevdikleri hayvan olan atlarını kurban etmişlerdir²⁶⁰.

²⁵⁷ Herodotos IV-67.

²⁵⁸ K.Inostrantsev, “ Eski Türklerin İnançları Hakkında Birkaç Söz”(Çev: Abdülkadir İnan),**Belleten** C.14, Türk Tarih Kurumu Yayını , Ankara 1950, s. 46.

²⁵⁹ O.Belli, “ Eski ve Ortaçağda Türklerde Kurgan Yapma Geleneği”, **Türkler** III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara 2002.

²⁶⁰ O.Belli, **a.g.m.**, s.929.

1.3.2- Sanat Anlayışında At

İskitlerin sanat anlayışında atın önemine ve yerine değinmeden evvel İskit sanat buluntularının nasıl ortaya çıktığı ve İskit sanatına karşı duyulan ilginin nasıl başladığına bakmak gerekmektedir.

İskit buluntuları üzerindeki tarihleme çalışmaları Rus antikacısı Tolstoy ve Kondakov ile başlar. Onlar İskit buluntularını listeleyerek tarihlendirmeye çalıştılar. Daha sonra Rusya’da Rostovtzeff²⁶¹, İngiltere’de Minns²⁶² Fransa’da Reinach, Finlandiya’da Talgren, K.Schefold, G.Brovko, A.Salmany, Ü.R Anderson, ve bunlardan başka daha pek çok tanınmış ilim adamı bu buluntuları inceleyerek Herodotos, Hipokrates ve Strabon’un beyanları ile karşılatırdılar²⁶³.

İskit Hayvan Üslubu hayvanların temsilinde kendine has özelliğini açığa vurmaktadır. Bu amaçla Rudenko, ”İskit Türklerinin kültürel birliklerinin en ayırt edici ifadeleri sanatlarında saklıdır²⁶⁴.” demektedir.

Bütün uğraşları, elbise ve kuyumculuk, techizat veya koşum takımı parçaları yapma, kemer tokası, kılıç tasmaı, eyer için halkalar oluşturmak, araba süsleri vb uğraşlar yapmakta ustaydılar²⁶⁵. İskitler, geyik veya yaban eşığı sıkıştırmak, ıssız bucaksız çayırlarda ceylanları kovalayan kurtların hareketlerini gözlemek şeklinde bütün hayatlarını at üstünde, o bozkır hayatında geçirmektedirler²⁶⁶.

İskitler hakkında yapılan araştırmalar bir tesadüfle başlar. 17. yüzyılın son çeyreğinde, Sibirya’daki kurganlarda gizli kazılar yapan bazı defineciler çok kıymetli

²⁶¹ M.Rostovtzeff, **Central Asia and The Animal Style**, Skythica I, Prague, 1923.

²⁶² E.H.Minns, **Scythians and Greeks**, Cambridge, 1913. , E.H.Minns The Art of the Northern Nomads, 1942, E. H. Minns, “The Scythians and Northern Nomads”, **Cambridge Ancient History**, IX, (1970), s. 190-191.

²⁶³ E.Memiş, **İskitlerin Tarihi**, Konya 1987, s. 11.

²⁶⁴ S.J. Rudenko, “ The Mythological Eagle the Gryphon, the Winged Lion, and the Wolf in the Art of Northern Nomads”, **Artibus Asiae**, XXI,(1958), s.101-122.

²⁶⁵ S.J. Rudenko, **a.g.m.**, s.58.

²⁶⁶ S.J. Rudenko, **a.g.m.**, s.58.

altın eserler ele geçirir. Durum 1. Petro'ya ihbar edilerek, eserlere el konulur ve söz konusu eserler St. Petersburg'a götürülür. Koleksiyoncular ve sanatseverler, o zamana kadar hiç görmedikleri bu değişik tarzdaki ilgi çekici eserlere hayran olurlar. Bunun hemen ardından Sibiry ve Güney Rusya'da bulunan benzer türden buluntular, bir yandan bu sanata olan ilginin daha da artmasına vesile olurken, öte taraftan da bunların, bir zamanlar Asya bozkırlarında yaşamış göçebelerin sanat eserleriyle olan benzerliğinin gündeme gelmesine sebep olurlar. Günümüzde "Göçebe Hayvan Üslûbu" olarak tarif edilen bu zengin arkeolojik materyal "Bozkır Kurgan Medeniyetleri"nin başlıca tipik kültür ürünlerindendir²⁶⁷.

Sanat eserlerinin ortaya çıkması üzerine General Melgunov 1736 yılında Sibiry'ya ilk keşif seyahatini yapmış ve orada bulunan mezarları açmıştır. Bu durum bundan sonra yapılacak olan araştırmaların hızlanmasına sebep olmuştur. Bu mezarlardan insan ve at gömülerinin yanında birçok metal obje de meydana çıkarılmıştır. 1865 yılında Radloff Güney Altaylar'da bulunan Katanda'da kazılar yapmıştır²⁶⁸. 1924 yılında Doğu Altaylar'da Pazırık vadisinde bulunan kurganlar, 1919 yılında Antropolog Rudenko tarafından kazılmıştır²⁶⁹. Güney Rusya'da yapılan kazılar sonucunda çok sayıda arkeolojik buluntu elde edilmiştir. bunların içerisinde Chertomlyk buluntuları önemli bir yer tutmaktadır. Burada bulunan objeler çeşit olarak zengin olduğu gibi, sanat kalitesi bakımından da mükemmeldir²⁷⁰.

İskit çoğunlukla ormanlardaki sarmaşıklar gibi, ölümüne birbirleriyle mücadelede girmiş hayvanları tasvir etmektedir. Uzuvarın bükülmesi, yırtıcı hayvanların, akbabaların veya ayıların peçelerinde kıvranan geyikler ve atlar dramatik sanatta hoşlanılan konuları oluşturmaktadır²⁷¹. En çok kaplar, vazolar, levhalar ve süs eşyaları üzerindeki savaş sahneleri ve hayvan mücadelelerinde ileri teknik dikkati çekmektedir. Bu sanatın en belirgin özelliğini mücadele halinde olan

²⁶⁷ T. Tarhan, "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi", VIII. **TTKB**, 1, (1979), s. 356

²⁶⁸ İ. Durmuş, "İskit Kültürü" **Türkler** (2002) s. 15-24.

²⁶⁹ İ. Durmuş, **a.g.m.**, s. 15-24

²⁷⁰ İ. Durmuş, **a.g.m.**, s. 15-24.

²⁷¹ İ. Durmuş, **a.g.m.**, s. 15-24.

hareketli figürler oluşturmaktadır. Orta Asya Türk sanatının özünü oluşturan Hayvan Üslubunu en çok İskitler kullanmışlardır.

İskit sanat eserlerinin gün ışığına çıkmasıyla, İskit sanatı ve bu sanatın özünü oluşturan “Hayvan Üslûbu”nun doğuşu hakkında bir takım görüşler ileri sürülmüştür. Bozkırda gelişen, Orta Asya ve Ön Asya’ya kadar yayılan “Hayvan Üslûbu” geniş bir coğrafyaya yayılmış insanların tabiatüstü kuvvetlere karşı olan eğilimlerinden çıkmıştır²⁷².

Atlı bozkır kültüründe, insanla savaş, hayvanla savaş, bozkırın sert ve amansız mücadeleciliği desen temalarını mücadele esasına bağlamıştı. Hayvan Üslubu’nun doğuşunun bir sebebini de burada aramak gerekmektedir. Dokumalarda, keçelerde, kılıç saplarında, mızrak ve bıçaklarda, kuşandıkları kuşaklarda, at koşumlarında, eyerlerde, maşrapa kulplarında ve gövdelerinde hemen her tarafta hayvan figürleri yer almaktadır²⁷³. İskit sanatının başlangıcı Arzhan, Chiliktin, Kermes, Litoy (Melgunov Hazinesi), Kastromoskaya ve İran platosunda Ziviye’den elde edilen buluntular yardımıyla da aydınlatılabildi²⁷⁴. Güney Rusya’da yer alan Altın Oba, Kul Oba, Tsarsky gibi, zengin ve önemli kurganları ihtiva eden krali İskit mezarlarının varlığı da dikkat çekicidir.

İskit sanat buluntu ve özelliklerini aşağıdaki tablolarda daha net olarak takip etmemiz mümkündür. Bu sıralamada Resim numarası, döküman türü, bulunulan yer, tarih ve sanat özelliğinin tanımı kısımlarına yer verilerek konu ve anlam bütünlüğü sağlanmaya çalışılmıştır.

²⁷² İ.Durmuş, “İskit Kültürü” **Türkler** (2002) s. 15-24.

²⁷³ N. Diyarbekirli, “Kazakistan’da Bulunan Esik Kurganı”, **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan**, İstanbul, 1973, s. 300.

²⁷⁴ E. Jacobson, **The Deer Goddess Of Ancient Siberia**, New York, 1993,s.41.

RESİM NUMARASI	5
DÖKÜMANIN TÜRÜ	HALI
BULUNDUĞU YER	PAZIRIK KURGANI
TARİHİ	M. Ö 5.YÜZYIL
BOYUTLARI VE MALZEME TÜRÜ	195X205 CM ölçütlerinde yaklaşık 4 metre kare gelmektedir.Yün
BUGÜNKÜ YERİ	ST PETERSBURG ERMİTAGE MÜZESİ
TANIMI	Yüzde yüz yünden el dokuması olarak yapılmıştır. Orta Asya geleneklerine bağlı olarak dokunmuştur. Halının orta kısmı sıralar halinde yaldız şekilleri ile doldurulmuştur. Bu bölüm beş bant ile kuşatılmış durumdadır.Halının en önemli özelliğini gösteren kısımda hızlı bir şekilde hareket eden bir sıra süvariye göstermesidir. Renkler yumuşak ve olgundur.Zemin koyu kırmızı, gölgelerin bir kısmı açık mavi , bir kısmı kırmızı olup, yeşil ve sarı renkler hakimdir. Süvarinin bindiği atın eyerlerinin süslü olması dikkat çekmektedir. Atların ayakları ve binicinin duruşu halıya hareketlilik kazandırmıştır.
ÖNEMİ	Bu halı dünyanın bilinen en eski halısı olması sebebiyle çok önemlidir.Geleneksel bir Türk Sanatı olan halıcılık İlk defa Orta Asya’da Türklerin(İskitlerin) bulunduğu bölgede ortaya çıkmış, gelişmesini Türklerle sürdürmüş ve bütün dünyaya Türkler tarafından tanıtılmıştır.

Aynı şekilde resimler çizimlerle birlikte konu ve anlatım birliğini sağlayacak düzende verilmeye çalışılmıştır.

ÇİZİM NUMARASI	1
DOKÜMAN TÜRÜ	HALI, PAZIRIK KURGANI
TANIMI	Yukarıda özellikleri belirtilen halının daha iyi anlaşılması amacıyla özellikle halı bordürünün alt şeridinde yer alan atların duruşu ve eyerlerindeki süsler ayrıntılı olarak görülmektedir. At kuyruğunun bağlanması da ayrıntılı olarak çizimde yer almaktadır.

İskit kurganlarının büyük bir kısmı Güney Rusya’da bulunmaktadır ve bu kurganlardan çok sayıda eser meydana çıkarılmıştır. Burada bulunan kurganların içerisinde Chertomlyk kurganı önemli bir yer tutmaktadır. Bu kurganda sanat yönünden oldukça kaliteli eser ele geçmiştir²⁷⁵. İskit gömülerinin en önemli ve en etkileyici örneklerini buluntuları Chertomlyk kurganı ihtiva etmektedir. Bu kurgan içindeki objelerin hem çeşitliliği hem de kalitesi oldukça zengindir. Bu kurganda, küçük bir İskit kazanı ile oklarla dolu bir sandık ve vazolar, halılar ele geçmiştir²⁷⁶. Daha doğuya yöneldiğinde Kazakistan’da Alma-Ata’ya elli kilometre uzaklıkta Issık Göl’ün yakınında Esik kurganında çok sayıda eser meydana çıkarılmıştır²⁷⁷. Altaylar’a doğru gidildiğinde Doğu Altay’da Balıklıgöl civarında Ulagan ırmağı sahilindeki Pazırık yaylasında bulunan kurganlar kazılmıştır²⁷⁸. Buradaki kurganlardan da çok sayıda eser meydana çıkarılmıştır.

RESİM NUMARASI	6
DOKÜMAN TÜRÜ	TAŞINABİLİR EL SANATI (Chertomlyk vazosu)
BULUNDUĞU YER	CHERTOMLYK KURGANI
TARİHİ	M.Ö. IV. YÜZYIL
TANIMI	Yüksekliği 70 cm olan Chertomlyk vazosu üzerinde üst şerit kısmında atların süvarisi ile birlikte önlü ve arkalı olarak tasvir edildikleri görülmektedir. Atın ön iki ayağını kaldırması resme hareketlilik katmıştır. Atların eyerlerinin süslü olması da dikkat çekicidir.
ÖNEMİ	Chertomlyk vazosu üzerinde , İskitlerin atlarını nasıl süsledikleri ve koşum takımlarını nasıl yaptıkları hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

Türk Dünyası için de en önemli eski eser kazısı 1969-1970 tarihleri arasında Kazakistan’ın Almatı şehrinin 50 km doğusunda Essik(Eşsik) kurganıdır. Mezardan

²⁷⁵ İ. Durmuş, “İskit Kültürü” **Türkler** (2002) s. 15-24.

²⁷⁶ T.T. Rice, **The Scythians**, London, 1958, s. 96-97.

²⁷⁷ İ. Durmuş, “İskit Kültürü” **Türkler** (2002) s. 15-24.

²⁷⁸ İ. Durmuş, a.g.m., s. 15-24.

çıkarılan 4.000 parça altının yanında üzerinde Türkçe yazı olan gümüş bir kabın da bulunması kazının önemini artırmıştır. Kazı hakkındaki en geniş bilgiyi Kemal Akışef'in 1978 yılında yayınladığı Rusça “ Kazakistan Sakalarının Sanatı, Moskova 1978” isimli kitapta bulmaktayız. Bu kitabı tercüme eden Kırgızistan Manas Üniversitesi Türkoloji son sınıf öğrencisi Canıl Mirza Bapayeva'nın Orkun.com.tr isimli internet sitesine verdiği bilgiler esas alınmıştır.

Hükümdar mezarlıklarında bulunanlar İskit toplumunun gelişmiş bir sosyal yapıya sahip oldukları hakkında da bilgiler vermektedir.Essik kurganı,45 büyük kurganın bulunduğu Issık mezarlığının güney tarafında yer alır.

ÇİZİM NUMARASI	2
TARİHİ	M.Ö. V-VI. YÜZYIL
BULUNDUĞU YER	KAZAKİSTAN'IN BAŞKENTİ ALMATININ 50 KM DOĞUSU –ESİK KURGANI
BOYUTLARI	ALTIN ELBİSELİ ADAMIN gömü odası 1,5-3 m uzunlukta , 25-30 cm kalınlıkta, içten 2.9-1.5, dıştan 3,3,-1.9 m iskeletin uzunluğu 165 cm
TANIMI	Altın Adamın Miğferindeki at figürü, sadece atların baş kısımları gözükmekte olup birbirinin tersi pozisyonlarda tasvir edilmişlerdir.

İskitler at üzerinde silah kullanmakta, özellikle ok atmakta son derece usta idiler. Onların bu savaşçı unsurları Samatulu tarafından da çizim ve resimlerle zenginleştirilmiştir²⁷⁹.

²⁷⁹ K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996. Bu kitabı bana vererek gerekli çizim ve resimlerden yararlanmamı sağlayan sayın hocam Prof.Dr.Salim Koca'ya teşekkürü bir borç bilirim.

RESİM NUMARASI	7
TARİHİ	M.Ö. V-III. YÜZYIL (İskit Dönemi)
TANIMI	İskit askerlerini tasvir eden resim iki bölüm halinde incelenebilir. Ön kısımda bir at üzerinde elinde mızrak tutan ve kılıç kuşanan süvari ve bindiği atın ön ayağını biraz geriye çekmesi resm edilmiştir. İkinci bölümde ark planda iki at üstünde birbirine ters pozisyonda iki süvarinin ok atmaları tasvir edilmiştir. Geriye dönerek ok atan süvari İskit savaş taktiğini göstermektedir. ayrıca atın iki ayağını kaldırarak savaş pozisyonunu alması ve atların kuyruklarının düğümlü olması dikkat çekmektedir.
ÖNEMİ	İskit askerlerini savaş araç ve gereçleriyle tasvir eden resim, askeri hayatla sanat anlayışının iç içe olduğunu göstermesi bakımından önemlidir

Bir başka örnekte eski İskit süvarilerinin resimleri yer almaktadır.

RESİM NUMARASI	8
TARİHİ	M.Ö. V-I. YÜZYIL (İskit Dönemi)
TANIMI	Ön kısımda 4 İskit askeri savaş araç ve gereçleri ile tasvir edilmiştir.arka bölümde ise iki İskit süvarisi atların üzerinde savaş pozisyonunda tasvir edilmiştir.

Bu örnekte ise Sarmat süvarilerinin resimleri dikkat çekmektedir²⁸⁰.

RESİM NUMARASI	9
TARİHİ	M.Ö. VI-I.YÜZYIL(Sarmat Dönemi)
TANIMI	Ön kısımda iki süvari ayakta savaş araç ve gereçleri ile tasvir edilmiş, hemen arkalarında at üstünde elinde mızrakla hareket halinde bir süvari tasvir edilmiştir. Ark kısımda ise aynı yöne doğru hareket eden ve at üstünde duran iki süvari tasviri vardır.
ÖNEMİ	süvarinin elinde kurt başı armasını taşıması kurdun savaşlarda bağımsızlık simgesi milli bir değer olarak algılanması olarak algılanabilir.

B.Piotrovski Altın Kul Oba kurganından çıkan dört nala giden İskit'in görünüşüne yer verdiği eseri dikkat çekicidir²⁸¹.

RESİM NUMARASI	10
TARİHİ	M.Ö. IV-V YÜZYIL
TANIMI	Dört nala giden at üzerindeki İskit'in yanda görünüşü Altın. Kul Oba.İskit savaşçısının at üzerinde detaylı olarak görebildiğimiz örneklerden birisini oluşturur. Atın ayaklarının havada asılı şekilde verilmesi ile ön planda hareketlilik sağlanmıştır.
ÖNEMİ	At üzerinde bir İskit Savaşçının tasvir edilmesidir.

İskitleri bir tarak üzerinde gösteren savaş sahnesi ise ilgi çekicidir²⁸². Burada da İskit sanat buluntularının taşınabilir nesneler olduğu bir kez daha gözlenmektedir.

²⁸⁰ K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996.

²⁸¹ B. Piotrovski Skythishische Kunst, Leningrad,1986, 202

²⁸² B. Piotrovski Skythishische Kunst, Leningrad,1986, Resim 128

RESİM NUMARASI	11-12
TARİHİ	M.Ö IV-V YÜZYIL
TANIMI	Altından tarak üzerine kopya edilmiş İskitler'in mücadele sahnesi, Solokha Kurganı . Savaş sahnesi savaşın ayıldığı anı gösterecek kadar canlıdır. Figürlerin yerde yatar pozisyonda verilmesi sanat eserine gerçeklik katmıştır. Atın yere düşmesi ve savaşçıların savaşı bırakmadan savaşmaları dikkat çekicidir.
ÖNEMİ	Tarak üzerinde savaş sahnesinin tasvir edilmesi.

1.3.3-Mitolojide At

Atların destanlarda veya mitolojide yer almasının temel nedeni düşman ile savaş veya mücadeledir. Mitolojilerde ve destanlarda kahramanın en büyük destekçisi atıdır. At da kahramanı gibi alplik göstermektedir²⁸³. Kahramanın bindiği at aynı zamanda iyi bir binek atı ve yarış atıdır. Bu atlar her zaman diğer atlardan ayrı tutulmuşlardır.

Savaş atının kaderi ile kahramanın kaderi birbirine bağlıdır. Savaşlarda atlar aktif görevler üstlenmektedir. Uzak yerlere at ile ulaşılır, yeni yerler atlar sayesinde fethedilir. Savaş sadece kahraman ile düşmanı arasında değil aynı zamanda atlar arasında da geçmektedir²⁸⁴.bu dövüşte genellikle kahramanın atı galip gelmektedir.

Mitoloji'de(İskit) genelde at düşmanı tekmeler, kahramanının savaş sırasında düşmesi esnasında yanına gider, ona yardımcı olur, düşmana karşı durur, kahramanını kurtarmak için kendini onların oklarının, kılıçlarının önüne atar, kahramanı yaralanmış ise onu savaş meydanından kurtarıcı özelliklere sahiptir²⁸⁵. Destanlarda veya mitolojilerde Lipets İskit atı ile ilgili şu bilgileri vermektedir: “ Mitoloji'de atın harp hilesine başvurduğu da olur. Gerçekten bu hileleri süvarinin

²⁸³ A.A.Çınar, **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1996, s. 64.

²⁸⁴ A.A.Çınar, **a.g.e.**, s.64.

²⁸⁵ A.A.Çınar, **a.g.e.**,s.64.

kendisi öğretmiştir. Atın geniş manevra kabiliyete mitolojide önemli yer tutar. O, atlar oklardan kaçınır. Gerekğinde yere eğilir, oktan kurtulur. Atın hileli kaçıışı da bir gerçektir ve amaç düşmanı kandırmaktır. Düşmanı yanıltmak amacıyla dağılma, geri kaçmakta olma izlenimi verilir. Bir müddet gittikten sonra atlılar arkadan dolaşarak düşmanı çembere alır ve saldırır²⁸⁶.” Bu özellik ayrıca İskit askeri dehasının ve daha sonraki Türk Topluluklarının uyguladıkları bir savaş taktiğinin de ürünüdür. Önce bozguna uğramış izlenimi verilir. Bir müddet kaçtıktan sonra düşman askeri çembere alınır²⁸⁷.

Bu tür atların süvariler tarafından yetiştirildiği tarihi bir gerçektir. Düşmanı aldatmak amacıyla atın kendisini hastalığa verdiği de görülmektedir²⁸⁸. Koblantı’nın eşi Kurtka, aile efradı ve atı düşman tarafından ele geçirilir, kaçırılır. Ancak Koblantı’nın atı ayağından yaralıymış gibi davranır, aksamaya başlar. Amacı zaman kazanmak, düşmanı kısa zamanda bölgeyi terk etmesini engellemektir. At bazende kendini ölecek gibi gösterir. Bunun örneklerini Altay ve Tuva Türkleri mitolojilerinde görmekteyiz²⁸⁹.

İskit mitolojisinde at alp tipi at kişiliği ile karşımıza çıkmaktadır. Kahramanı yaralıysa onu savaş alanından kurtarır, dişleri ile toprağa bırakır, koştuğu zaman da düşmemesi için çabalar.

Fergana bölgesinde yetişen atlar da Tanrı atlarının soyundan gelmekteydiler. Bunlara “ Cennet Atları” deniliyordu. “ Dağ Atı” neslinin bu atlardan türediği şeklinde mitolojiler de bulunmaktadır²⁹⁰.

²⁸⁶ B. Seyidoğlu, “ Mitolojik Dönemde At”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık –I** İstanbul 1995

²⁸⁷ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1987, s. 272.

²⁸⁸ A.A. Çınar, **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Hacettepe Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara 1996, s. 66.

²⁸⁹ B. Seyidoğlu, “ Mitolojik Dönemde At”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık -I** İstanbul 1995.

²⁹⁰ B. Seyidoğlu, **a.g.m.**, s.15.

Pegasus; Göksel at miti sudan çıkan atın uçan bir figür olarak da tasvir edildiği mitoloji ile birleştirilmektedir. Eski alaca at yani güneş atı hem bir ejder hem de bir kuştur ve Kuça hükümdarlarının ejder atları , gökyüzünde giden bir arabaya koşulmuştu²⁹¹ .

Atın gökyüzüyle birlikte el alınması oniki hayvanlı takvime göre bir biri ardına gelen yılların durağını gösteren bir işaret olarak algılanmasıyla başlamış olmakla at gök ve yıldız tanrılarının bineği olarak da görülmüştür²⁹².

Ölümden sonra cennete yükselen asil ruh da atlı bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Türkistan bölgesi uçan at efsaneleri yönünden oldukça zengindir. Kuça hükümdarının atın çektiği bir gök arabası olduğundan da bahsedilmektedir²⁹³.

Kaşgarlı Mahmud da at ile ilgili bilgiler vermektedir. Ata binmek için “ kanatlanmak” terimini kullanır ve canlılık ve neşe kaynağı veren ata binmeyi uçmaya benzeten birden çok sözcük ve ata sözüne de yer verir : “ Er atın , kuş kanadın” (Kuş için kanat neyse er için de at odur) ²⁹⁴.

²⁹¹ E.Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.187

²⁹² A.Yund, “Türklerde At” **Süvari Mecmuası**, Temmuz 1942,s. 53

²⁹³ E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.188

²⁹⁴ Kaşgarlı Mahmud, a.g.e, s. 34.

II.BÖLÜM

HUNLARIN KÜLTÜR VE MİTOLOJİLERİNDE AT

2.1-SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA AT

2.1.1-Sosyal Hayatta At

Hunların atlara olan ilgisi bilinmektedir. Hunlar göçebe Orta Asya halkları soyundan gelirler ve tarih sahnesinde at yetiştirici özellikleriyle anılmaktadırlar. Çinliler onlardan bahsederken, “Hayatları atlarına bağlıdır” derler. Eski Türkçe metinlerde ve Çin ve Arap kaynaklarında, Türklerin en eski çağlarda at yetiştiriciliği ile uğraştıkları ve yetiştirdikleri atları komşu ülkelere satarak geçimlerini kazandıkları anlatılmaktadır²⁹⁵.

Hunların atların şişmanladığı zaman büyük bir toplantı yaptıkları ve bu toplantıda atların sayısı ile insan sayısını bularak bir nevi nüfus sayımı yapmışlardır²⁹⁶. Hunların adet ve geleneklerine bağlı bir topluluk olduklarını görmekteyiz.

Yine Hunların üç ejderha festivali adı verilen bir festival düzenledikleri ve bu festivalde atalara ve yere kurban sundukları , devletin işlerini görüştükleri ve aynı zamanda at yarışları yaparak eğlendikleri de olmuştur²⁹⁷. Hunlarda görülen eğlencelerde ortak noktayı çeken unsur merkeze atın alınması ve devlet işlerinin görülmüş olmasıdır. At hem kurban edilerek hem de spor faaliyetlerinde kullanılmak suretiyle eğlencenin ana unsurunu oluşturmaktaydı. At aynı zamanda hızı ve gücüyle eğlencelere renk katmaktaydı.Görülen eğlence ve festivallerden ayrılık göstermemesine karşın kopuz eşliğinde ata binme ve ok atma Uygurlarda görülen bir adet olarak karşımıza çıkmaktadır.

²⁹⁵ E.Esin, “ Türk Sanatında At” **Türkler**, C.4 Yeni Türkiye Yayını Ankara 2002,s.125.

²⁹⁶ Ö. İzgi, “Hun , Göktürk , Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler”, **Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri**, İstanbul,1969, s.30.

²⁹⁷ Ö. İzgi, **a.g.m.**, s.31.

Hun, Göktürk ve Uygurlarda görülen eğlence ve festivallerin ortak noktasını at üstünde ok atma ve atın sütünden yapılan kımızın içilmesi oluşturmaktaydı. Bozkır kavimlerinin ata verdikleri değerin festival ve eğlencelerde de sürdürülmesi bu açıdan büyük önem taşımaktadır.

Tarihi kayıtlara göre, Türklerin Hunlardan beri bayram ve festival türünden birçok tören ve faaliyetleri vardı. Hun Türkleri beşinci ayda, yani ilkbaharda “ Lung-cıng” adı verilen adı verilen yerde topluca büyük bir bayram yapmakta ve bu bayramda kutsal sayılan yer için at kurban etmekteydiler²⁹⁸. Kurban töreninden sonra sonra bayramın müsabaka ve eğlence kısmına geçiliyordu. Bu kısımda Hunların en çok sevdikleri bir spor türü olan at yarışları yapılmıyordu²⁹⁹. At yarışları sekizinci ayda, yani sonbaharda bir kere daha tekrarlanmaktaydı.

Bozkır kavimlerinde atın armağan olarak (hediye) kullanılması ata verilen değerin bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Göktürk hakani Bilge Kağan’ın cenaze törenine katılan Bukag Tutuk’un armağanları arasında iyi cins atları getirmesi atın armağan olarak kullanıldığını gösteren iyi bir örnektir³⁰⁰. Bu uygulamanın İskit ve Hunlarda da olması ve Göktürklerde de devam etmesi dikkat çekicidir.

Erken İslam döneminde de önemli şahsiyetlerin atları ile anıldıklarına şahit olmaktadır. Hz. Muhammed (SAV) ak renkli olduğu söylenin katırı daha sonra da Hz Ali’nin düldülü olmuştur³⁰¹. Bu at rivayetlere göre Hızır’ın boz atı, Şah İsmail’in Kamer-Tayı, Köroğlunun Kır atı gibi âbı hayat içmiş ölümsüzlük sembolü bir attır³⁰².

İslamiyet’ten sonraki Türk kültüründe de geniş yer tutan at ve atlı kültür Selçuklu ve Osmanlı İmparatorluklarında da aynen devam etmiştir.

²⁹⁸ S.Koca, “ Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler IV**, Ankara 2002, s.51.

²⁹⁹ S.Koca, **a.g.m.**, s.51.

³⁰⁰ Ş. Elçin, “ Türklerde Atın Armağan Olması “, **Türk Kültürü Araştırmaları**, Yıl 1, sayı 1 Ankara , 1964,s.142.

³⁰¹ O. Hançerlioğlu, **İnanç Sözlüğü, Dinler-Mezhepler, Tarikatlar, Efsaneler**, İstanbul, 1975,s.72

³⁰² P.N Borotav, **100 Soruda Türk Folkloru**, istanbul 1973, s.72

Atın armağan olarak verilmesi bozkır kavimlerinde başlayan bir gelenek olarak sosyal hayata canlılık katan bir unsur olması ve daha sonraki Türk devletlerinde de bu sosyal olayın yaşatılması oldukça önemlidir. Büyük Selçuklu Devletinin ilk hükümdarı Tuğrul Bey'in kardeşi Çağrı Bey'in hediye olarak ağabeyine 1000 at vermesi, yine Selçuklu sultanı Sencer'e Karlukların 5000 at hediye etmeleri örnek olarak verilebilir³⁰³.

Atın armağan olarak seçilmesinde atın hızının ve gücünün etkili olması kadar atın sadık bir dost olması da etkili olmuştur. At sosyal hayatın ,eğlencelerin ve spor hayatının da canlanmasına katkı sağlamış ve sosyal hayatın en önemli varlığı olmuştur.

Bozkır Türk kavimlerinde at sürülerine sahip olmak zenginlik, bolluk ve servet sahibi olmanın da bir göstergesiydi. Atın hızı ve gücü de dikkat çekmekteydi. Hun hakanı Mo-tun'un atı “ Bin mil koşan at” unvanına sahipti³⁰⁴.

Günlük hayatta da önceki dönemlerde de olduğu gibi büyük ölçüde atlardan faydalanılmaktaydı. Bozkırlarda yaşayanlar hayatlarının büyük bir bölümünü at sırtında geçirmektedirler. Bozkırlılar bir yerde hayvanlarına ot bulabildikleri sürece kalmakta ve sonra başka yerlere göçmektedirler³⁰⁵. Sürülerin kontrol edilmesi ve yeni otlakların bulunmasında attan büyük ölçüde faydalanılmaktaydı.

Atlı bozkır toplulukları binek atlarına büyük önem vermekteydiler. Onların en iyi şekilde eyerlemekteydiler. Kazılar sayesinde atlarını nasıl eyerledikleri anlaşılabilmektedir. Eyerin kendisi içi geyik kıllarıyla doldurulmuş iki yumuşak keçe minderden oluşuyordu. Atın göğüs ve sağrısına eyerin öne ve arkaya doğru kaymasını önleyen iki kayış bağlanıyordu. Üzengi henüz bilinmiyordu. Yular ise

³⁰³ S. Hüseyini, *Ahbar-üd Devlet-is Selçukuyi* Çev Necati Lugal, İstanbul, 1943, s.18

³⁰⁴ B. Ögel, *Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi*, C II, Ankara ,1981, s.214.

³⁰⁵ HİPOKRATES XCIV

game bağı iki yanda kayışları olan bir boğaz bağı ve tek bir burun kayışından oluşuyordu³⁰⁶.

Bozkırlılar , binek atlarına büyük bir özenle bakıyorlardı. Bu atların tören takımlarıyla donatılmış durumda görünüşleri gerçekten çok etkileyiciydi. Atın başına süslü bir maske geçirilir , yuların yanaklar üzerine gelen bölümleri tahta oymalardan yapılır , üzeri altın yaprağı ile kaplanırdı. Keçeden yapılma eyer minderleri ve “ çaprak” adı verilen eyer kılıfının kenarları çeşitli renklerde aplike işi ile süslenir , atın yelesine ve kuyruğuna ise , deriden örtü ve kılıflar geçirilirdi³⁰⁷.

Sosyal hayatın önemli bir parçası da zamanı öğrenmeye yarayan takvimlerdir. Bozkır kavimleri Oniki Hayvanlı Türk takvimini kullanmışlardır. Bu takvimde her yıl bir hayvan adı ile ifade edilmiştir.

Türkler tarih sahnesine çıkışlarıyla birlikte kendileri için önem taşıyan tarihi olaylar ve günlerin tarihlerini belireme ihtiyacı duymuşlardır. Yılın belirli günlerinde toplantılar yaptılar ve devlet meselelerini görüştükleri yazılı kaynaklarda geçmektedir. Hayat tarzları gereği yaylaktan kışlağa, kışlaktan yaylağa göçte boylar ve boylar birliğine mensup insanların aynı anda harekete geçmeleri, toplum için birinci derecede önem taşıyan siyasi, iktisadi ve dini toplantıların günlerinin sabitleştirilmesi belirli bir tarih hesabının yapıldığını ve takvime bağlandığını düşündürmektedir³⁰⁸.

Türk kavimlerinin en eski zamanlardan beri, en çok kullandıkları takvim sistemi, devri Oniki Hayvanlı takvim sistemidir. İslam-Türk alimleri bu on ikili sisteme Tarih-i Türki Tarih-i Türkisan, Tarih-i Khıta ve Uygur veya Sal-i Türkan (Türk yılı) demektedirler³⁰⁹. Bu takvimde Dünya’nın ömrü 3.600.000 yıldır. Bu süre 360 veridir. 1 ven 10.000 yıldır. 12 yıl 1 devirdir. 1 yıl 12 aydır. 1 ay 4 hafta ve 30

³⁰⁶ M.P. Zavitukhina, “Pazirik”, **Unescodan Görüş** , 12, (1976).s.32

³⁰⁷ M.P. Zavitukhina, **a.g.m.**,s.32

³⁰⁸ İ.Durmuş, “Türklerde Zaman ve Takvimler”, **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, Ankara ,2004-s.13

³⁰⁹ O.Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, A.Ü.DTCF. Yayını, Ankara, 1954.

gündür³¹⁰. Bu onikili sistemde her hayvan bir yıla ad vermektedir. Devre tamamlandıktan sonra, yeniden onikili devre başlamaktadır. Yıllara adlarını veren hayvanlar sırasıyla şunlardır: 1) sıçgan (sıçan),. 2) Ud (öküz), 3) pars1) sıçgan (sıçan),. 2) Ud (öküz), 3) pars (pars), 4) tavişgan (tavşan), 5) nek (timsah), 6) yılan (yılan), 7) und (at), 8) koy (koyun), 9) biçin (maymun), 10) tagaku (tavuk), 11) it (köpek), 12) tonguz (domuz)³¹¹. Sıralamadan da anlaşılacağı üzere, devrenin ilk sıçan, sonu ise domuz yılıdır.

Adı geçen takvimin Hunlar'dan öncede kullanılmış olabileceği ifade edilmektedir³¹². Gerçekten de Saka döneminde kullanıldığına dair bilgi kırıntıları bulunmaktadır. M.Ö. V. Yüzyıla tarihlendirilen Eksik kurganından çıkartılmış gümüş bir kap üzerindeki yazının, “Han’ın oğlu yirmi üç yaşında yok oldu. (Halkın?) adı da yok oldu.” Şeklinde okunduğu kabul görmektedir³¹³. Burada kullanılan dil Türkçe olup, yaşı belirtmek için sayı kullanılmıştır. Yaşın belirli bir takvimle bağlantılı olduğu düşünülmektedir.

Atın binek hayvanı olarak arabaya sürülmesi de ilk kez Hunlarda görülmüştür. Atlı arabalar sosyal hayatın vaz geçilmez birer unsuru da olmuşlardır. Arabayı” bir hayvan koşma kültürü” olarak da açıklayabiliriz³¹⁴.Çin kaynaklarına göre atlı araba M. Ö 2000 yılında Türkler tarafından kullanılmıştır³¹⁵.Ayrıca Türklerde “ oturma arabası” vardır. Bu araba Çin kaynaklarında “ keçe arabası” olarak geçmektedir³¹⁶. Çin kaynaklarında geçen, “ Hunlarda araba yapan ustalar yoktur, çünkü orada herkes araba yapabilir”kaydı, arabanın Hunlarda kullanıldığını göstermektedir³¹⁷. Hunlar arabayı günlük hayatta ve askeri amaçlı olarak da nakliye ve ulaşımda kullanmışlardır.Çin yıllıklarında Hunların at arabası yapıp kullandıkları çok açık bir şekilde belirtilmektedir.

³¹⁰ Nur, R.; “Türk Takvimi”, **Türk Yurdu**, IV/19, (1926), 2-17

³¹¹ Kaşgarlı Mahmud: I, 346 Kaşgarlı Mahmud; **Divanü Lûgat-it Türk**, I-IV, (Çev.:B. Atalay), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara, 1992

³¹² O.Turan, **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, A.Ü.DTCF. Yayını, Ankara, 1954

³¹³ Durmuş 1999: 50

³¹⁴ B. Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.1, Kültür Bakanlığı Yayını, Ankara 1978, s. 395.

³¹⁵ Ş.U. Şahin, “ Türk Kültüründe At Arabası”, **Bilig**, S.32, Ankara 2005, s. 166.

³¹⁶ Ş.U.Şahin, **a.g.m.**, s.166.

³¹⁷ Ş.U.Şahin, **a.g.m.**, s.166.

Araba için kullanılan atların büyük ve güçlü atlardan seçildiği, eski dönem Orta Asya atlarının uzun, büyük gövdeleri ve düz sırtlarıyla , araba atlarına benzediği Hun araba atları ünlüdür³¹⁸. Bir Çin kaynağında, Mete'nin bir mektubunda Çinlilere dostluk sembolü olarak bir adet deve, iki adet binek atı ile birlikte sekiz tane de araba atı gönderildiği belirtilmektedir³¹⁹.

Çin yıllıklarında da Hunların araba yapıp kullandıkları da çok açık bir şekilde belirtilmektedir. Örneğin, M.Ö. 8.yılda Çin hükümdarı Hun sanyüsünden bir yer istemiş, şanyü bu istek karşısında Hunların batı kesiminde yaşayan ahalinin çadır ve araba yaptıklarını, üstelik bölge halkının buradaki dağa saygı gösterdiklerini , ayrıca bu bölgenin atalarının malı olduğunu, hepsinden önemlisinin de ev ve araba yapmak için halkın ağaç ihtiyacını bu dağlık araziden karşıladıklarını belirterek Çin imparatorunun bu isteğini kabul etmemiştir³²⁰. Bu örnekler Hunların araba kullandıklarını göstermektedir.

Çinliler atı sadece savaş arabasında kullanmayı bildiklerinden, başlangıçta kendilerine bir kasırga hızıyla çarpan ve kaybolan Hun atlılarına karşı ne yapacaklarını şaşırılmışlar , daha sonra bu düşmanı ancak kendi savaş vasıtalarıyla yenebileceklerini anlamışlar ve Hunlar gibi ata binmeyi Hunlardan öğrenmişlerdir³²¹.

2.1.2-Ekonomik Hayatta At

Hunların ekonomisi üç temele dayanmaktaydı. Birincisi fethettikleri yerlerde yaşayan insanlardan aldıkları paralar, ikincisi dosta ülkelerden gelen hediyeler ve üçüncüsü ise yabancı ülkelerle yapılan ticaretlerdir³²². Hunların ticaret şekilleri

³¹⁸ E.Esin, “ Türk Sanatında At”, **Türkler**, C.4, Yeni Türkiye Yayını, 2000, Ankara,s.140.

³¹⁹ Ş.U.Şahin, **a.g.m.**, s.168.

³²⁰ Ş.U.Şahin, **a.g.m.**, s.167.

³²¹ L.Ligeti, **Bilinmeyen İç Asya** (Çev Sadrettin Karatay), Türk Dil Kurumu Yayını, Ankara 1986,s. 167.

³²² Ö. İzgi, “XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin ile Yaptığı Ticari Münasebetler”, **Tarih Enstitüsü Dergisi** 9,, Edebiyat Fakültesi Matbaası , İstanbul 1978 s.91.

askeri kuvvete dayanmaktaydı. Çinliler hediye olarak Hunlara ipek verip karşılığında ise at almaktaydılar. Çinden Hunlara altın, para, elbise, çeşitli ipekli mamul ve pirinç verilirken karşılığında ise at alınmıştır³²³.

Hun Türkleri M.S 52.'de Çin sarayına at sunmuşlar ve karşılığında ipek almışlardır³²⁴. Hun Türklerinde de ekonominin temlini oluşturan hayvancılık değiş-tokuş usulü ile ticari hayata canlılık katmıştır.

Bozkır Kavimleri komşularıyla yaptıkları ticaretin güvenlik içinde yapılması amacıyla çeşitli yöntemlere başvurmuşlar, bu amaçla serbest ticaret pazarları kurmuşlardır³²⁵. Tarihi kayıtlara göre ilk serbest ticaret pazarı da Asya Hun Devleti ile Çin İmparatorluğu arasında kurulmuştur³²⁶.

Avrupa Hun İmparatoru Atilla da serbest ticaret pazarlarına önem vermiş, Bizans ile yaptığı bir antlaşma metnine “İki ülke arasındaki ticaret önceden belirlenmiş olan sınır kasabalarında yapılacak” şeklinde bir hüküm koydurmuştur³²⁷. Bu suretle Türkler at alışverişini Bizanslılarla da yapmış olmaları muhtemeldir.

Orta Asya'da yer alan Kansu Bölgesi, Çin'in en kuzey batısında bulunan, Çin'den Türkistan'a kadar uzanan, kuzeyi Gobi çölü, güneyi Tibet dağları ile çevrelenmiş, çöl ile dağlar arasında kalmış dar bir bölge olup ziraata elverişli bir alandır³²⁸. Aynı zamanda Kansu, Çin ile Batı Asya arasındaki büyük kervan yolunun(ipek yolu) başladığı yerdir. Bu yüzden Çin için stratejik bir öneme sahip olmuştur. Kansu eyaletinin kuzeyi “ Ordos bölgesi'dir.Ordos bölgesi için Çinliler ve Türkler sürekli savaşımlardır³²⁹. Kansu eyaletinin güneyi Sarı ırmağın kolu Wei nehri bölgesidir ve burası Çin'in en eski kültür merkezlerinden biri olup, çok verimli bir

³²³ Ö. İzgi, **a.g.m.**, s..93.

³²⁴ Ö. İzgi, **a.g.m.**, s..87.

³²⁵ S. Koca , **Türk Kültürünün Temelleri II**, Ankara 2005, s. 145.

³²⁶ S.Koca, **a.g.e.**, s.145.

³²⁷ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1987, s.51.

³²⁸ Z.İmer, “ Miladi Dönem Öncesi Orta Asya'da İpek”, **Biliğ**, S.32 Kış, 2005, s.4.

³²⁹ Z.İmer., **a.g.m.**, s.4.

ovaya sahiptir³³⁰. Bu bölgeler Orta Asya ipek böceği ve üretiminde çok önemli yere sahip coğrafyalardır.

Hunlular, Çinliler tarafından sürekli rahatsız edilmiş ve hep kuzeye Gobi çölünün kuzey alınlarına itilmişlerdir. Hunlar ile Çinliler arasında yaşanan en büyük sorun, ipek yoluna egemen olma mücadelesidir. İpek yolu Orta Asya için ticaretin merkezini oluşturduğundan iktisadi açıdan son derece önemli bir ticaret yoludur. Zaman zaman Çinliler ile Hunlar arasında yaşanan savaşların temel nedenini oluşturmuştur.

Çin askeri yetkilileri askeri hareketin tek temelini at olduğunu anlamaları ve bunun sonucunda sınır boylarında kurulan pazarlardan Hun atı satın almaları Hun ekonomisinin gelir kaynakları arasında önemli yer tutmuştur³³¹.

2.2-SİYASİ VE ASKERİ HAYATTA AT

2.2.1-Siyasi Hayatta At

Hun Türklerinin ilk yurtları Orhun ve Selenga Irmakları ile Ötüken çevresidir. Büyük Hun İmparatorluğunun varlığından bahseden ilk tarihi belge M.Ö. 318 yılına M.Ö. 318 yılına ait Çince yazılmış bir antlaşmadır.(Harita:2).

Hun imparatorluğu döneminde Kansu Bölgesi olarak anılan coğrafyada “ At Şehri” olarak bulunan iki şehrin mevcut olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz³³².Bu şehirler atın çok yetiştirildiği ve atı kullanan süvarinin de eğitim aldığı merkezler olarak da anılabilir. Atların , savaş için hazırlanmaları, Çin İpeği ile değiş tokuşunun yapılması, kurban edilmesi, sütünün içilmesi vb. nedenlerde şehirlerin oluşum nedenini de açıklamaktadır. Göçebe bir hayat tarzı süren Hunların büyük bir ihtimalle şehir olarak anılan coğrafyaların etrafını tahtalarla çevirmiş oldukları

³³⁰ W.Eberhard, **Çin Tarihi**, Ankara 1995,s.4.

³³¹ M.Kalkan, “ Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atı’nın Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm”, **Erdem**, Cilt 9, S.27, TTK, Ankara 1997, s.1141.

³³² W. Eberhard, “Çin kaynaklarına Göre Orta Asya’daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”, **Ülkü**, C.16, 1940, s.167.

düşünülmektedir. Dolayısıyla atlar için özel sahaların seçilmesi Türklerin atlara verdikleri değerin bir göstergesi olarak anılmalıdır. Siyasi hayatta ta atın anavatanının Türklerin yaşadıkları bozkır coğrafyaları olduğu bir kez daha açıklık kazanmaktadır.

Asya Hunların hakanı Mo-tun M.Ö. 176 yılında Çin imparatoruna gönderdiği mektubu bozkır devletinin nasıl bir şekilde kurulduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Mo-tun burada şöyle demektedir: “ Tanrının inayeti, subay ve erlerinin yiğitliği ve atlarının mükemmelliği sayesinde yirmi altı devleti yendiklerini ve bu surette bütün yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini” bildirir³³³. Burada da görüleceği üzere devletin oluşumu ve temel unsurları Hun imparatoru Mao-tun sıralarken atlarının iyi olduğunu ve bu vesileyle savaşı kazandıklarını anlatmaktadır.

Hunlar’da M.Ö. 54. yılında, ekonomik sıkıntı ve taht kavgası olmak üzere iki felaket ark arkaya gelmişti. Hükümdarlık tahtında oturan Ho-han-yeh kardeşi Çiçi ile giriştiği taht mücadelesinde yenik düşmüş, vezirinin de tavsiyesi üzerine Çin hakimiyetine girip durumu kurtarmak istemiştir. Çin yıllıklarının kayıtlarına göre, bu durum Hun devlet meclisinde sert tartışmalara sebep olmuştur³³⁴. Bugünkü belli başlı Avrupa milletlerinin bile daha ortaya çıkmadıkları bir çağda, Türklerin istiklale verdikleri büyük değeri göstermektedir. Konumuz açısından önem arz etmesi nedeniyle bu tartışmayı aynen alarak konunun önemine değinmek istiyoruz:

“ Hunlar cesaret ve kuvveti takdir ederler; bağımlı olmak ve kölelik onlara en adi bir şey olarak gelir. At sırtında kavga ve mücadele etmek suretiyle devlet kuruldu ve milletler arasında kuvvet ve otorite kazanıldı. Yiğit savaşçılar ölünceye kadar savaşmalı ki, varlığımızı devam ettirebilelim. Şimdi iki kardeş taht için mücadele ediyorlar. Sonunda ya büyüğü ya küçüğü devlete sahip olacak. Onun(mücadeleyi kaybedenin) ölümünden sonra itibar ve şöhreti artacak ki oğulları ve torunları daima devletin hakimleri kalacaklar. Gerçi şimdi Çin bizden daha güçlü, fakat Hun ülkesini ilhak edemez. Niçin kendimizi Çin’e bağımlı kılalım ve atalarımızın devletini

³³³ J.Deer ., “ İstep Kültürü” **DTCFD**, XII/1-2 (1954),s.172

³³⁴ S.Koca, “ Türk Tarihinde İstiklâl Mücadeleleri”, **Milli Kültür**, S. 42,Başbakanlık Basımevi, Ankara 1983, s. 7.

(Çinlilere) devredelim. Bu, ölmüş (atalarımıza) Tan-hulara büyük bir hakaret olur ve böylece (komşu) devletler arasında gülünç duruma düşeriz. Evet, bu suretle(Çin’e bağlanmakla) sükunet tekrar tesis edilebilse bile, kavimler arasında yeniden üstünlüğümüzü elde edebilir miyiz?³³⁵”

Hun Devletinin kuruluş ve gelişiminde at siyasi yapılanmada önemli görevler yüklenmektedir. At sırtında mücadele edilerek devletin kurulması Hun devlet yöneticilerinin siyasi hayatta devlet meclislerinde bağımsızlıklarında atın önemini kabul etmeleri bakımından dikkat çekicidir.

Eski Türk devletleri töre hükümlerine göre yönetilmekteydi. Türklerde siyasal ve sosyal hayatı düzenleyen hukuk kurallarına töre denilmiştir. Töre yazılı değildi. Töre halkın gelenekselleşmiş kuralları , hükümdar ve kurultayın aldığı kararlardan oluşuyordu. Törenin değişmeyen hükümlerinin yanı sıra koşullara göre değişen hükümleri de vardı.bütün önemli kararlar tek hakanın inisiyatifinde alınmamaktaydı³³⁶. bütün kararların alındığı ve gündemi önceden belirli olan meseleler yılın belirli günlerinde toplanan kurultayda görüşülmekteydi. Bu toplantılar Hun İmparatoru Mao-tun döneminden başlamak üzere yapılmaktaydı³³⁷. devlet işleri ve dini törenlerle ilgili üç ayrı toplantıdan bahsedilmektedir³³⁸. Biri seneni ilk ayında , ileri gelen davetlilerle hükümdarın sarayında yapılmıyordu. Dini vasfı baskın görünen öteki toplantı Lung kalesinde , üçüncüsü ise atların semizleştiği sonbaharda Tai-lim’de yapılmaktaydı. Üçüncü toplantıda halkın ve hayvanların sayısı tespit ediliyordu. Bu tür toplantılarda devleti ilgilendiren önemli kararlar da alınıyordu. Devletin ekonomisini oluşturan hayvancılık önemli bir yere sahip olduğu için yılın üçüncü toplantısı bu alanda yapılmaktaydı. Bu da bize siyasi açıdan devlet teşkilatında bozkır hayvanlarına verilen önemi göstermektedir.

³³⁵ S.Koca, **a.g.m.**, s.7.

³³⁶ İ. Durmuş, “Hun Devletinin Ortaya Çıkışı ve Oluşumunun Temel Unsurları”, **Prof.Dr.Abdulhaluk M.Çay Armağanı**, Ankara 1998 s.394.

³³⁷ İ. Durmuş, **a.g.m.**,s.394.

³³⁸ İ. Kafesoğlu “ Eski Türklerde Devlet Meclisi (Toy)” , **MTK**, İstanbul,1980,s.205.

At bazen de siyasi yapılanmada savaş nedeni de olmaktadır. Tunguzlar Mete tahta geçince Hun imparatorundan bazı isteklerde bulunmuşlardır. Mete Han Tunguzların at ve kadın isteğini kabul etmiş fakat toprak talebini ise reddetmiştir. O bu konuda “ Devletin temeli olan toprağı nasıl verebiliriz “ diyerek toprak verme heveslisi olanların idam edilmesini istemiş ve toprak verme heveslisi olanlar başlarını ayaklarının önünde bulmuşlardır.

Tunguzların at ve kadın isteklerine Mao-tun fazla direnme göstermemiştir. Mao-tun çok sevdiği ve iyi baktığı atını dahi devletin yani ülkesinin felaketten kurtarılması için vermeye hazır olduğunu göstermiştir. Vergi olarak atın istenmesi hem siyasi hem de ekonomik anlamda atın değerini göstermektedir. Mao-tun eğer atını vermese Tunguzlar bunu savaş nedeni olarak sayacaklardı.

Eski Türklerde kutsal Türk sancağı tuğ idi. Türk devletinin ve bağımsızlığının simgesi olan tuğun başına at kuyukları bağlanırdı. Tuğ dört kısımdan oluşurdu: süslenmiş tuğ direği; direğin başına bağlanmış at kuyukları; tuğ başı (direğin başına konulur ve kuyukların yerini gizlerdi) ; tuğ başının üzerine konulan kurt başı.

Atın bozkır kavimlerinde siyasi güç olarak da kullanıldığını görmekteyiz. At zaman zaman taht sembolü olarak da karşımıza çıkmaktadır. Eberhart , Batı Türkistan hükümdarlarının hayvan şeklinde tahtlar üzerinde oturduklarını ve bunlar arasında at biçiminde olanların da bulunduğunu belirtmektedir³³⁹. Eberhart aynı zamanda bu hayvan şekillerinin 12 hayvanlı Türk takvimi ile ilgili olabileceğini de açıklamaktadır³⁴⁰. Uygurluların 12 Hayvanlı takvimlerinde de atın gök ile olan ilişkisine işaret eden bir at figürü yer almaktaydı³⁴¹. Çeşitli Türk hükümdarları Özellikle Harzemşahlar , üzerinde eski aspavatinin atlı tasviri bulunan sikkeler

³³⁹ W. Eberhart “ Çin kaynaklarına Göre Orta Asya’daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”, *Ülkü*, C.16, 1940, s.164.

³⁴⁰ W. Eberhart, *a.g.m.*, s.164.

³⁴¹ Ş.Yetkin, “ Konya’da Bulunan Kanatlı At Figürlü Kabartma ve Anadolu Türk sanatındaki Yeri “, *Doğumunun 100. Yılında Atatürk’e Armağan*, İ.Ü, Edebiyat Fakültesi , İstanbul 1981, s.370.

kestirmişler, Hintliler Türk Memlûklularını aspavati olarak adlandırmışlar ve de onların da sikkelerinde efendileriyle ilgili atlı tasvirler yer almıştır³⁴².

At Türklerin siyasi hayatında çok büyük bir önemi sahip olduğundan bozkır Türk Kavimlerini idare eden hakanlarına “ Atın Efendisi” unvanı verilirdi³⁴³.

Türkler tarafından yetiştirilen at, bütün kültüre yön veren önemli bir etken olmuştur. Eğer at ehlileştirilmemiş olsaydı eski çağ ve erken ortaçağın büyük ölçüdeki kavimler göçü meydana gelemeyecekti³⁴⁴.W.Koppers’a göre, atın ehlileştirilmesi ile elde edilen başarı, kavimlerin ve diğer kültürlerin gelişmesinde olağanüstü sonuçlar ortaya çıkarmıştır³⁴⁵.Avrupa’nın bugünkü modern toplumlarının oluşmasında Hunların (Türklerin) çok büyük katkısı olduğu inkar edilemez bir gerçektir.

Bozkır kavimleri her şeylerini ata borçludurlar. Eğer at olmasaydı yaylak ve kışlaklara gidip gelmekte zorluk çekecekler, vahşi hayvanlarla mücadele etmekte zorlanacaklar, savaşlarda büyük başarılar kazanamayacaklardı. İskit, Hun, Göktürk, Avar, Gazneli, Selçuklu, Osmanlı İmparatorluklarının kurulmaları da mümkün olamayacaktı.

2.2.2-Askeri Teşkilatta At

Hunların kullandığı en belirgin savaş taktiği ,sahte geri çekilme taktiğidir. Hunların bu taktiği geliştirebilmelerinde hızın savaşta ne kadar önemli olduğunu kavramış olmaları yatmaktadır. Bu taktiğe göre savaş alalındaki Hun atlıları çok hızlı bir şekilde düşman ordusuna doğru saldırır ancak yenilgiyi kabul etmiş görünüp geriye doğru sahte bir çekilme hareketi yaparlar, bu geri çekiliş sırasında okçu süvariler at üzerinde son hızla giderken geriye doğru dönüp arkadan gelen düşman ordusuna ok yağdırırlar, böylece düşman ordusunu yenmeye çalışırlar.

³⁴² E. Esin , “ The Horse in Turki Art” *Central Asiatic Journal*,10, 1695, s.175

³⁴³ E. Esin, **a.g.m.**, s.168

³⁴⁴ L.Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara ,1971, s. 51.

³⁴⁵ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1987,s.208.

Bozkır savaş taktiğini uygulayabilecek şartlar Türkler için hep mümkün olmuştur. Atın üzerinde yay gerip ok atabilme ve ani saldırıp geri çekilebilme kabiliyeti üstünlüklerinde önemli etken olmuştur.

Türklerin dörtlüde koşan at üzerinde dört tarafa yay gerip ok atabilmesi , “ Uzak savaş” yöntemini uygulamasına temel oluşturmuştur. Düşmana ani saldırıp , geri çekilebilmeleri süvari oluşlarına bağlıydı³⁴⁶.

Türk tarihindeki büyük zaferler turan taktiğinin uygulanmasıyla kazanılmıştır. 1071 Malazgirt Meydan Muharebesi, 1396 Niğbolu Savaşı, 1526 Mohaç Savaşı, ve 30 Ağustos 1922 Başkomutanlık Meydan Muharebesi bu taktiğin uygulanması ile kazanılmıştır³⁴⁷.

Türklerin askeri başarıları götüren ve birçok kavim üzerinde hakimiyet kurmalarını sağlayan en önemli unsurlardan birisi şüphesiz attır. Türklerde atın ne derece önemli bir yer tuttuğu yazılı belgelerle de ortaya konulabilmektedir. Asya Hun devletinin kudretli hükümdarı Mo-tun’un M.Ö. 176 yılında Çin İmparatoruna gönderdiği kısa beyanat bozkır Türk devletinin kuruluş tarzını belirgin bir biçimde aydınlatmaktadır. Bu beyanatında “ tanrının inayeti, subay ve erlerinin yiğitliği ve atlarının mükemmelliği sayesinde yirmi altı devleti yendiklerini ve bütün yay kullanan kavimlerin Hunlar haline geldiklerini bildirir.

Batılı kaynaklara baktığımızda da , atın Türklerin yaşamındaki yeri ile ilgili birçok gözleme yer verildiğini gözlemlemekteyiz. “ ...Anlaşıldığına göre M.Ö. 4 yüzyıla kadar Çin’de tipik Hun atlı kültürü tümüyle meçhuldü. Geleceğin okçu Hun savaşçısı daha çocuk çağda eğitimlerine başlıyor, koyun sırtında biniciliği deniyor ,

³⁴⁶ Durmuş , Eski Türklerde Askeri Teşkilat)

³⁴⁷ A.Donuk, “ 26 –30 Ağustos 1922 Taarruzu ve Turan Taktiği, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, XII, İst 1982 s. 459-498

önce sincap, gelincik ve kuşlara sonra da tilki ve tavşanlara ok atarak atçılığa alışıyor, büyüdüğü zamanda mükemmel bir atlı muharip oluyordu³⁴⁸.”

Geleceğin oklu Hun savaşçısı daha çocuk yaşında eğitime başlamakta . koyun sırtında ilk önce biniciliği denemekte daha sonra sincap , gelincik ve kuşlara ok atmakta büyüdüğü zaman atlı bir muharip olmaktaydı³⁴⁹. Hun, Göktürk, Selçuklu ,Türk-Moğol ve Osmanlı imparatorlukları at üzerinde yaşayarak ve savaşarak kurulmuşlardır.

Savaş meydanında süvariler, atların renklerine göre belirli kanatlarda mevki almaktaydılar. Hunlar’da doğuda boz atlar, batıda kır atlılar, kuzeyde yağız atlılar , güneyde doru atlılar yer almaktaydı.

Süvari ve savaşçı bir yaşam tarzını benimseyen bozkır kavimleri için at vazgeçilmez bir varlıktı. Hunlar günlük hayatta atın etinden, sütünden , derisinden , kılından ve gücünden yararlanırlardı.çocuklara da küçük yaşlarda ata binmesi öğretilir ve usta birer binici olarak yetişmeleri sağlanırdı.

Avrupa Hunları ile ilgili o dönemde ve daha sonraki dönemlerde yazılmış kaynaklara bakıldığında Hunların ata ne kadar bağlı ve sadık olduklarını görürüz. Türklerin can yoldaşı olan ve Orta Asya bozkırlarının çok zor şartlarından çıkıp gelen bu atlar kısa boylu, kısa bacaklı, ve büyük kafalı olmakta , açlığa , soğuğa, hastalıklara karşı son derece dayanıklı ve kendisinden beklenemeyecek kadar da hızlı ve çeviktir. Hunların savaş taktiğini atın hız ve çevikliği ile okların ustaca kullanılması oluşturur.

At bozkır kavimlerinin hareketliliğinde önemli bir yer tutmakta idi. Savaşa girecek atların kuyruklarının kesilmesi de Türklerde bir gelenektir.

³⁴⁸ L Ligeti, **Atilla ve Hunları**, İstanbul 1962, s.37.

³⁴⁹ L Ligeti, **a.g.e.**, s..37.

Bozkır Kavimlerinde atın zenginlik, bolluk ve servet sahibi olduğu aynı zamanda da hız sembolü olarak değer kazandığı da görülmektedir³⁵⁰. bu hususu aydınlatmaya yarayan en önemli deliller “ kanatlı at”, havada uçabilen at”, tariflerde görülmektedir³⁵¹. Hun imparatorluğunun kurucusu Mete (Mo-tun) nın atı “ Bin mil koşan at” unvanına sahipti³⁵².

At bozkır kavimlerinin düşüncesinde savaşa katılan bir unsur olarak karşımıza da çıkarken, M.S VIII. Yüzyıldan kalma kitabelerden de öğrendiğimiz kadarıyla sadece kahramanlıklarını değil aynı zamanda renk ve türünü öğrendiğimiz bir konuma bürünmüştür³⁵³. Bazı boylar için de at türleri ve renkleri oldukça önemlidir. Peçeneklerin her bir kabilesinin birer at rengine bağlanan isimleri bulunduğu gibi, Türk kavimlerinde boylar “ ala-yuntlu”, “ alaca atlı” ve “ Toraygır” , “ dor aygır” tarzında isimler aldığı da görülmektedir³⁵⁴.

Savaş meydanında süvariler atların rengine göre belirli yerlerde konumlarını alırlardı. M.Ö. Çin imparatoru Kao-ti’yi kuşattığı zaman Mo-tun’un ordusu batıda “ak”, güneyde “doru”, doğuda “kır”, kuzeyde “yağız” atlı süvariler yer almıştı³⁵⁵.

Atlı göçebe toplulukların askeri kültüründe ok atma ve ata binme gösterileri başta gelmekteydi³⁵⁶. Onların hayat tarzları her zaman ayakta kalabilmek için mücadeleyi zorunlu kılmaktaydı. Bozkır genç kızları erkekler gibi ata binmekte, ok atmakta, at üstünde kargı savurmakta ve düşman ile savaşılmaktaydı. Onlar hayat şartları gereği böyle yaşamak zorundaydılar.

Türklerin giyim – kuşamları hakkında yazılı kaynaklarda günlük hayatın dışında, özellikle savaşlarda devlet büyükleri beyaz renkte elbiseler giymekteydiler.

³⁵⁰ Y.Çoruhlu, “ Türk Sanatında At Figürlerinin Sembolizmi” , **Türk Dünyası Araştırmaları** sayı.98, 1995 s.183.

³⁵¹ Y.Çoruhlu, **a.g.m.**, s.183.

³⁵² B. Ögel, **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi**, C.II, Ankara,1981, s.214

³⁵³ J.Deer , “ İstep Kültürü” **DTCFD**, XII/1-2 (1954),s.172

³⁵⁴ J.Deer , **a.g.m.**, ,s.172

³⁵⁵ A.V. Gabain, “Renklerin sembolik Anlamları”, **Türköloji Dergisi** , III,Ankara ,1968, s. 107-113

³⁵⁶ J.Deer , “ İstep Kültürü” **DTCFD**, XII/1-2 (1954),s.172.

Ordu veya askeri birliklerin içinde, üst subay veya komutanların, kendilerini askerlerden ayırabilmeleri için, beyaz giydikleri bazı belgelerden anlaşılabilmektedir. Çin komutanları, beyaz giyinen Hunları arıyorlardı. Beyaz giyinen komutanı öldürürlerse, Hunları dağıtacaklarını düşünüyorlardı. Hun ordusu içerisinde böyle bir gelenek vardı³⁵⁷. Buradan da anlaşılabileceği üzere komutanlar savaşlarda kendi askerlerinden farklı kıyafete sahiptiler. Ancak beyaz kıyafet Türk kültür çevresinde çok yaygın değildi.

At binlerce yıl Türk adı ile birlikte anılmış ve Orta Asya Türkçe'sinde savaşa gitmeye “atlanmak” adı verilmiştir

Türklerde askerlik geçici değil devamlıydı. Bu da yaşadıkları coğrafyadan dolayı kadın ve erkeğin çalışmak zorunda kalmalarından ileri gelmekteydi. Yerleşik ve orman kavimlerinde Türkler kadar tabiatla mücadele yoktu.

Savaşa girmeden önce Hun hakanı durumu beylere iletmekteydi. Haber verme işini üstlenen at postası haberin en kısa zamanda ülkenin her yanına duyurulması için önceden belirlenmiş yerlerde at değiştiriyordu³⁵⁸. Haber verme işi, sadece savaş zamanı değil, barış zamanında da yapılmıyordu. Bu atların en önemli özelliği uzun yola dayanıklı olmaları ve hızlı koşmalarıydı³⁵⁹.

Toplumların yaşadıkları coğrafya ile askeri teşkilatın ilgisi vardır. Savunmaya elverişli alanlarda yaşayan toplumlar askeri güce fazla gereksinim duymazken, korunması zor topraklarda yaşayanlar ise askeri teşkilatı daha çok önem vermişlerdir. Bozkır coğrafyasının tabiat şartları, hayatın sürdürülmesi, sürülerin korunması, otlakların elde tutulması ve yağma amacıyla girişilen savaşlar, ailesini, malını korumak isteyen herkesin asker olarak yetişmesini zorunlu kılmaktaydı.

³⁵⁷ B. Ögel; **Türk Kültür Tarihine Giriş**, VI, Ankara 1991, s. 377.

³⁵⁸ A.A Çınar, **Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü**, Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, s. 24.

³⁵⁹ A.A Çınar, **a.g.e.**, s. 24.

Türk ve at meselesi İslam kaynaklarında da oldukça geniş yankılar bırakmıştır. Mesala tanınmış Arap müelifi El Cahiz(ölm869) şöyle demektedir “ Hücüm anında Türklerden bin süvari , bin düşman atlısına ok atsalar onların hepsini yere sererler . bu türlü hücumla hiçbir ordu dayanamaz. Türk, vahşi hayvana , kuşa, insana , avının üzerine pike yapan kuşlara ok atar o, hayvanını hızla sürdüğü halde , önce arkaya, sağa ve sola , yukarıya ve aşağıya ok atar. Bir dağdan inerken veya bir çukur vadinin içine girerken atını haricinin düz yerinde sürdüğünden daha hızlı sürür. Türk’ün ikisi yüzünde, ikisi kafasının arkasında olmak üzere dört gözü vardır. Türk hücum ettiği zaman şahsı, silahı, hayvanı, hayvanın takımları ile ilgili herşeyi yanında bulundurur. Hızlı yürüyüşe , devamlı yolculuğa, uzun gece yürüyüşlerine ve memleketler kat etmeye gelince , bu hususta o cidden başarılıdır. Atını kendisi yetiştirir , tay iken kendisi yetiştirir atının adını söylerse atı onu takip eder, koşarsa atı arkasından koşar. Türk’ün ömrünün günlerini toptasan atı üzerinde geçen günlerinin daha çok olduğunu görürsün. Altındaki hayvanı dinlendirmek isterse inmeden diğerine biner.Türk hem çoban, hem siyasi, hem cambaz, hem baytar hem de süvaridir. Hülâsa bir Türk başlı başına bir millettir³⁶⁰.”

Türk ordusunun silahlarının başında ise ok ve yay gelmekte, at sayesinde süratli manevra kabiliyeti ile uzaktan savaşmayı tercih ediyorlardı³⁶¹ .

Türk savaş birlikleri at sayesinde ağır hareketli kütle muharebesi yapan yabancı ordular karşısında üstün başarılar da kazanıyordu³⁶². Her Türk süvarisinin iki savaş atı vardı. Her atlı atını koştururken onu dizleri yardımı ile koşturabilmekte ve koşarken de dört tarafa (sağ , sol, aşağı, yukarıya) ok atabilmekteydi. Türk atları ve süvarileri dayanıklı oldukları için savaşın sonuna kadar yorulmamaktaydılar³⁶³ .

³⁶⁰ El Cahiz ,Türkçe ter: R.Şeşen, **Hilafet Ordusunun menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, Ankara 1967 s.66

³⁶¹ Donuk, 1991: 459

³⁶² İ. Kafesoğlu , “Doğu Anadolu’ya ilk Selçuklu Akını”, **Fuat Köprülü Armağanı**, ist 1953, s. 267

³⁶³ B. Ögel, **Türk Kültür Tarihi**, s.205) .

Türkler at sayesinde uçsuz bucaksız topraklara kadar gidebilmişlerdir. Hunlar, Avarlar, Göktürkler, Moğollar, Selçuklular ve Osmanlılar imparatorluklarını at sayesinde savaşarak kurmuşlardır³⁶⁴.

Bozkır kavimlerinin at üzerinde durabilmesi, ok atabilmesi ve her ikisine birlikte hakim olması önemli bir mertebeyi göstermektedir. At biniciliği çok farklı yönü olan bir uğraş alanıdır. Atın dizginlenebilmesi oldukça güçtür. At biniciliği ve hakimiyet kültürün temelini oluşturmaktadır. Atın binek hayvanı olarak kullanılması çok önemlidir.

At bazı topluluklarda arabaya koşulmuş olarak karşımıza çıkmaktadır. Savaş arabası olarak kullanılmış at bozkırlarda yoktur. Müstakil olarak binilmiş at vardır. Atın kullanımında farklılıklar söz konusudur. Bozkır kavimleri için önemli olan atın hızından savaşlarda yararlanmaktır. Zaten Bozkır kültürü de atın hızı ve demirin vurucu gücü üzerine kurulmuştur. Bozkır kavimlerinde bozkır insanı hem sürücü hem de ok atıcı olarak karşımıza çıkarken diğer taraftan Ön Asya dünyasındaki kavimlerde ise bu şekilde bir durum söz konusu değildir.

Savaş meydanlarında süvariler, atların renklerine göre, belirli kanatlarda mevki almaktaydılar. Hunlar'da doğuda boz atlılar, batıda kır atlılar, kuzeyde yağız atlılar , güneyde doru atlılar yer almaktaydı.³⁶⁵ Hayatı mücadele içerisinde geçen bozkır insanının başarısında at gerçekten önemli bir yer tutmaktaydı. At bozkırlıya hakim olma ruhu aşılyordu. Bozkır kavimlerinin hareketliliğinde önemli bir yer tutuyordu.

Hunların Çinlilere uyguladıkları atlı taktikler, Çinlileri tanımadıkları düşmanları karşısında zor duruma düşürmüştür. Atın kazandırdığı hareketlilik, manevra gücü ve uzaktan yok edebilme imkanı askerlik hayatında atsız birlikler için bir sonun başlangıcı da olmuştur. Özellikle Kuzey Çin bu hareketlilik sonucu Hunlara yakınlık göstermiştir. Uzun mesafeleri çok kısa zaman zarfında almaları Hun atlarının diğer bir özelliğidir. BU uzun mesafeleri kat eden birlikler atlar

³⁶⁴ Ş. Başta, Eski Türklerde Harp Taktiği; **Türk Kültürü** say 122. s 45

³⁶⁵ J.Deer , “ İstep Kültürü” **DTCFD**, XII/1-2 (1954),s.166-167.

sayesinde fazla zorluk çekmeden istenilen yere zamanında ve hızlı vurucu bir güç olarak ulaşabilmişlerdir³⁶⁶. Fakat, “ Mesafe mahdud değilse , yani uzaksa er bu yüzden muharebe takatını kaybedeceği gibi, bir sıkışık durum meydana gelince bu kıymetli silahları taşıyamayacak bırakacaktır. Bu hal kaybedilen silahların birkaç misli stokları bulunan ordularda beki mühim değildir, fakat yalnız eldeki mevcutlara istinat eden ordular için son derece önemlidir³⁶⁷.” Atın getirdiği bu hareketlilik uzun süre piyade birliklerinin önemini ikinci plana itmiştir.

Çin ordusu bu atlardan süvari birlikleri oluşturmuş, Hun askeri eğitimine göre yetiştirmişlerdir. Çin oluşturduğu bu birliklerle Hun süvari birliklerini durdurmuştur. Fakat daha sonraları ise Çinli süvarilerin birliklerini geliştirememeleri ve yetersiz sayıda kalan atları bir varlık gösterememiştir.

Atın “ Özgengilerinin kısalığı dolayısıyla Türklerin oturuşları sanki bir kürsüde imiş gibi oldukça içerdedir. Dizleri de çok yüksek görünür. Bu durumda mızrak yeme ihtimali çok azdır³⁶⁸.” Hun saldırılarında görülen bu avantaj farklı bir noktadır.Çinlilerin at üzerinde bir hedef gibi duruşları keskin Hun okçularının işini kolaylaştırmıştır.

Savaşa girmeden önce, at kuyruğu bağlamak, eski bir Türk âdeti idi. Bunun amacı çok uzun olan kuyruk kıllarının savaş esnasında atın ayaklarına dolanmasını önlemektir. Türk savaşçıları, çarpışmaya girmeden önce atlarının kuyruklarını ipek ile örüp bağlamaktaydılar³⁶⁹.Eski Türklerde bu işe, “kuyruk tüğmek” (düğümlemek) veya “ at çermetmek” denmekteydi³⁷⁰. At kuyruğu bağlamak aynı zamanda kahramanlık ve yiğitlik alameti sayılmaktaydı.

³⁶⁶ M.Kalkan, “ Bozkır Kültüründe At ve Prjevalskiy Atı’nın Bu Kültüre Kazandırdığı Dinamizm”, **Erdem**, Cilt 9, S.27, TTK, Ankara 1997, s.1140.

³⁶⁷ A.Güroy, **Modern Harp Gücünde At Kudretinin Değeri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları, Ankara 1951, s. 22-23.

³⁶⁸ F.Sümer, **Türklerde Atıcılık ve Binicilik**, İstanbul 1984, s.22.

³⁶⁹ S. Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kütür**, Ankara 2005, s.204.

³⁷⁰ S.Koca, **a.g.e.**,s.204.

Tarihi kayıtlara göre Sultan Alp Arslan, Malazgirt Savaşına girmeden önce atının kuyruğunu bizzat kendisini bağlamıştır. Bütün askerleri de aynı şeyi yapmışlardır³⁷¹.

2.3- DİN, SANAT VE MİTOLOJİDE AT

2.3.1-Dini Hayatta At

Hunlar, insanın sadece bedenden ibaret olmadığına, her bedenin içinde görünmeyen varlık olarak birer ruhun bulunduğuna inanıyorlardı. Gerçi bu inanç sistemi bütün bozkır kavimlerinde söz konusuydu. Eski Türklerde can ve ruh kavramı “tin”(nefes) kelimesi ile ifade edilmekteydi³⁷².

Bozkırlarda kurban için en çok kullanılan hayvan hiç şüphesiz attır. Atın Türkler tarafından kurban edildiğini Türklerin yakın komşusu olan Çin belgelerinde de görmekteyiz. Bir Çin yıllığında Hun –Sahan-yu’sunun bir dağa çıkarak beyaz bir at kurban ettiği belirtilmektedir. Hunlar kurban kestikleri dağa “budun ili” yani “Ülkenin koruyucusu olan ruh” adını takmışlar ve bu ruhu simgeleyen dağa tapmaktadırlar³⁷³.

Eski Türk topluluklarında , ruhun, insan bedeninde vücut bulmadan önce kuş şeklinde yaşadığı ve gökte ikamet ettiğinden dolayı ölüm hali “uçtu” kelimesiyle ifade edilmekteydi³⁷⁴. Bu söz ile şüphesiz ruhun uçarak gökteki eski mekanına , yani Tanrının yanına gitmiş olduğu kastedilmekteydi. “uçmak” sözü zamanla “cennet” anlamına gelmeye başlamıştır.

Hunlar, ölüm olayını sakin bir şekilde karşılamıyorlardı. Onlar ölüm karşısında duydukları acıyı açığa vuruyorlardı. Ölüm halinde bağırmakta, bağıra çağıra

³⁷¹ S.Koca, **a.g.e.**,s.205.

³⁷² S. Koca; **Türk Kültürünün Temelleri II**, Ankara 2003, s. 171.

³⁷³ Y.Çoruhlu,**Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi** İstanbul 1992 s. 136.

³⁷⁴S. Koca; **Türk Kültürünün Temelleri II**, Ankara 2003, s. 171., Ayrıca ölüm halinde ruhun kuş şekline girerek uçup gitmesi , Orta Çağa ait Türkçe metinlerde “ sungur boldı” (şahin oldu) şeklinde bir ifade ile belirtilmiştir.

ağlamakta, saçlar ve kulaklar yolunmakta³⁷⁵ yüzler bıçakla çizilmekte ve elbiseler yırtılmaktaydı.

Hunlara ait Noin Ula kurganlarında ipek örtülere sarılmış bir halde 17 adet saç örgüleri bulunmuştur. Geride kalan eşlerin saç örgülerini yarıdan keserek mezara koyma geleneği, Anadolu Türklerinde Aydınoğullarından Umur Beyin hem kardeşinin hem de babasının ölümü üzerine saçlarını kesmesi örnek olarak verilebilir³⁷⁶.

Türklerde eski yas adetlerinden biri de ölenin bindiği atın kuyruğunun kesilmesi idi. Hunlara ait Pazırık kurganlarında bulunan at cesetlerinin kuyruklarının kesik ve yelelerinin örülü olması, bu adetin çok eskilere dayandığını da göstermesi bakımından önemlidir. Ayrıca ölünün çadırına bayrak asmak ve siyah elbiseler giymek de birer yas alameti olarak değerlendirilmekteydi.

Hunlara ait bir yas geleneği de ölü gömme töreni sırasında yaşanmaktaydı. Tören sırasında elbiselerin ve başlıkların ters giyilmesi, eyerleri ters çevirmek ve atlara ters binmek yas alametiydi³⁷⁷. Hunlarda görülen bu adet daha sonraları Candaroğullarından Süleyman Paşanın eşi ölünce de aynen tekrar etmiştir³⁷⁸. Ata ters binme ve eyerleri ters çevirerek elbise ve başlıkların ters giyilmesi güçlü bir geleneğin de yaşatılması açısından dikkat çekicidir.

Elbise ve başlıkları ters giymek, eyerleri ters çevirme, atlara ters binmek , yere ters oturmak ve hatta ölünün şahsi eşyalarını mezara ters koymak gibi adetler, Eski Türk inancına göre , öteki dünya bu dünyanın tersi durumundadır; öyleyse eşyalar da öteki dünya istikametine çevrilmelidir³⁷⁹.

³⁷⁵ M. Ergin, **Orhun Abideleri**, Ankara 1973, sz. 46-86. “ bunca bodun saçın, kulkakın ... bıçdı.”

³⁷⁶ S. Koca, **Türk Kültürünün Temelleri II**, Ankara 2003, s. 172.

³⁷⁷ H. Güngör, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul 1997, s. 73.

³⁷⁸ İ. Parmaksızoğlu, **İbn-i Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, İstanbul 1971, s. 65.

³⁷⁹ L. Rasonyi, **Tarihte Türklük**, Ankara 1970, s.28.

Türklerin kendilerine özgü yas adetleri olduğu gibi , yine kendilerine özgü ölü gömme gelenekleri de vardı. Türlerde ölüm olayından hemen sonra ceset yıkanıp temizlenmekte ve “ eşük” adı verilen bir kefene sarılmaktaydı³⁸⁰. Eğer ölen kişi hanedan veya beylerden birisi ise iç organları alınarak mumyalanmaktaydı. Bu mumya geleneğine İskit Türklerinde de rastlanılmakla birlikte daha sonraları Anadolu Selçuklularda da bu mumya geleneği devam etmiştir. Hunlarda da mumya yapma geleneği vardır. Ölünün yakınları çadırın önünde toplanmakta, at ve koyun kesilmekteydi. Bir nevi ölü yemeği verilmekteydi. Çadırın etrafında at üzerinde yedi kez dönülmekte ve yüzler bıçakla çizilerek kanlı yaşlar akıtılmaktaydı³⁸¹.

Hun kurganlarından çıkartılan cesetler mumlanmış durumdaydı. Mumyalanmış ceset ahşap bir sandukaya konmakta , yüzü de doğuya çevrilmekteydi. Yüzün doğuya çevrilmesinin nedeni ise güneşin doğudan doğmuş olmasıdır. Hanedan üyeleri için yapılan kurganlar iki odalıydı. Odalardan birisine ölenin ahşap sanduka içinde cesedi diğer odaya ise atları ve şahsi eşyaları yerleştirilmekteydi.daha sonra ise kurgan odalarının üstü tomruklarla örtülmekte ve üzerine toprak yığılmaktaydı. Kurganın etrafı taşlarla çevrilerek belirli hale getirilmekteydi.

Çadırın etrafında yapılan törenin bir benzeri de kurganın etrafında yapılmakta ve ölünün kurban edilen atlarının derileri veya kafaları birer sıraya geçirilerek , kurganın üzerine dikilmekteydi³⁸².Bunlar, ölünün cennet giderken bineceği hayvanları idi³⁸³. Eğer ölen kişi kahraman bir kişi ise kurganın etrafına sağlığında öldürdüğü düşman sayısı kadar “ balbal” dikilmekteydi ki bu da şöyle açıklanmaktaydı:” Bunlar ölünün uşaklarıdır. Cennette ona hizmet edeceklerdir.”³⁸⁴

Kurgan etrafında yapılan törenden sonra toplu halde ölen kişinin çadırına dönülmekteydi. Burada , ölen kişinin hayvanlarından bir kısmı kesilmek suretiyle

³⁸⁰S. Koca, **Türk Kültürünün Temelleri II**, Ankara 2003, s.173.

³⁸¹ W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**; Ankara 1942, s. 86.

³⁸² S. Koca, **Türk Kültürünün Temelleri II**, Ankara 2003,s.174.

³⁸³W. Eberhard, **Çin'in Şimal Komşuları**; Ankara 1942, s. 86.

³⁸⁴ S. Koca, **Türk Kültürünün Temelleri II**, Ankara 2003,s.174

yemek verilmekteydi ki bu yemeğe de “yoğ basan”, “yoğ aşısı”, “yoğ (ölü aşısı)” adı verilmekteydi³⁸⁵. Yoğ aşısı için genelde tercih edilen hayvan at idi.

Avrupa Hun hükümdarı Atilla’nın ölüm töreni bu konuları somut bir biçimde açıklamamıza imkan vermektedir. Atilla’nın ölüm töreninde Türk yas ve yoğ adetleri yerine getirilmiştir. Atilla’nın ölümü karşısında Hunlar yasa büründüler. Kimileri saçlarını, kimileri da yüzlerini çizdiler. Atillanın cesedi Çin ipeğinden yapılmış bir çadıra kondu. Hun beyleri atlarına binip, yoruluncaya kadar çadırın etrafında döndüler. Ozanlar da kopuz eşliğinde Atilla’nın hayatta iken gösterdiği kahramanlıkları öven destanlar okumaya başladılar.

Latince’ye çevrilen ve günümüze de ulaşan bu destanların birinde Hun ozanı “Atilla’nın, en ulu Hun kahramanı, Muncuk soyundan gelen en yiğit halkların başbuğu, daha önce eşi görülmemiş, yenilmez bir gücün sahibi olduğunu, bu her iki Roma Devleti’nin şehirlerini alıp, talan ederek veya yakıp yıkarak korku saldığını . layvarıp yakaranlara karşı merhametli davrandığını her şeyin yakılıp yıkılmaması için haraç ödenmesini kabul ettiğini, bütün bunları talihinin yardımı ile başardığını , ölümünün de düşmanın açtığı yaradan değil, kendi kurduğu tuzağa düşerek de değil, sevinç ve mutluluk içinde , hiç acı çekmeden olduğunu” birer sayıp dökmüştür³⁸⁶. Hazırlanan mezara Atilla’nın cesedi ve atları ile değerli eşyaları gömülmüştür.

İbadetin öneli bir parçasını da dualar oluşturmaktadır. Türk hükümdarları her gün sabah otağlarından dışarı çıktıklarında güneşi, gece çıktıklarında ayı selamlıyorlardı. Bu durum doğu yönünün Türk kültüründeki yerine ve önemini göstermesi bakımından da dikkat çekicidir. 328 yılında bir Hun başbuğu sefer sırasında terk edilmiş bir şehri ele geçirdiği zaman, atının üzerinde elini havaya kaldırarak Tanrıya yüksek sesle şükretmişler ayrıca yine Tanrı dağlarından geçerken birliğin komutanı ile erler(askerler) topluca atlarından inerek dua etmişlerdir³⁸⁷.

³⁸⁵ W. Eberhard, **Çin’in Şimal Komşuları**; Ankara 1942, s. 86.

³⁸⁶ S. Koca, **Türk Kültürünün Temelleri II**, Ankara 2003, s.175.

³⁸⁷ H. Güngör, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul 1997, s.63.

Kurban sunma geleneği Hunlarda da devam etmiştir. Hunlar Gök Tanrıya ve ölmüş atalarına kurban sunmuşlardır . kurban olarak genelde at kesilmiştir. Atın da özellikle erkeği (aygırı) tercih edilmiştir³⁸⁸.

Atın bozkır toplumunda ne derece önemli yer tuttuğunu kazılarda ortaya çıkartılmış buluntular göstermektedir. Ziyafetlerde ölüye önemli bir yemek payı ayrılmaktaydı. Öteki dünyada hayatın devamını kabul ettiklerinden cesede mezara gidinceye kadar yemek ikram edilirdi. Ölen şahsın mezarına ölünün lüzumlu elbiseleri , çeşitli eşyaları, silahları , bir odalık veya tadın hizmetkâr , koşumlu atlar. Ölen şahsın binek atı da dahil olmak üzere hepsi birden gömülmekteydi. ³⁸⁹ öteki dünya inancıyla bağlantılı olarak kazılar sonucunda kurganlarda çok sayıda at kalıntısına rastlanılmıştır. Özellikle Doğu Altaylar'da Ulagan vadisinde Pazırık kurganlarından çıkartılan buluntular bu konuda bilgi sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır. Kurganlardan 7-14 arasında at kalıntısı bulunmuştur. Atların buz kazması ile alınlarına vurularak öldürüldükleri anlaşılmaktadır, az ya da çok düzenli olarak üst üste konuldukları ve dini geçit töreni koşumları görülüyor. Atların iç kısımları , adaleleri , kıl ve derileri korunmuştur. Bütün atların genç olmadıkları belirlenmiştir. Atların en azından dokuzu aşağı yukarı 17-20 yaşlarındaydı. Mide içerisinde seçilen tanelerin analizi yem olarak hububat verildiğini , ahırda besleme ve ahırda bakmayı tespiti gösteriyor ve nihayet her aygır mülkiyet alameti olarak kulağından kesilmiştir. Bütün bunlar iktisadi ve sosyal tarih açısından önemli şahitlik belgeleridir. Bu durum doğrudan aygırların hususi hürmet ve tazimle yad edilmesi içindir. Bütün aygırlar iğdiş edilmişti, itinayla alın perçemleri , yele ve kuyrukları kısaltılmıştı³⁹⁰.

Sonuç olarak Çin kaynaklarından elde edilen diğer bilgilere bakarak Hunların defin törenleriyle ilgili adetlerini şöyle özetleyebiliriz³⁹¹:

-Ölü için yapılan yas merasimi “ yoğ”.

³⁸⁸ S. Koca, **Türk Kültürünün Temelleri II**, Ankara 2003, s.170.

³⁸⁹ N. Diyarbakirli , **Hun Sanatı**, İstanbul, 1972, s.67.

³⁹⁰ İ.Durmuş, **İskitler(Sakalar)** Ankara 1993 s. 96-97.

³⁹¹ A.Karamürsel, “ Türklerde Mezar Geleneği” **Türkler III**, s.77, Ankara 2002.

- Ölüyü gömmek .
- Ölüyü yakmak .
- Birden fazla ölü gömmek.
- Cesetleri mumyalamak” tahnit etmek”.
- Eşyaları ve yiyecekleri ile birlikte gömmek.
- Mezarların bir köşesine at gömmek.
- Alpin mezarı yanına kendi heykelini “ balbalını” dikmek.

2.3.2- Sanat Anlayışında At

Kurganlardan çıkarılan ve yüzey araştırmaları sonucunda ortaya çıkarılan arkeolojik materyal en çok Türk sanatı hakkında bilgi sahibi olmayı ortaya koymaktadır. Bozkır Türk Sanatında hayvan mücadele sahnelerine çok yer verilmiştir.”Göçebe-Hayvan Sanatı” adı verilen mücadele sahnelerinde en çok geyik, keçi, kurt, at ve yırtıcı kuşlara yer verilmiştir. Taş, toprak, keçe ve madenden çeşitli sanat eserleri yapılmıştır³⁹².

Hun sanatının en önemli eseri, Doğu Altaylar’da, Balıklı Göl’e 80 km mesafe uzaklıktaki Ulagan Irmağı kıyısında, Pazırık Vadisinde , Çin kıtasının kuzeybatısında Ortos’da , bugünkü Moğalistan’da (Noin-Ula)’da Güney Sibirya’dan çıkan buluntular aydınlatmaktadır³⁹³.

Sovyet arkeologların Altay dağlarında , yakın zamanımıza kadar yaptıkları kazı çalışmaları sonucunda Pazırık ve diğer kurganlardan çıkan buluntulardan haberdar olmaktadır. Altay dağlarında ilk arkeolojik kazılar, 1865 tarihinde Avusturyalı Radloff tarafından yapılmış, ilk araştırmasında da araştırmacı Katanda kurganını ortaya çıkartmıştır³⁹⁴.Güney Altaylarda Berel Bozkırlarında yapılan çalışmalar

³⁹² İ.Durmuş, **a.g.e.**, s. 96-97.

³⁹³ N.Diyarbakırlı, “ Eski Türklerde Kültür ve Sanat”, **Türkler V**, Ankara 2002, s.549.

³⁹⁴ N.Diyarbakırlı, **a.g.m.**, s.551.

sonucu Berel Kurganı bulunmuştur. Bu kurganda sekiz adet at süslü koşum takımları ile eyerlenmiş şekilde bulunmuştur³⁹⁵.

Pazırık, Şibe, Tüekta, Berel, Katanda ve Noin Ula kurganlarından çıkan buluntulardan Hunların, uygarlık seviyelerini, yaşam tarzlarını, savaş araç ve gereçlerini, dinleri hakkındaki bilgiyi, gelenek ve göreneklerini ve sanat yaşantıları hakkında bilgi sahibi olmaktayız.

Hunların hayatları bozkır yaşam gereği hayvanlara iç içe bir yaşam idi. Hayvanlara karşı olan ilgileri sanat eserlerinin genellikle hayvan biçimleri üzerinde gelişmesini sağlamıştı. Hun sanat eserlerinin izlerini; dokumalarda, keçelerde, kılıç ve mızrak uçlarında, at koşumlarında, eyerlerde görmek mümkündür.

Türk sanatı ve arkeolojisi açısından son derece önem arz eden ve önemli buluntuların çıkartıldığı Pazırık Kurganları 1924 yılında keşfedildi³⁹⁶.

Altaylar'da V. Pazırık Kurganında çıkarılan dünyanın en eski dokuma halısı, Orta Asya halı sanatının üslup ve tekniğini en iyi şekilde yansıtan örnektir. V: Pazırık Kurganında onanın içerisinde keçe veya ipekten yapılmış çeşitli eserler de bulunmuştur. Ayrıca odanın çeşitli yerlerinde dokuz at cesedi de bulunmuştur. Başları batıya döndürülmüş bu atlar, diğer mezarlarda oldukları gibi yine koşum takımlarıyla beraber gömülmüşlerdir. Her hangi bir metal kısmı bulunmayan ahşap dört tekerlekli zarif bir araba da atlarla birlikte bulunmuştur³⁹⁷.Araba tahta çubuklardan yapılmış ve üzeri keçe ile kaplıdır. Mezarda büyük bir keçe yaygı ile bir de çadırın tepe kısmı ele geçirilmiştir. Sözü edilen keçe yaygıda tekrarlanan bir atlı figürü, elinde bir ağaç bulunan önemli bir figür önünde durmaktadır³⁹⁸.

St Petersburg Hermitage Müzesinde sergilenmiş bulunan dünyanın en eski Türk halısının zemini kırmızı renkte olup , merkezdeki kareler içinde görülen çiçek

³⁹⁵ N.Diyarbakırlı, **a.g.m.**, s.551.

³⁹⁶ Y.Çoruhlu, “ Hun Sanatı”, **Türkler V**, Ankara 2002, s. 55.

³⁹⁷ Y.Çoruhlu, **a.g.m.**, s. 60.

³⁹⁸ Y.Çoruhlu, **a.g.m.**, s. 61.

nakışları ise sarı renktedir. Halının en geniş bölümünde ise acele eden atlılar birbirini takip eder şekilde resmedilmiştir. Burada bir süvarinin atların yanında yürüdükleri bazılarının da atların üzerinde diğer atlı süvarileri takip ettikleri görülmektedir³⁹⁹. Atların kuyrukları ise düğümlüdür.

Hun sanat eserlerinden bir örneğine Samatulunun çalışmasında rastlamaktayız⁴⁰⁰. Özellikle askeri teşkilat konusunda kullanılan savaş araç ve gereçleri konusunda da bilgi veren eser Türk Sanat Tarihini de içine alacak çok özellikle Hun Sanatı konusunda ayrıntılı bilgi vermesi açısından son derece önemli bir eserdir.

RESİM NUMARASI	13
DOKÜMAN TÜRÜ	TAŞINABİLİR EL SANATI
BULUNDUĞU YER	
TARİHİ	M.Ö. V.YÜZYIL
TANIMI	Hun Süvarilerinin savaş durumunu gösteren çok önemli bir eserdir. At üzerinde savaş araç ve gereçleri ile birlikte Hun Süvarileri tasvir edilmiştir. Resmin arka bölümünde görülen ve ilk sırada yer alan süvarinin atının ayağının havada olması, resmi hareketlilik katmıştır. Aynı zamanda yanındaki süvarinin binmiş olduğu atın kuyruğunun bağlı olması eski bir Türk geleneğini göstermesi dikkat çekicidir. Önde yer alan süvarinin bindiği atın preporsiyonu (oran ve orantı bakımından değerlendirilmesi) çok iyi verilmiştir.
ÖNEMİ	Hun Dönemine ait savaş sahnesine hazırlığı gösteren önemli bir eserdir.

³⁹⁹ N.Diyarbakirli, **a.g.m.**, s. 569.

⁴⁰⁰ K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996.

2.3.3. Mitolojide At

Türk mitolojisine göre “Şamanı kutsal güçlerin yanına götüren, Tanrıların yanında bulunan at ölümün ve sezginin sembolüdür, gökyüzünde de, yeryüzünde de yere vardır. Tanrıların insanlara yardım etmesi için onun varlığı gerekmektedir. Esrarengiz bir alemin yeryüzünde temsil eden hayvandır. Şamanın ve insanların en iyi dostudur. İnsanı cennete ulaştıracak oyu at bilmektedir⁴⁰¹.”

Hun Türklerinde inanışa göre deve çölden, inek sudan, koyun havadan, at ise rüzgardan yaratılmıştır⁴⁰². Türkiye Türkleri de atın rüzgardan yaratıldığına inanmaktadırlar. Böylece atın hızlığı rüzgar ile sembolize edilmekte, rüzgarın özelliğinin, gücünün ata geçtiğine inanılmaktadır.

Atın rüzgardan yaratılmış olması inancının temelinde Gök Tanrı'ya bağlılığın ifadesi olarak görülmektedir.

Ejder Aygır; Atla ilgili en eski mitolojik unsurlardan birisinin suyla bağlantılı olduğu görülmektedir. Hunlar ve diğer Türk kavimleri tarafından bilinen mağara ve ejder ayinleriyle ilgili olduğu düşünülen ejder aygır efsanesi Hunların yaşadığı Kuça bölgesiyle ilgilidir⁴⁰³. Efsane kısaca şöyledir: “Hurtal'daki Bek hanedanının oturduğu Rustabak'ın girişinde olağanüstü bir at cinsinin atası olan ve Beklerin boş yere uğraşarak yakalamaya çalıştıkları sudan gelen aygırın ortaya çıktığı bir göl vardı. Sudan gelen aygır yüksek platoların gizemli yerlerinde dolaşmaktaydılar⁴⁰⁴.” Dağ atı olarak da adlandırılan bu atın suyu ateşten bir gölle bağlantılı ehli atlar ve yabani aygırlardan türediği ve en iyi atlardan üstün tutulduklarına mitolojik efsanelerde rastlanılmaktadır⁴⁰⁵.

⁴⁰¹ B. Seyidoğlu, “ Mitolojik Dönemde At”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık -I** İstanbul 1995 s.93.

⁴⁰² A.A.Çınar, **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Doktora Tezi, Ankara 1996, s.81.

⁴⁰³ E. Esin , “ The Horse in Turcic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.170

⁴⁰⁴ E. Esin , “ The Horse in Turcic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.170

⁴⁰⁵ E. Esin , **a.g.m.**, s.171.

Oğuz kahramanı Bamsi Beyrek'in atı Ak-boz da , sudan çıkmış bir aygırdan (deniz kulunu) türemiştir⁴⁰⁶.

Sudan çıkan at efsanesinin anlamının unutulmakla birlikte izleri 18. yüzyıla kadar yaşadığını Anadolu' nun sevilen şairi Dadaloğlu'nun atını övmek için söylediği sözler ortaya koymaktadır.

At kulağın dikmiş de göz süzer
Gövel ördek gibi göllerde gezer
Çırpındırır yele , ceyrandır tozar
Atın eşkini seldir, yiğide gerek⁴⁰⁷.

Pegasus; Göksel at miti sudan çıkan atın uçan bir figür olarak da tasvir edildiği mitoloji ile birleştirilmektedir. Eski alaca at yani güneş atı hem bir ejder hem de bir kuştı ve Kuça hükümdarlarının ejder atları , gökyüzünde giden bir arabaya koşulmuştu⁴⁰⁸.

Atın gökyüzüyle birlikte el alınması oniki hayvanlı takvime göre bir biri ardına gelen yılların durağını gösteren bir işaret olarak algılanmasıyla başlamış olmakla at gök ve yıldız tanrılarının bineği olarak da görülmüştür⁴⁰⁹.

Ölümden sonra cennete yükselen asil ruh da atlı bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Türkistan bölgesi uçan at efsaneleri yönünden oldukça zengindir. Kuça hükümdarının atın çektiği bir gök arabası olduğundan da bahsedilmektedir⁴¹⁰.

Kaşgarlı Mahmud da at ile ilgili bilgiler vermektedir. Ata binmek için “ kanatlanmak” terimini kullanır ve canlılık ve neşe kaynağı veren ata binmeyi uçmaya

⁴⁰⁶ M. Ergin, **Oğuz Kağan Destanı**, s.27

⁴⁰⁷ A.Yund, “Türklerde At” **Süvari Mecmuası**, Temmuz 1942,s. 51

⁴⁰⁸ E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.187

⁴⁰⁹ A.Yund, “Türklerde At” **Süvari Mecmuası**, Temmuz 1942,s. 53

⁴¹⁰ E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.188

benzeten birden çok sözcük ve ata sözüne de yer verir : “ Er atın , kuş kanadın” (Kuş için kanat neyse er için de at odur) ⁴¹¹.

Alaca At; Simgesel özelliği de olan at renkleri arasında alaca renk en başta gelir. Çinlilerin Orta Asya’dan temin ettikleri ve adına da “ Cennet atı” dedikleri atların alaca atlar olduğu gerçeğine Hun devrinden beri rastlanılmaktadır⁴¹².

Prof. Eberhard , alaca kelimesinin Altay dilleriyle muhtemelen erken Tabgaç Türkçe’siyle ve Kansu’da Alaşan Dağları Türkçe’siyle ilgili olduğunu söylemektedir. Basmillerin sanat eseri buluntuları incelendiğinde alaca atlar ile ilgili tasvirleri dikkat çekmektedir. Başkentleri Beşbalık şehrinde yaşamaktaydılar.

⁴¹¹ Kaşgarlı Mahmud, a.g.e, s. 34

⁴¹² E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.179

III.BÖLÜM

GÖKTÜRKLERİN KÜLTÜR VE MİTOLOJİLERİNDE AT

3.1-SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA AT

3.1.1-Sosyal Hayatta At

Gök Türk kitabelerinde ismi en çok geçen hayvanlar sıralandığında at ilk sırayı almaktadır. At oldukça geniş bir manaya da sahiptir. Bundan dolayı kitabelerde ismi en çok geçen hayvan olmuştur. Bu değerler sayesinde at manevi ve maddi değer kazanmıştır.

Göktürkler'in hayat tarzları da İskit ve Hunlarınkinden farklı değildir. “ At , koyun beslerler. Göç ederler. Keçe ile kaplı çadırlarda yaşarlar. Et yerler. Kımız içerler⁴¹³.”

At Göktürkler'de bir gurur sembolü, şeref , haysiyet sahibi olarak anlam bulmuştur⁴¹⁴. At bir damga vazifesini de görmüştür. Göktürkler atlarını özellikleri itibariyle tanımışlar yabancı atlara ise itibar etmemişlerdir. Yabancı atların ülke toprakları içinde gezmeleri iyi karşılamamışlardır⁴¹⁵. “ Tengi yarlukazu bu Türk budun ara yaraklıg yeltirmedim tögünlük atıg yöğürmedim.” Yani “ Tanrı korusun. Türk Milleti arasında silahlı düşman koşturmadım, damgalı at koşturmadım”⁴¹⁶.

At, bozkırlı insanın gözünde adeta kendisiyle birlikte savaşa katılan bir silah arkadaşı olmuştur. Bundan dolayı Orhun abidelerinde , atların kahramanlıkları , renkleri ve cinslerinden uzun uzun bahsedilmektedir. Bozkır kavimleri içerisinde en önemli yeri tutan Türkler'de oymak isimleri de Ala-yuntlu (alaca atlı) , Toraygır (dror aygır) vb adlar almıştır⁴¹⁷.

⁴¹³ W. Eberhard; **Çin'in Şimal Komşuları** , Ankara, 1996 s.90.

⁴¹⁴ İ. Çetin; “ Gök-Türk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar”,**Türk Folkloru Araştırmaları** , 1986/I, Ankara 1986, s.127.

⁴¹⁵ İ. Çetin; **a.g.m.**, s.125.

⁴¹⁶ M. Ergin; **Orhun Abideleri**, İstanbul 1978, s.61.

⁴¹⁷ J.Deer, “ İstep Kültürü”, **TDCFD**, XII/1-2,(1954),s.161

Bir totem olarak da karşımıza çıkan at Türklerin kullanmış oldukları oniki hayvanlı Türk takviminde yer almış olmakla genelde, savaş, taşıma ve ulaşım aracı vazifesini de görmüştür. Göktürklerin inanç sembolü de olmuştur.

Göktürkler, bahar bayramı kutlamalarında bu kutlama törenleri içinde yapılan törenlerde at yarışları düzenliyor ve kımız içiyorlardı. Atın sütünden elde edilen kımız Anadolu’da içilen ekşi ayran tadında bir içki olup Türklerin milli içkisidir. At yarışları bir spor faaliyeti olarak değerlendirilebilir. Göktürklerin savaşçı bir millet olmaları bozkır hayatının bir gereği idi.

Göktürklerde da bayram ve festivaller düzenlenmekteydi. Göktürkler, her yıl belirli bir zamanda “ ecdat mağarası”nda atalarına kurban kesiyorlardı⁴¹⁸. Onlar aynı şekilde bayram kutlamalarına da beşinci ayın ikinci yarısında “ Gök Tanrı” ve “ Kutsal yer su “ için kurban kesmekte ve at kurban etmekteydiler. Kurban merasiminden sonra eğlence başlamaktaydı. Çeşitli spor faaliyetleri özellikle atlı spor oyunları oynamaktaydılar.

Göktürklerde atların isimlerine göre zik edildiğini kitabelerden öğrenmekteyiz. Atın rengine, sahibinin ismine, cemiyetin inancına göre isim verilirdi⁴¹⁹.

Özellikle Kül-Tigin’in savaşları esnasında bindiği atlar isimlendirilerek söylenir; Runik yazı ile okunuşu ve Günümüz Türkçe’sindeki anlamlarını aşağıdaki tabloda olduğu şekilde görebiliriz⁴²⁰:

⁴¹⁸ S.Koca, “ Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler IV**, Ankara 2002, s.51.

⁴¹⁹ İ. Çetin; **a.g.m.**, s.128.

⁴²⁰ M. Ergin; **a.g.e.**, s.26-72.

RUNİK YAZI İLE OKUNUŞU	GÜNÜMÜZ TÜRKEÇİ İLE OKUNUŞU
Çorung boz atıĝ	Çorun boz atına
Kendimlig torug at binip	Giyimli doru atına binip
Kül-Tegin başyu boz at	Kül-Tegin alnı beyaz boz ata
Kül-Tigin azman akıĝ	Kül-Tigin azman atına
Alp Salçı ak akıĝ	Alp Salçı ak atına
Kül-Tigin az yaĝızına	Kül-Tigin az yaĝızına
Kül-Tigin öksüz akın	Kül-Tigin öksüz (anasız) atına

Ata sahip olmak at sürülerine sahip olmak sosyal hayatta Göktürkler için bir zenginlik kaynağı idi. Yine ata kazanma ve at sahibi olmanın yüksek gururunu Bilge Kağan'ın blir savaş sonrası şu sözlerinde anlam bulmaktadır: “ Ol yılıkı alıp igittim. Özlük atın . budunuma kazganı birdim.(o at sürüsünü alıp besledim. Binek atını milletime kazanı verdim.)⁴²¹” savaşta Bilge Kağan'ın at kazanımını en üst derecede tutan sözleri atın sosyal hayattaki önemini göstermektedir.

At takvim yılı olarak da “ yond” kelimesiyle ifade edilmiştir. Göktürklerde de at yond kelimesiyle ifade edilmeye devam edilmiştir.

Giyinme ve örtünme ihtiyaçlarının karşılanmasında da başta koyun olmak üzere sığır, at, geyik, kurt derilerinden yararlanılmaktaydı. Atın, deri, tüy ve kıllarından çeşitli malzemeler yapılmaktaydı⁴²². Giysi olarak yapılan bu malzemeler pratik işler için genelde kullanılmaktaydı. Küçük avlarda tuzak yapımı için kullanılan at yele ve kuyruk kılları aynı zamanda küçük çalgı aletlerinin ses çıkarması için de kullanılıyordu⁴²³. Çalgı aletlerinde ses çıkarmak için kullanılan atın kuyruk kılları sosyal hayatta yeri olan eğlencelerin vaz geçilmez birer parçasıydı. Eğlence ve festivallerde Göktürklerin müzik anlayışı ve müzikte kullanılan malzemeler

⁴²¹ M. Ergin; **a.g.e.**, s.43.

⁴²² İ. Çetin; **a.g.m.**, s.132.

⁴²³ İ. Çetin; **a.g.m.**, s.132.

hakkında fikir vermesi bakımından önemlidir. Ayrıca kuyruk kıllarından “ közüldürük” adı verilen siperlik, güneşlik veya gözlüğün yapıldığı da bilinmekteydi⁴²⁴.

Göktürk döneminde de çeşitli kürk ve kumaşlardan söz edilmektedir. Bilge Kağan yazıtında “iyi binek atını, kara samurunu, mavi sincabını sayısız getirip hep bıraktı”⁴²⁵ denilmektedir. Aynı şekilde Sarı altınını, beyaz gümüşünü, kenarlı ipeğini, ipekli kumaşını, binek atını, aygırını, kara samurunu, mavi sincabını türküme, milletime kazanı verdim, tanzim ediverdim”⁴²⁶ ibareleri geçmektedir. Burada kara, mavi, siyah, sarı ve beyaz renkler geçmektedir. İpekli kumaşların renginden söz edilmemektedir. Arkeolojik boyutu ile ipekli kumaşların renkleri bilinmektedir. Bunların kırmızı, sarı ve yeşil renkte oldukları düşünülebilir. Aynı şekilde kendi ürettikleri yünlü kumaşlarda da kırmızı, sarı ve yeşil renkleri daha çok tercih etmiş olduklarını söyleyebiliriz. Ayrıca, at derisinden yapılan kürkler çok uzun süre dayanıklılığını koruma özelliğine de sahipti. Atın derisinin sağlamlığı çok önemliydi. Çünkü kürk kışın zor şartlarında Göktürkleri soğuktan korumalıydı. 8 ay kışın hüküm sürdüğü bozkır coğrafyasında kalın ve sağlam giyinmek zorunluluktur.

Göktürkler zamanında yaşayan ve onlara tabi olan Kurlkanlara ait olduğu bilinen kaya resimlerindeki savaşçı atlıların ellerinde bayraklar bulunduğu görülmektedir. Bu bayraklar kumaştan yapılmıştır. Bayrak dörtgen şeklinde olup göndere dikey olarak bağlanmıştır. Ayrıca Çin kaynaklarının verdiği bilgiye göre Göktürk ve Uygurların kurt başlı bayrakları bulunmaktaydı⁴²⁷

Göktürkler sosyal hayatlarında atlarına son derece bağlı kalmışlardır. Bu bağlı kalma o derece ileri gitmiştir ki onlara insan isimleri bile vermişlerdir. Örneğin “ öksüz at” tabirini kullanmışlardır. Kül-Tigin anıtında bunun en açık örneğini görmek mümkündür. Onların hayatlarının ata ve koyuna bağlı olduğunu söyleyebiliriz. aynı zamanda demir de önemliydi. Atın hızı ve demirin vurucu gücü

⁴²⁴ İ. Çetin; **a.g.m.**, s.132.

⁴²⁵ **Bilge Kağan Yazıtı**, Güney, 12. (İlhami Durmuşan)

⁴²⁶ **Bilge Kağan Yazıtı**, Kuzey, 11-12.(İlhami Durmuşan)

⁴²⁷ A. İnan; “Tuğ, Bayrak (Sancak)”, **Makaleler ve İncelemeler**, II., Ankara 1991, s. 298-299.

bozkır kültürünü özetlemektedir. Gök-Türkler at sırtını evleri olarak görmüşlerdir. Çünkü at sırtında haytalarının büyük bir bölümünü geçirmişlerdir.bozkırın zor koşulları içinde at onların evi vazifesini görmüştür.

Gök-Türkler atlarını kendileri yetiştirip kendileri eğitmişlerdir. Bu nedenle çok sayıda ata sahip olmuşlardır. “ dört bing yılıkısın(dört bin at sürüsü)⁴²⁸” bu metinde yılık at sürüsü anlamında kullanılmıştır.

Sosyal hayatta bireylerin birbirleriyle ve diğer topluluklarla anlaşmazlıklarını gideren genel kavram ve değerler bütünü olarak tanımlayabileceğimiz hukuk anlayışı bozkır kavimlerinde de görülmektedir. Özellikle Göktürklerde belirgin bir şekilde karşımıza çıkan ceza ve özel hukuk alanlarında yer alan bazı hükümler hayvanlara verilen değer açık bir göstergesi olarak karşımıza çıkmaktadır. Soygun yapan veya bağlı at çalan kişinin cezası idam olarak verilmekteydi⁴²⁹. At ve koyun çalanlar ise çaldıkları hayvanın değerinin on misli vergi ödemek zorunda kalıyorlardı⁴³⁰.

Çin kaynakları, Göktürkler’in ev yerine kullanılan keçe arabalarından bahsetmektedir⁴³¹. Ayrıca Göktürk kitabelerinde adı geçen bir Türk kavmi olan Kurikan Kavmi’nde de iki tekerlekli, üzerleri kapalı ve atlar tarafından çekilen arabaların kullanıldığı bilinmektedir⁴³². Ayrıca Kurikan resimlerinde atlar ve köpeklerle çekilen kızak kabileleri de görülmekle kızakların üzerinde aynen arabalarda olduğu gibi keçelerle örtülmüştür⁴³³.

3.1.2- Ekonomik Hayatta At

Ticaret , “satma”(ihracat) ve “ satın alma”(ithalat) gibi iki temel kavrama dayanmaktadır. Bunlardan ihracatta malın arzı , ithalatta ise malın talebi söz konusu

⁴²⁸ M. Ergin; **a.g.e.**,s. 26.

⁴²⁹ A. Taşağıl, “ Göktürkler” **Türkler Ansiklopedisi**, IV, s. 699.

⁴³⁰ A. Taşağıl, **a.g.m.**, s. 699

⁴³¹ B.Ögel, **Türk Kültür Tarihine Giriş**, C.1, Ankara 1978,s.391-393.

⁴³² Ş.U Şahin, **a.g.m.**, s. 168.

⁴³³ B.Ögel, **İslamiyet’ten Önce Türk Kültür Tarihi(Orta Asya Kaynak ve Buluntularına Göre)**, Ankara 1988, s. 202-204.

olmaktadır. Mal arz etmek için çok miktarda mal üretmek, malın talebinde ise ihtiyaç durumu , eksiklik koşuluna bağlıdır.

Esas itibariyle Türk ekonomisinin temeli hayvancılığa dayanıyordu. Bundan dolayıdır ki Türklerin sattıkları mallar arasında canlı hayvan ve hayvansal ürünler ilk sırada yer almaktaydı.

Göktürk ekonomisinin temeli de hayvancılığa dayanmaktaydı. At ve koyun bu ekonominin iki temel unsuruydu. Her iki hayvan da sürüler halinde beslenmekteydi. Besicilik, hayvanların etinden çok sütünden faydalanmak için yapılmaktaydı. At sürüsü sahibine itibar, koyun sürüsü ise maddi güç sağlamaktaydı. Yani, zenginliğin ve maddi gücün ölçüsü at ve koyundu⁴³⁴.

Göktürk ekonomisinin ihraç malları arasında da canlı hayvan önemli bir yer tutmaktaydı. Göktürkler yetiştirdikleri atları Çine ihraç etmekte ve karşılığında da ipek almaktaydılar⁴³⁵.

Göktürk beyleri elindeki malları satabilecekleri ve ihtiyaçları olan malları alabilecekleri Pazar yerleri aramaktaydılar. Onlar bu amaç ile 593 yılında Çin İmparatoruna bir elci göndererek, kendisinden “ Çin ile ticaret yapabilmek için sınır boyunca Pazar yerleri tayin edilmesi müsaadesi” talebinde bulundular ve imparator da yayınladığı bir fermanla onların bu isteğini karşıladı⁴³⁶.

Bilge Kağan da serbest ticaret pazarlarının önemini biliyordu. Çin İmparatoru , Ordos bölgesinin kuzeyinde bulunan bir Çin şehrinde serbestçe alışveriş yapmaları amacıyla Göktürk'lere izin vermiş bu antlaşmadan iki tarafta fayda sağlamıştır⁴³⁷. Çin, ordularının ihtiyacı olan at bu sayede Göktürklerden rahatça temin edilmiştir. Göktürkler de sattıkları at sayesinde çok miktarda gümüş ve ipeğe kavuşmuşlardır.

⁴³⁴ S.Koca, “ Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat” **Türkler**, s.21. Ankara 2002

⁴³⁵ C.J. –T’ang; **Tan’g Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Tapei 1968,s.175.

⁴³⁶ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri** , Ankara 2003,s.146.

⁴³⁷ S.Koca, **a.g.e.**, s.146.

Göktürkler zamanında ,Çin ile yapılan hayvan ile ipeğin değiştirilmesi , Orta Asya'nın en değerli ticaret piyasasını oluşturmuş olmakla Çin , Göktürk sınır kasabalarında yapılan ticari faaliyetlere büyük önem veriyordu⁴³⁸.

Göktürk kağanı Bumin Kağan 551 tarihinde Çin İmparatoru öldüğü için taziyelerine bildirmek üzere 200 at Çin sarayına hediye etmiş, 560 yılında ise Çin sarayından Göktürlere para ve ipek hediye olarak verilmiştir⁴³⁹. İlişkilerin daha çok yardımlaşma ve sosyal ilişkiler etrafında olduğu açıkça görülmektedir. Çeşitli tarihlerde yine aynı şekilde yardımlaşma faaliyetleri olduğu görülmüştür. Göktürk ekonomisi de hayvancılık ve savaş ekonomisi üzerine kurulmuştur.

Göktürkler Çin'e sadece at satmamaktaydı. Bunun yanında Altay dağlarının eteklerinde demir ve silah üretip, Çin ile ipek ve başka eşya ticareti yaparak, güçlü bir devlet haline de gelmişlerdi⁴⁴⁰. Onların ürettikleri demirli mamulat Çin ve İran tarafından satın alınmaktaydı.

Eftalitleri ve Kuzey Çin İmparatorluğu'nu yenen Göktürkler batıyla doğuyu birbirine bağlayan ipek yolunu elerinde tuttukları için hem ekonomik hem de politik yönden güçlenmişlerdi⁴⁴¹. Çin Denizi'nden İran sınırına kadar olan yol 150 gün oradan Rum sınırına yani Nizip'e ise 80 gün olarak hesap edilmiştir⁴⁴². Burada günlerin hesap edilmesinde bir günlük yol, at sırtında gidilen 6 saat olarak kabul edilmiştir⁴⁴³. Ticaret çok iyi ve bol kazançlıydı.

İstemi Kağan M.S 568 tarihinde eline geçen çok miktardaki ipeği İran üzerinden Bizans'a ulaştırarak kazanç elde etmeyi düşünmüştür. Ancak İran'ın oynuna geldiğini fark edince hemen savaş ilan etme yoluna gitmiştir. İran

⁴³⁸ Ö. İzgi, " XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin ile Yaptığı Ticari Münasebetler", **Tarih Enstitüsü Dergisi** 9, Edebiyat Fakültesi Matbası , İstanbul 1978,s.98.

⁴³⁹ Ö. İzgi, " XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin ile Yaptığı Ticari Münasebetler", **Tarih Enstitüsü Dergisi** 9, Edebiyat Fakültesi Matbası , İstanbul 1978,s.98.

⁴⁴⁰ S. Koca, **Türk Kültürünün Temelleri**, II.Cilt, Ankara 2003, s. 145.

⁴⁴¹ L.N.Gumilev, *Eski Türkler*, İstanbul 2002, s. 61.

⁴⁴² L.N.Gumilev, **a.g.e.**, s.62.

⁴⁴³ L.N.Gumilev, **a.g.e.**, s.62.

sınırlarında bu ticaretin devamlı hale gelmesinden çekinerek bu ticarete yanaşmamıştır⁴⁴⁴.İpek yoluna egemen olma mücadelesinde Göktürkler, İran ve Bizans ile mücadele etmek zorunda da kalmıştır. Bu yoldan atların satışı da oldukça önemliydi. Göktürk ekonomisinin temeli hayvancılığa dayalı olduğundan yetiştirilen atların alıcı bulması ve bu atların İran ve Bizans’a gönderilmesi bu yol üzerinden olmaktaydı.

Göktürkler atın birçok uzvundan yararlanmasını biliyorlardı. Ayak derisinden de tulum yapıyor, bunun içerisinde de süt, kımız vb nesneler koyuyor, saklıyordu⁴⁴⁵. Atın sütünden, karnından çıkarılan ve özellikle çok sevildiği ifade edilen yağdan misk gibi kokan etinden ve özel olarak hazırladığı sucuğundan günlük hayat içinde yararlanıyordu⁴⁴⁶.

3.2-SİYASİ VE ASKERİ HAYATTA AT

3.2,1-Siyasi Hayatta At .

Göktürkler, tarihte Türk adını taşıyan ilk devleti kuran, İslamiyet’ten önce kurulan Türk devletleri içinde en geniş sınırlara ulaşanı ve bütün Türk boylarını bir bayrak altında birleştiren Türk devletidir.(Harita :3).

Ural ve Altay dağları arasında uzanan bozkır bölgesi büyük atlı kavimler kültür dairesinin merkezi olmuş, hayvan besleyen atlı bozkırların uygarlığı buradan çevreye yayılmıştır. Zamanla at besleme bozkırlarda bütün hayatın temeli olmuş, yalnız yük taşımakta değil, avcılık ve beslenme konusunda da ondan çok yararlanılmıştır⁴⁴⁷. Atın ehilleştirilmesi ve atlı-çoban kültürünün ortaya çıkmasıyla birlikte insanlık tarihinde ulaşılan bu başarı, kavimlerin ve diğer kültürlerin

⁴⁴⁴ L.N.Gumilev, **a.g.e.**, s.62.

⁴⁴⁵ A.A Çınar, **Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü**, Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991s.30.

⁴⁴⁶ B.Ögel, **Türk Kültür Tarihi IV**, Ankara 1985,s.395.

⁴⁴⁷ M. Arslan, **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasal Yapı**, İstanbul 1984. s. 1-2.

gelişmesinde fevkalade sonuçlar doğurmuştur. Tarihi bağlantıların gösterdiği gibi, büyük devlet esası için gerekli şartlar bu sayede belirebilmiştir.

Göktürk döneminin en kayda değer devresi İkinci Göktürk Devleti zamanıdır. Bu dönemde devletin sosyal, siyasi ve kültürel bakımdan güçlü bir konuma geldiği bilinmektedir. adı geçen dönemden çok sayıda sanat eseri kalmıştır. Bunlardan önemli bir kısmı Orhun nehri kenarında Kocho – Tsaidam bölgesinde bulunmaktadır⁴⁴⁸. ortaya çıkarılanlar arasında Köl Tigin ve Bilge Kağan külliyeleri önemli bir yer tutmaktadır.

Göktürkler yaşadıkları kültür coğrafyası , coğrafya üzerine yayılmış insan unsuru ve bu unsurun Kağanları tarafından bir araya getirilerek bir devlet idaresi altında toplanılmasıyla kendine has bir yapı oluşturur. Onların bu şekildeki yapısı Köl Tigin ve Bilge Kağan abidelerinin doğu yüzünde şöyle geçer: “ Üstte mavi gök , altta yağız yer kıldıkça , ikisi arasında insan oğlu kılınmış. İnsanoğlunun üzerine ecdadım Bumin Kağan , İstemi Kağan oturmuş. Oturarak Türk milletinin ilini töresini tutu vermiş , düzenliyi vermiş⁴⁴⁹. Bu cümlelerden Türklerin yerleşik hayata geçinceye kadar, hatta ondan sonra da devam eden binlerce yıllık tarihi macera ve çabalarının özü açıkça anlaşılmaktadır. Burada söz konusu olan üç temel unsur vardır. Birincisi geniş mekan, ikincisi bu geniş mekana dağılmış halk kitlesi , üçüncüsü ise, Türk Kağanlarının bu dağılık kitleye çekidüzen vermek suretiyle onları tek bir devletin idaresi altında birleştirmeleridir⁴⁵⁰. Belirtilen unsurlar bozkır devletinin oluşumu ve gelişimini göstermektedir. Burada ülke, halk ve teşkilat dikkati çekmekte olup , Türklerin hayatının basit bir göçebelik olmadığını da göstermektedir. Siyasi yaşamın belirlenmesinde atlı kültürün önemi de açıkça görülmektedir.

⁴⁴⁸ İ.Durmuş, **Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Çalışmaları** ,TİKA, Ankara, 2002, s. 13-21.

⁴⁴⁹ Köl Tigin Yazıtı; doğu,1; Bilge Kağan Yazıtı ; doğu ,3.

⁴⁵⁰ M.Kaplan; “ Orhun Abidelerinde Mekan –İnsan Münasebeti”, **Türklük Araştırmaları Dergisi** ,I,(1985), s.1.

Bilge Kağan ülkesinde kaleler, surlar ve tapınaklar inşa ettirmek istediğinde , Tonyukuk'un şu sözleri Türkler'in hayat tarzını ortaya koymaktadır:“Hiçbir kentimiz yoktur. Sulu ve otlak yerler arayarak dolaşıyoruz ve avlanarak yaşıyoruz. Bütün halkımız savaş sanatını uygulayabiliyor. Güçlü olduğumuzda askerlerimiz akınlara sevk ederiz, zayıf isek bozkırlara çekilir ve korunuruz. İçinde oturmak için kaleler inşa edersek ve eski hayat tarzımızı değiştirirsek , günün birinde yeniliriz⁴⁵¹.”sözleri Göktürk yaşam tarzını ve siyasi yapılanmayı etkilemiştir. At merkezli bir siyasi yapılanmada yerleşik yaşamın benimsenmediği görülmektedir.

Anlaşıldığı üzere konar-göçer kavimler bozkırlarda plansız bir şekilde dolaşmaz. Hayvan besleyen kişi her şeyden önce sürüsü için faydalı yerleri seçmeyi düşünür. Bu esnada komşuların çıkarları birbirleriyle çarpışır. Burada arazinin belirgin bir şekilde bölüşümü ortaya çıkar. Bir boy belirli arazi parçasını kendi mülkü sayarak , oraya komşularının girmesine izin vermez⁴⁵².

Türkler için hayatın üç gayesi vardı. Bunlar “Sürü av ve akındı”⁴⁵³.Şüphesiz bu üç amaç konar-göçer hayatın vazgeçilmezleriydi. Bu üç unsurdan ikisi sürülerin otlatılması ve av aslında akın için bir eğitim mahiyetindeydi. Türkler sürülerini otlatırken onları sulamak ve otlaklarda belirli yerlere yönlendirmek için at üzerinde hareket halinde oluyorlardı⁴⁵⁴. Aynı zamanda sürüden yıldıran atların yakalanmalarında at üzerinde kement kullanıyorlardı⁴⁵⁵.

Göktürk siyasi hayatının şekillenmesinde at dolaylı değil doğrudan görev almıştır. At üzerinde savaşların yapılması at merkezli bir hayat anlayışının benimsenmesi ve yine at merkezli bir savaş taktiğinin uygulanması ve yine siyasi yapılanmada barış görüşmelerine elçi gönderilmesinde atın hızı ve gücü etkili rol oynamıştır. Göktürk siyasi yapılanmasında at doğrudan şekillendirici bir rol üstlenmiştir.

⁴⁵¹ İ.Durmuş, “ Eski Türklerde Askeri Kültür”, **Silahlı Kuvetler Dergisi**, Temmuz 2005, sayı:385, s.7.

⁴⁵² W. Radloff; **Sibirya’dan Seçmeler** , Ankara ,1986, s.192.

⁴⁵³ M.Kaplan; “ Türk Destanında Alp Tipi “ **Zeki Velidi Togana Armağan** , İstanbul, 1955, s.205.

⁴⁵⁴İ. Durmuş, “ Eski Türklerde Askeri Kültür”, **Silahlı Kuvetler Dergisi**, Temmuz 2005, sayı:385, s.7.

⁴⁵⁵ İ.Durmuş, **a.g.m.**, s.7.

3.2.2-At ve Askeri Hayat

At, manevra yeteneği, savaşlarda yıldırım hızıyla delip geçme kabiliyeti ile büyük bozkır devletlerinin kurulmasında önemli bir rol oynamıştır. Bozkırlardaki devletler at sırtında kurulmuş ve çeşitli kavimler üzerinde bu sayede hakimiyet sağlanabilmiştir. At, bozkırlı insanın gözünde adeta kendisiyle birlikte savaşan bir silah arkadaşı olmuştur. Bundan dolayı Orhun abidelerinde , atların kahramanlıkları , renkleri ve cinslerinden uzun uzun bahsedilmektedir. Hatta Köl Tigin’in bindiği atların “ Boz”, “ Ögsiz” ve “ Azman Ak” vb isimler almalarının dikkate değer olduğu görülmektedir⁴⁵⁶.

Göktürklerin, ulu atlarının buyruklarını yerine getirmek, töresi bozulmuş Türk ulusunu illi kılmak ve aşsız, ocaksız, fakir milleti zengin yapmak için Ötüken’den batıya, doğuya, güneye, kuzeye at süren Kültigin’in bindiği atlar da ak, boz, doru ve yağızdı. Batının ak, doğunun boz,güneyin doru ve kuzeyin sembolize edildiği bu kutlu ilde , at da kutsaldı⁴⁵⁷. Bununla da kalınmıyordu. Savaş meydanlarında süvariler, atların renklerine göre belirli kanatlarda mevki alıyorlardı⁴⁵⁸.

Göktürk askeri birlikleri de atlılardan oluşmaktaydı. Köktürk yazıtlarında attan, atlı birliklerden sık sık söz edilmektedir. Tonyukuk yazıtının Doğu ve Kuzey cephesinde; Türk kağanına ordu sevk etmek düşüncesinde olan düşmana karşı harekete geçildiği atlara binilip gidildiği, dağların doruklarının aşıldığı haber veriliyor⁴⁵⁹.Burada da ordunun atlı birliklerden oluştuğu görülmektedir. “ asker yürüttüm.Attan aşağı dedim” ifadelerinin ilkinde, askerin yaya olduğu düşünülüyorsa da “ attan aşağı dedim” ifadesi düşmana karşı atlı birlikler gönderildiğini düşündürüyor.

⁴⁵⁶ A. Caferoğlu; “ Türk Onomastiğinde At Kültü” **TM**, X, (1953) ,s.204.

⁴⁵⁷ S.Divitçioğlu, **Köktürkler**, İstanbul 1987, s. 115.

⁴⁵⁸ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1987, s. 273.

⁴⁵⁹ M. Ergin, **Orhun Abideleri**, İstanbul 1980, s. 55-56.

Savaşlarda Türkler, at sayesinde süratli manevra kabiliyetine sahip oldukları için uzaktan savaşı tercih ederlerdi. Düşmana iyice zaiyat verdikten sonra atlarından iner, savaşın sonucunu kesin olarak kendi lehlerine çevirirlerdi. İbrahim Kafesoğlu, Türklerin “ uzak savaş” usulünü, muharebe taktikleri sisteminde bir yenilik olarak getirdiklerini belirtmektedir⁴⁶⁰.

Atların bedenlerini saran tüylere don adı verilmektedir. Atlar çoğu zaman donları ile adlandırılmaktadır. Aslı, türemiş ve alaca olmak üzere üç tür at donu bulunmakta, bu donlar kendi aralarında da alt bölümlere ayrılmaktadır: yağız, al, doru, kula,sincabi, kır,boz, ahreç ve saksağandır⁴⁶¹.

Göktürkler atlarını bedendeki tüylere, kuyruk ve yelesindeki kıllara ve çeşitli nişanlara göre adlandırmaktadırlar. Çok sayıda at yetiştirdiklerinden böyle bir yola gitme gereğini duymuşlardır. Donu; boz ile kır arasında olan ata kızgul; kumral ile sarı arasında olana kuba; kırmızı ile doru arasında olana tığ; bedeninde belirli bir donun olduğu ata doru at; kırmızı ile sarı arasında al; kır ata ala; yağıza ise oy da deniliyor⁴⁶²

3.3-DİN, SANAT VE MİTOLOJİDE AT

3.3.1-Dini Hayatta At

Göktürklerin dini hayatı ile ilgili bilgileri daha çok kurganlardan edinmekteyiz. Kurgan kültürü olarak da adlandırabileceğimiz bu kültürde kurganlardan çıkan buluntular sayesinde aydınlanabilmekteyiz. Tuva’daki (7-9 Yüzyıllar) Türk mezarlıklarının çok ileri derecede yapılan araştırmaları Göktürklerin defin merasimi hakkında bize bilgi vermektedir. Aynı zamanda Altaydaki Kudirge mezarlığı (6-8 yüzyıllar) da bize bu konuda yardımcı olan bir diğer mezarlıktır. Bu kurganlarda yaklaşık olarak 30 a yakın küçük kurganlar ortaya çıkartılmış, her

⁴⁶⁰ İ.Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1987, s. 272.

⁴⁶¹ S.Batu, **Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi**, Ankara 1938, s. 161-176.

⁴⁶² A.A Çınar, **Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü**, Hacettepe Üniversitesi Yüksek Lisans Tezi, Ankara 1991, s. 27.

birinde de sırt üstü yatırılmış şekilde bir kişi ile birlikte sahibine dönük vaziyette bir at sahibine eşlik edercesine yatar halde bulunmuştur⁴⁶³.

Bazı kurganlarda defnedilenin atı yerine onun süslü koşum takımları, eyer vb eşyaları görülmüştür.

Bir atın bir adamla birlikte gömülmesi, atın Göktürklerin hayatında oynadığı rolü göstermesi bakımından önemlidir. Aynı zamanda ölümden sonraki hayat için de aynı görevi üstleneceğine inanıldığını da göstermektedir. Bu gelenek aynı zamanda çok eski bir Türk geleneği idi⁴⁶⁴. Kurganlarda yalnız at iskeleti bulunması farklı yorumları da beraberinde getirmiştir. Bu atların başka yerde gömülü olan kişiler için dikilmiş anıtlar olabileceği yorumunu da beraberinde getirmiştir⁴⁶⁵.

Atın , sahibi ile birlikte gömülmesi olayı çok eski bir bozkır geleneğini de yansıtmaktadır. Bunu Syntasta'nın (M.Ö . 2. Asır,bonz çağı kurnaları), Ar'an(Tuva M.Ö. 8 .Asır), Pazırık(Altay, M.Ö. 5-3. Asır), Ertomlık(M.Ö. 4-3 Asır) ve İskit kurgan buluntularıyla örneklendirebiliriz⁴⁶⁶.

Bir kurgan içinde (Göktürk kurganları) 1 metre yükseklikte 10cm genişlikte olmak üzere yükselmekteydi. Kurganlar içinde; defnedilen kişinin silahları(kılıç ve hançeri, yaylar ve ok uçları), çanakları ve hafif binek araçları(eyer ve üzeni), atı içermekteydi.

At ile birlikte defin geleneğine ayrıca Yedisu ve Tiyanşan'ın kuzey yarısına hakim olan (766-940) Göçer Karlukların sık sık ziyaret ettikleri yüksek otlaklarda, Karadenizin kuzeyine göç eden Türk kabileleri Dinyeper steplerindeki Peçenekler(10-11 yüzyıl l) Don ve Azak steplerinde görülen Kumanlar da rastlanılmaktadır⁴⁶⁷.

⁴⁶³ C. L. Muzio,(çev: Bülent Keneş) "Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri" **Türkler**, C.III, Ankara 2002, s.1244.

⁴⁶⁴ İskitler ve Hunlarda da aynı gelenek mevcuttu.

⁴⁶⁵ C.L. Muzio,(çev: Bülent Keneş),**a.g.m.**, s.124.

⁴⁶⁶ C. L. Muzio,(çev: Bülent Keneş),**a.g.m.**, s.125.

⁴⁶⁷ C. L. Muzio,(çev: Bülent Keneş),**a.g.m.**, s.125.

Çince kaynakların da Göktürk defin merasimi hakkında verdikleri bilgilere bakmakta fayda vardır. Göktürler genellikle ölümlerini atları ve diğer eşyaları ile birlikte bir kurgana gömmekteydiler. Gömüldüğü yere bir anıt dikilmekteydi. Ayrıca hayatı boyunca öldürdüğü her düşman için genellikle bir taş dikilirdi, cesaretinin seviyesine göre savaşçının hatırası , bu tür taşlar tarafından yad edilirdi⁴⁶⁸.

Göktürkler ayrıca gökyüzündeki cisimlere de değer vermekteydiler. Tabiat kuvvetlerine inanma, dağ ,tepe, kaya , vadi, kılıç , gök , güneş, ay, yıldız gibi gizli güçlerin varlığı ona da inanmaktaydılar.

Ölüm halinde yas törenleri de düzenlenmekteydi. Bozkırlarda ölünün bulunduğu çadırın etrafında süratli atlarla dolaşılır, saçlar kesilir, saç-baş dağıtılır, yüz kulak bıçakla çizilerek kan akıtılır ve ölen kişinin sahip olduğu atlarının kuyrukları kesilerek kurban edilir, yemek verilirdi, bu törenlere yoğ denilmekteydi⁴⁶⁹.Yoğ (ölü aş) töreni: yoğ(-yuğ) terimi Eski Türkçe’de aş anlamını taşıdığı gibi matem anlamına da gelmektedir⁴⁷⁰. Törenlerde at eti tercih edilmekteydi.

Göktürklerin defin törenleri hakkındaki bilgileri de Çin kaynaklarından öğrenmekteyiz.

Bizans kaynaklarının kayıtlarına göre; Türkler’de ateşe de inanma söz konusu olmaktadır. Ateşperestlik dininin menşei Eski İran ve Orta Asya’ya dayandırılmaktadır.M. Ö VII-M:Ö VI yüzyıllarda Zerdüşt tarafından ortaya atılıp yayıldığı için bu inanç sistemine “ Zerdüşlük Dini “ adı verilmiştir⁴⁷¹. Bunun sadece Batı Göktürklerde görülmüş ancak Türkler arasında fazla itibar görmemiştir⁴⁷².

Ölmüş büyüklere saygı da Göktürk dininin temelini oluşturmaktaydı. Atalar kültürü olarak adlandırmaya çalışacağımız bu kültürde ataların ruhları için kurban

⁴⁶⁸ C. L. Muzio,(çev: Bülent Keneş),**a.g.m.**, s.125.

⁴⁶⁹ İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1997,s.303.

⁴⁷⁰ Y.Kocasavaş, “ Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri” **Türkler III**, Ankara 2002, s.71.

⁴⁷¹ L. Gan (Çev:Eyüp Sarıtaş), “ Göktürkler’de Gelenek ve Dini İnançlar”, **Türk Dünyası İncelemeleri Dergisi** Sayı: IV, İzmir 2000, s. 661-374.

⁴⁷² İ. Kafesoğlu, **Türk Milli Kültürü**, İstanbul 1997,s.303

sunma söz konusuydu. Çoğunlukla sunulan kurban ise en iyi atlar arasından seçilirdi. Eski Türlerde ölünün değerli eşyaları ile birlikte gömülmesi zaman zaman hırsıklık olaylarına da meydan vermekteydi. Moğollar ve Bizanslılar Türklerde ölümlerini silahları, kıymetli eşyaları ve atları, kadınların mücevherleri ile birlikte gömülmesinden ileri gelmekteydi⁴⁷³.

Türkler gibi atalar kültürüne sahip diğer kavimlerde bu inanç ileri götürülmüş ve ölen kişinin tanrı olarak görülmesine kadar giderken aynı zamanda da insan kurban ettikleri de görülmüştür.

Bozkır Türk topluluklarının asıl dini Gök Tanrı dini idi. Tengri en yüksek varlık ilan edilmiştir. Gök Tanrı inancının toprakla ilgisi olmadığı için yani yerlişlikle bir ilgisi bulunmadığı için Asyada yaşamış bozkır Türklerinin dini olarak kabul edilmiştir. Çin kayıtları ve Gök Türk kitabeleri bu konuda bize bilgi vermektedir. Göktürkler Gök Tanrı için kurbanlar yapmışlardır. Bu kurbanların başında ise at yer almıştır.

Gök, ak ve kara renkleri inanç sistemi ile yakından ilgili olan kelimelerdir. Bu sözcüklerin mitoloji ile de yakından ilgisi bulunmaktadır. Gök, ak ve kara renk; matemi, kederi ve üzüntüyü ifade etmek için kullanılmıştır⁴⁷⁴. Költigin abidesinde geçen: “ Üze kök tengri asra yagız bir kılındukta, ikin ara kisi oğlu kılınmış”, manası ‘yukarıda mavi gök, aşağıda kara yer yarıldığında onların arasında kişi oğlu da yaratıldı’ ifadesi dikkat çekmektedir⁴⁷⁵. Tanrının rengi gök, yerinki ise karadır. Ak renk burada tanrıyı ifade etmek için kullanılmıştır.

Göktürk hakanlarının yalnız kabileleri, ongunları, yaşadıkları şehirleri, evleri değil hatta onlara ait hayvanları da “ ak” ve “ boz” renklerle ifade edilmiştir. Hakanlar ve büyük yiğitler ak, bazen de boz ata binerler, mesela

⁴⁷³ İ. Kafesoğlu, a.g.e., s.304.

⁴⁷⁴ M.Seyidov, “ Gök, Ak ve Karar Renklerin Eski İnançlarla Alakası”(Çev: Orhan Yavuz), **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** S.52, Şubat 1988, İstanbul, s. 34.

⁴⁷⁵ M.Seyidov, “ Gök, Ak ve Karar Renklerin Eski İnançlarla Alakası”(Çev: Orhan Yavuz), **Türk Dünyası Araştırmaları Dergisi** S.52, Şubat 1988, İstanbul, s. 39.

Költigin'in iki atı ak, üçüncüsü ise bozdur⁴⁷⁶. Dede Korkut hikayelerinin meşhur kahramanı Beyrek ise ak-boz ata biner, daha sonra da halk kendi kahramanın ak ata bindirmiştir⁴⁷⁷.

Göktürklerin tanrılarına ak at kurban etmeleri eski inanç sözcükleri ile yakından ilgilidir. Dolayısıyla matem ve üzüntü sözcükleri yas ve yuğ törenlerini ifade de kullanılır.

3.3.2- Sanat Anlayışında At

Bozkır Kavimlerinde sanat yerleşik bir hayat tarzı benimsenmediğinden taşınabilir malzemelerden oluşmuştur. Göktürk sanatının varlığından varlığından söz edebilmek, Göktürklerin büyük bir devlet olarak ortaya çıkmasına sebep olan Orhun ve Yenisey kitabelerinde yer alan yazıların çözülmesi ile mümkün olabilmıştır⁴⁷⁸.

Göktürk sanatı, yayıldığı bölgeler itibariyle ve daha ileri bir tarihte ortaya çıkması sebebiyle bazı farklılıklar arz etmek ile birlikte Hun sanatının daha da gelişmiş seklinden ibarettir.

Atın örnek alındığı sanat unsurları oldukça azdır. Elimizde sadece iki örnek bulunmaktadır. Bunlardan birincisi, zırhlı süvarileri gösteren Kuzey Altaylarda Char Chad'daki kaya resimleri oldukça ilgi çekicidir⁴⁷⁹. Bu yer Cast Uul Dağına yakın bir mıntıkadadır. Burada bulunan bir vadiye bakan siyah kayalar üzerinde ata binmiş ve mızraklar ile gösterilmiş zırhlı Göktürk süvarileri bulunmaktadır. Sözü edilen her iki atlı figüründe zırhın hemen hemen ayak bileklerine kadar indiği ve at zırhlarının da atın çıplak yerlerini kapattığı gözlenmektedir. Bahsedilen zırhlar başka çeşitli bölgelerdeki tasvirlerde de gösterilen bazı zırhlara benzemektedir. Örneğin Doğu Türkistan'da Bezeklik'te bulunan ve 7. yüzyıla tarihlenen bir zırh tasviri Göktürk

⁴⁷⁶ M.Seyidov, **a.g.m.**, s. 42.

⁴⁷⁷ M.Seyidov, **a.g.m.**, s. 42.

⁴⁷⁸ Y.Çoruhlu, "Göktürk Sanatı", **Türkler IV**, Ankara 2002, s.598.

⁴⁷⁹ Y.Çoruhlu, **a.g.m.**, s.604.

sanatı örneklerine benzemektedir⁴⁸⁰. Buradaki örnekler, Peçenek Türklerine ait Macaristan’da bulunmuş Nagyszentmiklos hazinesindeki sürahi üzerinde bulunan savaşçı tasvirinin başındaki miğfer ile de kıyaslanabilir⁴⁸¹. (Çizim:3).

Orhun abideleri ve diğer mimari özellikleriyle birlikte bir anıt mezar görünümüne sahip Bilge Kağan, Köl-Tgin ve Tonyukuk külliyeleri üzerinde 19. yüzyılın sonlarından günümüze kadar çeşitli araştırmalar yapılmıştır.

Bilge Kağan anıt mezarında Radloff’un 1891 yılında yapmış olduğu kazı ve araştırmalardan 109 yıl sonra “ T.C Başbakanlık Türk İşbirliği ve Kalkınma idaresi Başkanlığı(TİKA) ve Moğolistan Eğitim, Kültür ve Bilim Başkanlığı Ortaklaşa Projesi” ile kazılara başlanmış ve Türk Arkeoloji Tarihinin en büyük projesi hayata geçirilmiştir.

Bu proje kapsamında 2000 yılından başlayan çalışmalar 2001 yılında 2002 ve 2003 yıllarında aralıksız devam etmiştir. 2003 yılı ise en kapsamlı çalışmaların yapıldığı dönem olmuştur. Bu dönem Türk Tarihine ilkler dönemi olarak da geçmiştir.

Konumuzu oluşturan “ At Motifi” ne Duvar Bölümü Kazı Çalışmaları adı verilen anıt mezarı çevreleyen istinat duvarı üzerinde açılan açmalar sayesinde ulaşılmıştır⁴⁸².

⁴⁸⁰ Y.Çoruhlu, **a.g.m.**, s. 605.

⁴⁸¹ Y.Çoruhlu, **a.g.m.**,s. 604.

⁴⁸² R. Kuzuoğlu, G.Gökçek, “ 2003 Yılı Bilge Kağan Anıt-Mezar Kazısı”, **Manas Üniv Sos.Bil Der**, S:17, Bişkek 2005, s. 35,

RESİM NUMARASI ÇİZİM NO	14-15-16 4-5
DOKÜMAN T	TAŞINABİLİR EL SANATI
BUL.YER	BİLGE KAĞAN KÜLLİYESİ
TARİHİ	M.Ö. VII.YÜZYIL
TANIMI	NH 267 A açması, anıtın ön cephe güney- doğu duvarının batıya olan uzantısını görebilmek amacıyla açılmıştır ⁴⁸³ . Açmada yapılan çalışmalarda duvar izlerine –55.9 cm derinliğinde ulaşılmıştır.Göktürk Sanatı Tarihinin ön önemli buluntularından biri olan ve günümüze kadar bir başka örneğine tesadüf edilmeyen bir savaş sahnesinin yer aldığı çatı kiremidi ele geçirilmiştir ⁴⁸⁴ .Gri renkli çatı kiremidi üzerine, siyah boya ile yapılmış üç süvariden oluşan bir sahne yer almaktadır.Kiremidin üst sırasında yer alan savaşçılardan önde olan, geriye doğru dönerek kendini takip eden savaşçıya ok fırlatmakta ve alt sırada ise, kırık olduğu için kimi kovaladığı anlaşılamayan süvari, eliyle bir topuz veya sapanı fırlatırken resmedilmiştir ⁴⁸⁵ .
ÖNEMİ	Göktürk Sanatı ile ilgili elimizde bulunan tek at motifli savaş sahnesini içerir eser olması.

Samatulu tarafından ilim dünyasına kazandırılan bir çalışmada Göktürk süvarilerinin savaş araç ve gereçlerle birlikte VII-VIII. Yüzyıllara tarihlenen bir eserde dikkat çekicidir⁴⁸⁶.

RESİM NUMARASI	17
DOKÜMAN TÜRÜ	TAŞINABİLİR EL SANATI
TARİHİ	M.Ö. VII.-VIII. YÜZYIL
TANIMI	Savaşa giden Göktürk Süvarilerinin savaş araç ve gereçleri ile birlikte tasvir edilmesidir. Üst bölümde yer alan ve ayrı ayrı atlarda savaşa giden Göktürk Süvarilerinin atlarının ön ayaklarının hareket halinde verilmesi resme canlılık katmıştır. At savaşta asıl savaşçı unsur olarak göze çarpmaktadır.
ÖNEMİ	Göktürk Süvarilerinin giysileri ve savaş araç gereçleri ile birlikte resm edilmiş olması Göktürk sanatı ve halk bilimi açısından da dikkate değerdir.

⁴⁸³ R. Kuzuoğlu, G.Gökçek, **a.g.m.**, s.36.

⁴⁸⁴ R. Kuzuoğlu, G.Gökçek, **a.g.m.**, s.36.

⁴⁸⁵ R. Kuzuoğlu, G.Gökçek, **a.g.m.**, s. 36.

⁴⁸⁶ K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996.

Samutulu tarafından hazırlanan diğer bir örnekte ise “ Barış Görüşmelerine Giden Göktürk Süvarileri” tasvir edilmiştir⁴⁸⁷.

RESİM NUMARASI	18
DOKÜMAN TÜRÜ	TAŞINABİLİR EL SANATI
BULUNDUĞU YER	
TARİHİ	M.Ö. VIII.YÜZYIL
TANIMI	Barış Görüşmelerine Giden Göktürk Süvarileri ellerinde barışı simgeleyen nesneler taşımaktadırlar. En önde yer alan iki süvari ise elleriyle onları komuta etmektedir.
ÖNEMİ	Göktürk Sanatının sadece savaşlardan ibaret olmadığını Göktürklerin barışçı bir toplum olduklarını göstermesi bakımından da önemlidir. Kültür tarihimiz açısından da gayet medeni bir topluluk olmaları dolayısıyla önem arz ederler.

3.3.3-Mitolojide At

Göktürk yazıtlarında geçen ifadelerde de, atın Türk insanı için değeri gösterilir. “ Türk’ün kanadı olan at, Gök Tanrı’nın buyrukları yerine getirilsin, Türk budunun adı, sanı yetirilmesin, budunu daim kudun kalsın diye Kağana gönderilen en büyük yardımcı unsurdu. Kanatlanıp uçabiliyordu⁴⁸⁸.” “ Efsaneye göre Türk gök yüzünden yer yüzüne atlı olarak inmişti. Tanrı ile iletişim ata binilip gidilerek yapılıyordu.Ötüken’de oturan Türk Kağanı atına binerek Tanrı’ya uçuyordu⁴⁸⁹.”

Fergana bölgesinde yetişen atlar da Tanrı atlarının soyundan gelmekte ve cennet atları olarak anılmaktaydılar ki, Fergana’nın “ dağ atı” neslinin bu atlardan

⁴⁸⁷ K.A.Samatulu, a.g.e.s.175.

⁴⁸⁸ A.A.Çınar, **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Doktora Tezi, Ankara 1996, s. 71.

⁴⁸⁹ M.Eliade, **Şamanizm**, Amerika 1970, s. 154.

türediğine inanıldığını belirtmektedir⁴⁹⁰. Buna göre kuzeyde yer alan Poli Dağındaki mağaranın içinde “ Türk(gök) atı” bulunurmuş, orada yaşayan insanlar kısıraklarının yaylalara sürerler, bu kısıraklar dağda yaşayan ve Tanrının atının soyundan olan yabani aygırlarla çiftleşirler ve onlardan ter yerine kan çıkan kulunlar doğururlar⁴⁹¹.

Atın Göktürklerce de kutsal kabul edilmesinin sebeplerinden biri onun Tanrı’nın yarattığı varlıkların içinde, insandan sonra, en güzel varlık olması inancına dayanır. Türk mitolojisinde atın önemli bir yeri vardır. Mitolojik verilerin büyük bölümü destanlarda yer alır.

Bilge Seyidoğlu’nun verdiği bilgiye göre⁴⁹², “Şamanlar içinde bulundukları dünyadan öbür dünyaya geçmek için belirli bir hazırlık yaparlar. Hazırlık aşamasında yanlarına aldıkları nesnelerden biri de at abşıl sopadır. İnaniş’a göre, şaman yer altına seyahatinde veya gökyüzünde indiğinde ona kır at yardım eder. Göktürkler de dünya ile cennet arasındaki yolda atların bulunduğuna inanırlar. Şaman davulu kutsallık ifade eder. Davula şamanın atı demektirler. Davulun sesinin kötülükleri kovduklarına inanırlar. Seyahat öncesi evin önüne üç direk dikilir. Doğudaki direğe at başı konulur. Bu direkler at kıllarıyla birbirine bağlanır. Kutsal at ruhlarının bu vesile ile şamanın yolculuğunda ona yardımcı olacağı düşünülür, at başı veya kılları ile büyüsel işlemlere başvurulur.”

Mitolojide’de at döneminin en önemli ulaşım ve iletişim aracı olarak görülüyor. Kuşlar bile atın hızına yetişemiyor, ayakları altında kalıyor. Atın varlığı ile sır olması gözden yitip gitmesi bir anlık zamanda gerçekleşiyor.

Atın Efendisi; Mesudi kendi çağının en büyük ikinci veya üçüncü hükümdarlarının bütün Türk hükümdarlarının en büyüğü , Dokuz Oğuz hakanı , “Atın Efendisi” olduğunu nakl etmektedir. Bu hakanın en önemli özelliği ise diğer

⁴⁹⁰ A.A.Çınar, **Kazak ve Türkiye Türklerinde At Kültürü ve Atın Rolü**, Doktora Tezi, Ankara 1996, s. 71

⁴⁹¹ A.A.Çınar, **a.g.e.**, s. 72.

⁴⁹² B. Seyidoğlu, “ Mitolojik Dönemde At”, **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık -I** İstanbul 1995.

hakanlardan daha çok sayıda ata sahip olmasıdır. Dokuz Oğuzlarının başkentinin Kuşan olduğunu kaynaklardan öğrenmekteyiz⁴⁹³. Kaşgari ise bu şehri iyi cins atların yetiştirildiği , ejder ve cennet atı efsanelerinin ülkesi Kuça'ya benzetip, küsen olarak adlandırmaktadır⁴⁹⁴. Atlarla ilgili olan sadece Dokuz Oğuz hakanı değildi.

Göktürkler de hükümdarların tahta çıktıkları sıralarda törenler düzenlendiğini biliyoruz. Hakan, dört beyin taşıdığı keçe halı üzerinde kaldırılarak adet olduğu üzere çadırın etrafında dolaştırılır ve atlı törendeki yerini alırdı ki at da hükümdarın binek hayvanı olma sıfatını kazanırdı⁴⁹⁵.

Eski Türk kavimlerinde ve de Orta Çağ da yaşama imkanı bulan Türk devletlerinde Türk beylerinin veya hakanlarının kahraman özelliği olan atları onlar tarafından bir dost olarak görülmüştür. Türk tarihinin ilk yazılı belgelerini ihtiva eden Orhun Anıtları da sık sık binek atından ve atların renginden bahs edilmektedir. Savaş atının cesareti takdir edilmekte ve bir erkek kahramanlık unvanını atına göre alırdı⁴⁹⁶. Beylerin atları hükümdar atı oldukları için özel ilgi de görürlerdi. Örneğin bey atları hükümdara ait çitlerle çevrili özel alanlarda yetiştirilirdi⁴⁹⁷.

Oğuz Kağan destanında da , kahraman ve atı birbirlerine kardeşlik bağından da öte sevgi bağlarıyla bağlıydı. Bamsı Beyrek düşman kalesinden kaçır ve sürünün içinde şaha kalkıp kendine doğru kışneyen Boz Aygırı bulur. Daha sonra Bamsı Beyrek her zaman yaptığı gibi atını över ve şöyle der: “ At dimezem sana kartaş direm kardaşumdan yığ⁴⁹⁸”.

Atlılar belli bir töreye göre birbirini selamladıklarını da görmekteyiz. Uyгур prens ve prensesleri atlarından inip Budist rahibin karşısında diz çökerlerdi.

⁴⁹³ E. Esin ,**a.g.m.**, s.169.

⁴⁹⁴ E. Esin , **a.g.m.**, s.169.

⁴⁹⁵ E. Esin , “ The Horse in Turkie Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.169

⁴⁹⁶ E. Esin , **a.g.m.**, s.169

⁴⁹⁷ E. Esin , **a.g.m.**, s.169

⁴⁹⁸ M. Ergin, **Dede Korkut Kitabı**, Ankara ,1964, s.37.

Göktürklerde hükümdar Umay'ın önünde atından inerek diz çökmüş beyler kaya resimlerinde görülmektedir⁴⁹⁹.

İslam kültürünün etkisi altında Orta Asyalı aspavati , İslamiyet dönemi Farsçasıyla hemen hemen “ atın efendisi” anlamına da gelen , şehsuvar terimiyle adlandırılmıştır⁵⁰⁰.

Karahanlılarda da atın efendisi mitolojisine çok rastlanılmaktadır. Türk dünya hakimi (acun begi) Tunga ile zamanı temsil eden ve atı zamanın simgesi olan Ödlek isimli mitolojik bir karakter arasındaki yarış ile ilgili pek çok dize aktarmaktadır⁵⁰¹.

Pegasus; Göksel at miti sudan çıkan atın uçan bir figür olarak da tasvir edildiği mitoloji ile birleştirilmektedir. Eski alaca at yani güneş atı hem bir ejder hem de bir kuştur ve Kuça hükümdarlarının ejder atları , gökyüzünde giden bir arabaya koşulmuştur⁵⁰².

Atın gökyüzüyle birlikte el alınması oniki hayvanlı takvime göre bir biri ardına gelen yılların durağını gösteren bir işaret olarak algılanmasıyla başlamış olmakla at gök ve yıldız tanrılarının bineği olarak da görülmüştür⁵⁰³.

Kaşgarlı Mahmud da at ile ilgili bilgiler vermektedir. Ata binmek için “ kanatlanmak” terimini kullanır ve canlılık ve neşe kaynağı veren ata binmeyi uçmaya benzeten birden çok sözcük ve ata sözüne de yer verir : “ Er atın , kuş kanadın” (Kuş için kanat neyse er için de at odur) ⁵⁰⁴.

⁴⁹⁹ E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.169

⁵⁰⁰ E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.170

⁵⁰¹ (Kutadgu Bilig c.I, beyit 388-389

⁵⁰² E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.187

⁵⁰³ A.Yund, “Türklerde At” **Süvari Mecmuası**, Temmuz 1942,s. 53

⁵⁰⁴ Kaşgarlı Mahmud, a.g.e, s. 34

Alaca At; simgesel özelliği de olan at renkleri arasında alaca renk en başta gelir. Çinlilerin Orta Asya'dan temin ettikleri ve adına da “ Cennet atı” dedikleri atların alaca atlar olduğu gerçeğine Hun devrinden beri rastlanılmaktadır⁵⁰⁵.

Prof. Eberhard , alaca kelimesinin Altay dilleriyle muhtemelen erken Tabgaç Türkçe'siyle ve Kansu'da Alaşan Dağları Türkçe'siyle ilgili olduğunu söylemektedir. Basmillerin sanat eseri buluntuları incelendiğinde alaca atlar ile ilgili tasvirleri dikkat çekmektedir. Başkentleri Beşbalık şehrinde yaşamaktaydılar.

⁵⁰⁵ E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.179

IV UYGURLARIN KÜLTÜR VE MİTOLOJİLERİNDE AT

4.1-SOSYAL VE EKONOMİK HAYATTA AT

4.1.1-Sosyal Hayatta At

Uygurlarda at arabası gelişmiş şekliyle kullanılmıştır. Uygurların kullandıkları yüksek tekerlekli arabalardan dolayı Çinliler tarafından kendilerine “ Kao-ch’e”(yüksek arabalılar) denilmiştir⁵⁰⁶.göç veya savaş sırasında bu arabalarına çok güvenmişler ve barış zamanında da bu arabalarını ev olarak kullanmışlardır⁵⁰⁷.

Bayram ve festivaller Uygur Türklerinde de karşımıza çıkmaktadır. M.S 450 yılında Uygur Türklerinden beş grup birleşerek Çin’in kuzeyinde büyük bir tören yapmışlardı. Onlar bu törende önce “ Gök Tanrı”ya at kurban etmişlerdi⁵⁰⁸.840 yılından sonra da Tarım Havzasına gelip yarı yerleşik hayata geçen Uygurlar din olarak Budizm dinini kabul ettikleri halde eski geleneklerini terk etmemişlerdir.

X. yüzyılda Uygur Kağanını ziyaret eden Çin elçisi Wang-yen-te’ye göre, Uygurlar, üçüncü ayın dokuzunda 9 Mart’ta bir su festivali düzenliyorlardı⁵⁰⁹.onlar bu festivalde at sırtında eğlenmekte ve birbirlerine su atmaktaydılar⁵¹⁰. Tarım Havzası’nda yazlar çok sıcak ve kurak geçmekteydi. Uygurlar atları vasıtasıyla yaylalara çıkarak sıcaklardan kendilerini korumaya çalışıyorlardı⁵¹¹.

Uygur bayram ve festivallerinin en önemli unsurunu “yarışma” oluşturmaktaydı. Yarışma sadece bayramlarda değil hayatın her zamanında da vardı. Uygurlar işlerini yarışma ve yardımlaşma anlayışı içinde sürdürüyorlardı.

Uygur bayram kutlamalarına toplumun her kesimi katılıyordu. Erkek ve bayanlar toplu halde tören yapıyorlardı.

⁵⁰⁶ Ş.U Şahin, **a.g.m.**, s.168.

⁵⁰⁷ Ö.İzgi, **Çin Elçisi Wang Yen-Te’nin Uygur Seyahatnamesi**, Ankara 1989, s.14.

⁵⁰⁸ S.Koca, “ Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler IV**, Ankara 2002, s.51.

⁵⁰⁹ S.Koca, **a.g.m.**, s.51.

⁵¹⁰ Ö. İzgi, **Çin Elçisi Wang-Yen-Te’nin Uygur Seyahatnamesi**, Ankara 1989, s. 60.

⁵¹¹ Ö. İzgi, **a.g.e.**, s. 60.

Uygurlar yerleşik hayat tarzını benimsemiş olmalarına rağmen attan vaz geçmemişlerdir. At onların günlük hayatta vaz geçemedikleri bir değer olmuştur. Bu durum bize atın yerleşik veya göçebe bir hayat tarzına bağlı olmaksızın çok önemli bir konumda olduğunu göstermektedir.

4.1.2-Ekonomik Hayatta At

Ticaret , “ satma”(ihracat) ve “ satın alma”(ithalat) gibi iki temel kavrama dayanmaktadır. Bunlardan ihracatta malın arzı , ithalatta ise malın talebi söz konusu olmaktadır. Mal arz etmek için çok miktarda mal üretmek, malın talebinde ise ihtiyaç durumu , eksiklik koşuluna bağlıdır.

Uygurlarda ticaret büyük ölçüde “ değiş-tokuş” esasına dayanmaktaydı. Alınan bir mal karşılığında başka bir mal verme bu alış verişin özünü oluşturmaktaydı. Mal bir başka mal ile değiştirilmekteydi. Örneğin Uygur atının Çin ipeği ile değiştirilmesi olayında olduğu gibi tarafların anlaşmalarını zorunlu kılmaktaydı.

Uygurların Çin ile olan iktisadi münasebetleri daha iyi anlayabilmek için bazı terimleri de bilmek gerekir. Çin kaynakları her hangi bir ülkeden gelen heyetlerin getirdiği ve imparatorlara sunduğu mallar için, “ kun, kung hsien, kung fang, Wu “ terimlerini kullanmıştır ki bu kelimelerin dilimizdeki anlamlarına baktığımızda “ haraç, hediye takdim etmek, mahalli ürünleri takdim etmek” anlamlarındadır⁵¹².

Çin'in komşusu olan Uygurlarla yaptığı ticarete , her iki ülkenin mallarının karşılıklı olarak değiştirilmesi iki ülke arasındaki ticari bağın önemini de göstermesi bakımından dikkat çekicidir. Her iki ülkenin karşılıklı mal alıp vermeleri ve mallardaki artış miktarları yıllar itibariyle incelendiğinde bariz şekilde görülecektir.

⁵¹² Ö. İzgi, “ XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çinle Yaptığı Ticari Münasebetler”, **Tarih Enstitüsü Dergisi**, IX, (1978), s.87.

Çin ile yapılan canlı mal ticareti Uygur döneminde daha da gelişme göstererek adete altın çağını yaşamıştır. Özellikle bunda Uygur kağanlarının, Çin'e daha fazla mal satabilmek için siyasi ve askeri güçlerini bir baskı aracı olarak kullanmışlardır. Mesela, onlar satmak gayesiyle Çin'e gönderdikleri atlarının hepsini almaları için Çinlileri zorlamaktaydılar⁵¹³. Çin'de barışı korumak amacıyla bu olaya sessiz kalıyordu.

Uygurlar da atın iktisadi açıdan oldukça yüksek bir değeri vardır. 10. yüzyılda (981-984) Uygurların Turfan ve Beş Balığ şehirlerine bir gezi yapan Çin elçisi Vang Yen Tö de ünlü seyahatnamesinde konu hakkında şu bilgileri vermektedir:

“ Beş Balığı dolayları , at yetiştirmeye çok uygun bir bölgedir.bu bölgede pek çok at sürüleri vardı. Uygur hükümdarlarının karısı , oğulları ve diğer prenslerin hepsi de ayrı yarı at sürülerine sahiptiler. Her sürü ayrı otlaklarda otlardı. Hükümdarın, hatunun ve her prensin atlarının renkleri ise , ayrı di. Herkesin malı kendi atının rengine göre tayin edilirdi. At sürüleri daha çok Beş Balığ vadisi boyunca otluyorlardı. Atlarının sayısını ise Allah bilir” demektedir.⁵¹⁴”

Adı geçen coğrafyanın daha sonraki yüzyıllarda da at yetiştiriciliğinin yapıldığı bir merkez olduğunu yine 14. yüzyıl gezginlerinden İbn Batuta da, Türkistan'a yaptığı geziye dair izlenimlerini anlatırken “ Bu memlekette attan daha bol bir şey yoktur. Bu atlar Mısır'da eğdiş denilen atlar olup , hal bununla geçinir. Bizde koyun ne ise burada at odur. Her Türk7ün elinde bunlardan binlercesi vardır” demektedir⁵¹⁵.

Uygurlarda atın renginin servete göre belirlenmesi bize atın Uygurlarda ekonominin temelini oluşturduğu gibi sosyal, siyasi ve kültürel hayatın da temelini oluşturduğu hakkında bilgi vermektedir.

⁵¹³ W. Eberhard; **Çin Tarihi**, Ankara,1987,s.214.

⁵¹⁴ B. Ögel , **Türk Kültürünün Gelişme Çağları**, I, İstanbul, 1971, s.12.

⁵¹⁵ İ. Parmaksızoglu; **İbn- Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler** İstanbul, 1971, s.,76.

Uygur –Çin iktisadi alış verişi denince ilk akla gelen at ve ipek alışverişi olmaktadır. O devirlerde (744-840) Türk atları ile Çin'in meşhur ipeklerinin alıcısı bulunmaktaydı. Bu sebeplerden dolayı Çin ipeği ile Türk atı değiş dokuş yapılmak suretiyle iki ülke arasında canlı bir ticaret ağı oluşmuştu⁵¹⁶.

Tarihi bilgileri göre Uygurlar Çinlilerle at alışverişi yapmak istemişlerdir. Bu tarih Uygurların siyasi açıdan çok güçlü oldukları bir dönemdi. Çinliler Bozkırın güçlü ve hareketli atını alarak siyasi, askeri ve ulaşım açısından yarar sağlamaları açısından bu durum dikkat çekicidir. At sayesinde gitmek istedikleri yerlere çok çabuk gitmekte ve zaman açısından büyük değer kazanmaktaydılar. Aynı zamanda siyasi ilişkiler bakımından baktığımızda da bu ilişkiler iki ülke arasında dostluk bağlarının kurulması ve geliştirilmesine de imkan sağlamıştır.

Uygurlar gönderdikleri her atın başına 40 top ipekli kumaş istiyorlardı⁵¹⁷. Bu durum bize Bozkır atının ne derece değerli olduğunu göstermesi bakımından önemlidir. Çünkü ünü dünyaca meşhur olan Çin ipeğinin yine ünü herkesçe bilinen Bozkır atı ile bu şekilde değiştirilmesi Bozkır Atının önemi bakımından dikkate şayandır. Her gönderilen atı Çin İmparatorları kabul ediyorlardı⁵¹⁸. Bu durumda bize Çinli hükümdarların Bozkır atına olan güvenlerini göstermesi bakımından önem arz etmektedir .

Çin İmparatorları almış oldukları Bozkır atları ile birlikte savunmaya daha çok önem vermekteydiler. Bu durum Çinlilerin savunma masraflarını Çin ipeği sayesinde karşılamaları ile mümkündü. Böylece Çin hazinesi savunmaya dayalı bir askeri teşkilatlanma için ipeği değerlendirmiş olmaktaydı.

Çin kaynaklarından yapılan tercümeler sayesinde Uygur Çin iktisadi münasebetleri hakkında bilgi sahibi olmaktayız. Bu çevirilerin birinde Gülçin

⁵¹⁶ G. Çandarlıoğlu, Uygur-Çin İktisadi Münasebetleri, **Tarih Dergisi**, XXXIV, (1983-1984), s.73.

⁵¹⁷ G. Çandarlıoğlu; **a.g.m.**, s.73.

⁵¹⁸ G. Çandarlıoğlu, **a.g.m.**, s.73.

Çandarlıoğlu tarafından yapılan tercüme de Esi T'ang Sülalesi Yıllığından alınan bilgilerde, Uygurların sık sık elçiler yardımı ile atlar gönderip ipek aldıkları ve bir ata karşılık ise 40 top kumaş istedikleri , her gelişlerinden on binlerce at ile geldikleri , Bozkırlıların ipek kazandıkları bunun karşısında Çinlilerin de iyi cins atlara sahip oldukları hakkında bilgi sahibi olmaktadır⁵¹⁹.

At ve ipek alışverişi bazen de sorunlar oluşturmaktaydı. Yine Gülçin Çandarlıoğlu'nun Çin yıllıklarından Tzu –Chi T'ung –Chien isimli kaynaktan aktardığı bilgilerde; 769 senesinde Uygur kağanın adam gönderip Çinlilere sitemde bulunduğunu atlar gönderildiği halde neden paralarının ödenmediğini sorduğunu Çin imparatorunun da Uygurların değerli hizmetlerini bildiğini iyi ilişkiler kurmak istediklerini söylemek suretiyle ticari ilişkilere önem verdiklerini göstermiştir⁵²⁰.

Uygurlar, Çin kaynaklardan öğrendiğimiz bilgilere göre her gelişlerinde ilk önceleri 10.000 at ile daha sonraları ise 6.000 at ile Çin ülkesine gelmekteydiler. Bu gelişlerinden elde ettikleri binden fazla ara dolusu malı da ülkelerine götürüyorlardı.

Çin yıllıklarından Çin yıllıklarından Tzu –Chi T'ung –Chien de Gülçin Çandarlıoğlu'nun yaptığı tercümelerden edinilen bilgilere göre ; genellikle bu alışverişler yılın yedinci, sekizinci ve on birinci aylarında olmakta, bu ticaretin yapılmasında ise Çinlilerin istekleri önemli olmaktaydı. Çinliler genellikle bu dönemlerde 1000 at satın almak istemişlerdir. Yalnız yılın 11. ayında ise 6.000 at satın alınmıştı.

Çin imparatorları yapılan bu iktisadi münasebetlerde bazen de altın ve ipek vermeyi teklif etmekte Uygur kağanı ise bunları kabul etmekteydi. 780 senesinde yapılan ticarete Çinlilerin borcunun 1.800.000 k'uang (T'ang Sülalesi parası) tuttuğu yer almaktaydı⁵²¹.

⁵¹⁹ G. Çandarlıoğlu; **a.g.m.**, s.74.

⁵²⁰ G. Çandarlıoğlu; **a.g.m.**, s.74.

⁵²¹ G. Çandarlıoğlu; **a.g.m.**,s.77.

At alıverişlerinde kayıtlı belgelerden anlaşıldığı kadarıyla Uyğur kağanı ile Çinli prenseslerin nişan ve evlenmelerinde de at ve ipek alışverişi yapılmıştır. Hsin T'ang-Shu Yeni T'ang sülalesi yıllığında Gülçin Çardarlıoğlu tarafından yapılan bir türçüme bu konuda fikir vermesi bakımından dikkat çekicidir. Burada kayıtlı olan bir Çinli prenses ile Uyğur kağanının nişanı sırasında yine at ve ipek alışverişi yapılmıřtı⁵²².

Çinlilerin Uyğurlardan at istemeleri ve bu atları savunma amaçlı kullanmaları Uyğur atlarının değerini göstermesi bakımından oldukça önemlidir. Uyğurların yetiştirdikleri atın süratli ve eğitimi olmaları bu atların tercih sebebi olmuştur. Çinliler at isterlerken at ile ilgili hiçbir pazarlık yapmadan verilecek atları kabul edeceklerini de beyan etmişlerdi.

Uyğurlar döneminde iktisadi hayatın gelişme göstermesi dikkat çekmektedir. Ticaretin en canlı olduğu dönem Uyğurlar dönemidir. Uyğur-Çin iktisadi münasebetlerindeki gelişme de Uyğurların yerleşik hayata geçmiş olmaları etkili olmuş olabilir. Ancak Uyğurlar tamamen yerleşik bir hayat sürmemişlerdir. Yine göçebe bir hayat veya bir başka deyişle Atlı-Çoban kültürünün egemen olduğu bir hayat sürmüşlerdir.

Uyğur –Çin iktisadi münasebetlerinde ortaya şöyle bir tablo da çıkmaktadır: Uyğurlar at yetiştirmekte ve yetiştirdikleri atları Çine satmaktadırlar. Çin ise ipek yetiştirmekte ve elde ettiği ipeği Uyğurlara satmaktadır. Burada fazla üretilen ve elde çok miktarda bulunan ürünlerin değişimi de söz konusudur. Ticari ilişkiler büyük bir ölçüde at ve ipek değişimine endeksli yapılmıştır. Bu da bize ihracat ve ithalat hakkında bilgi vermesi bakımından önemlidir.

Burada şunu da unutmamak gerekir. Uyğur –Çin iktisadi münasebetlerinde sadece canlı at satımlarından ibaret değildi. İşlam coğrafyacılarının bildirdiklerine

⁵²² G. Çandarlıoğlu; **a.g.m.**, s.77.

göre Uygurlar Çinlilere; yün, yağ, bal, elbise , zırh, kalkan, topuz gibi çeşitli malzemeler satmaktaydılar⁵²³.

Uygurlar, sadece Çin ile değil İslam ülkeleri ile de ticaret yapmaktaydılar. Oğuz, Bulgar, Hazar, Karluk, Kırgız, Kimeklerle de ticari faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bu devletlere ; Yün,yünlü kumaş, yünlü ve ipekli elbise, zamk, yağ , kılıç gibi ürünlerin yanında ata binmeye yarayan eyer de sevk edilmiştir⁵²⁴.

4.2-SİYASİ VE ASKERİ HAYATTA AT

4.2.1-Siyasi Hayatta At

Soyları Asya Hunlarına dayanan Uygurlar Orhun ve Selenga Irmakları çevresinde Göktürklerle bağlı olarak yaşıyorlardı. Göktürklerin iç karışıklıklarından yararlanarak II. Göktürk Devletine son verdiler.745 yılında merkezi Ötüken olmak üzere Uygur Devleti kuruldu.Uygurlar daha sonra Ordubalık(Karabalgasun) şehrini kurarak başkent yaptılar.(Harita:4).

Uygurlar; yerleşik hayata ilk defa geçen Türk devleti, Kağıt ve matbaayı kullanarak kültür ve sanat alanında en ileri düzeyde eser vermişlerdir. Sık sık din değiştirmişler ve Moğolların Türkleşmesini sağlamışlardır.

Uygur –Çin iktisadi alışverişinde özellikle at ticareti iki devletin siyasi olarak karşılaşmalarına neden olmuştur. Elçilerin karşılıklı olarak kağanlara gönderilmeleri, çeşitli antlaşmaların yapılması ve bu olaylarda atın adının geçmesi siyasi yapılanmada atın önemini açıkça göstermektedir.

⁵²³ R. Şeşen; **İslam Coğrafyacılarına Göre Türk ve Türk Kavimleri**, Ankara,1985, s. 101.

⁵²⁴ R. Şeşen; **a.g.e.**, s.47,56,61-62,63,83, 100,102,104,105,128,158,162,264.

4.2.2-Askeri Hayatta At

Bozkır Türk Devletleri disiplinli ve güçlü ordular kurmaya özen göstermişlerdir. Uygurların yaşadıkları bölgelerinin coğrafi özellikleri bunu zorunlu hale getirmiştir. Özellikle Çin ile yapılan mücadeleler buna en güzel örneği oluşturmaktadır. Uygur ordusu da atlı birliklere dayanıyordu. Bu nedenle hafif taşınabilir silahlar kullanmışlardır.

Savaş araç ve gereçlerinde at ve hafif silahlar en önde gelmekteydi. Uygurların savaştaki başarıları ve üstünlükleri bu iki aracı çok iyi kullanmalarından ileri gelmekteydi. Normal zamanlarda bile atsız ve silahsız bir Türk düşünmek, mümkün değildi⁵²⁵.

Uygur savaşçısı özellikle atı ile birlikte kendini güvende hissetmekteydi. Sefer sıralarında bir asıl, bir de yedek at bulundurmaya özen gösterirlerdi. Uygurlar at eğitimine de büyük önem vermişler ve atlarını kendileri yetiştirmişlerdir. Sahibi ata bir isim vermekte ve ona arkadaşı gibi davranmaktaydı.

Uygurlar at dışında savaş teçhizatı olarak; kılıç, mızrak, gürz, kama, hançer, kamcı ve kement kullanmışlardır⁵²⁶.

4.3-DİN ,SANAT VE MİTOLOJİ'DE AT

4.3.1-Dini Hayatta At

Uygurlar çok farklı dinleri benimsemiş bir devlet olarak da Türk Kültür Tarihimizde yer alır. Gök Tanrı Dinini de sürdüren Uygurlar başta Budizm olmak üzere Manihizm ve Şamanizm gibi dinlere de inanmışlardır⁵²⁷.

⁵²⁵ S.Koca, **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Ankara 2005, s.128.

⁵²⁶ S.Koca, **a.g.e.**, s.140.

Eski Türk toplulukları tarafından benimsenen Manihaizm dininin esasını insanı kötülüklerden korumak ve kurtarmak oluşturmaktaydı⁵²⁸. Bu din ayrıca hayvan kesmeyi “ kan içici bir barbar” geleneği olarak nitelemekte, Türklerin en çok ihtiyaç duyduğu hayvani gıdaları özellikle at eti yemeyi yasaklıyor, sebze yemeyi tavsiye ediyordu⁵²⁹.

Bu dinden dolayı Uygurlar savaşçı özelliklerini yetirmişlerdir. Bu dinin olumlu ve olumsuz bazı özellikler taşıdığı görülmektedir. Olumsuz özelliklerinin başında Uygur Türklerinin hayvancılık üzerine bir ekonomi kurmasını engellemesi örnek verilebilir. Şüphesiz ki bu ekonomik hayat tarzında at oldukça önemli bir işleve sahipti. Uygurların atın etinden ve gücünden yararlanmaları atın bir binek hayvanı olarak kullanılması gibi uygulamalarda fazla etkili olamamışlardır. Olumlu özelliği ise, Koca tarafından şöyle açıklanmıştır: “ Onlar bu dinin etkisiyle büyük ölçüde yerleşik hayata geçmişler, ticari faaliyetlerde son derece başarı göstermişlerdir; ilim, sanat ve edebiyatta önemli eserler meydana getirmişlerdir⁵³⁰.”

Uygurlar kabul ettikleri dinlerdeki terimlerin Türkçe karşılıklarını kullanmaya özen göstermişlerdir.

Uygurlarda da tabiat varlıklarının gizli güçleri olduğu inancı vardı. Uygurlarda ölümlerden ve atalardan kalan hatıralar kutsal sayılırdı.

Uygurlar ölümlerin ardından cenaze törenleri düzenlerlerdi. Ölümünden sonraki hayata inandıkları için ölünün değerli eşyaları, silahları ve bindiği atı da kurganına konmuştur. Orta Asya’da yapılan kazılarda cesetlerin mumyalanmış olarak çıkması bu görüşümüzü güçlendirmektedir. At kurban etme , yağ törenleri düzenleme Uygurların da gelenek ve inançlarının bir gereği idi.

⁵²⁷ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri II** , Ankara 2003, s. 169.

⁵²⁸ H.Güngör, **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul 1997, s.129.

⁵²⁹ H.Güngör, **a.g.e.**, s. 182.

⁵³⁰ S.Koca, **Türk Kültürünün Temelleri II** , Ankara 2003, s.183.

4.3.2-Sanat Anlayışında At:

Uygurlar, yerleşik hayat tarzını benimseyerek kalıcı eserler bırakmaya özen göstermişlerdir. Duvar süslemeleri, mimari eserler bırakmaları onların sanat anlayışlarını taşınabilir eserler yerine taşınamaz eserler üzerinde göstermelerine olanak sağlamıştır.

Bu dönemden örnekler Doğu Türkistan bölgesinden gelmektedir. İslam resim sanatı açısından da bizi en çok ilgilendiren bölge Uygur devletinin bulunduğu Turfan havzasıdır. Burada yer alan; Hoço, Bezeklik, Kızıl gibi şehirler önemli Türk devletlerinden birisi olan Uygur devletine ait minyatürlü el yazmalarının bulunduğu önemli bir bölgedir⁵³¹.

Uygurların sanat tarihimiz açısından önemi Mani dinini kabulden sonra birtakım bu dindeki kitapların resimlenmesi ve Türk sanatının ilk minyatürlü kitap örneklerinin bu devirden gelmesidir.

Bu tür minyatürlerde atın olmaması, Mani dininin savaşı konu almayan bir din olmasına bağlanabilir. Bu nedenle Uygurlar yavaş yavaş da savaşçı özelliklerini yitirmeye de başlamışlardır.

Uygur sanat buluntularından şüphesiz taşınabilir türden olan sanat eserleri de vardır.Bu eserlerden bir örneği Samatulu tarafından derlenerek yayın hayatına sunulmuştur⁵³².

⁵³¹ G.İnal, **Türk Minyatür Sanatı**, Ankara 1995, s. 7.

⁵³² K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996.

RESİM NUMARASI	19
DOKÜMAN TÜRÜ	TAŞINABİLİR EL SANATI
BULUNDUĞU YER	
TARİHİ	M.Ö. X. YÜZYIL
TANIMI	Savaş Giden Uygurlar tasvir edilmiştir.Sağ ve sol istikamette Uyar süvarileri sıralanmış durumdadır. Yine atların hareketliliği resme canlılık katmıştır.Savaş pozisyonu sanki savaşın yapıldığı izlenimini uyandırmaktadır. Atların süvarisine yardımcı olması, dinlenerek süvarisine yol göstermesi dikkat çekici unsurlardır. Bu nedenlerle at savaşta süvarinin arkadaşı olarak da görülmektedir.
ÖNEMİ	Uygur sanatına ait savaş sahnesini içerir çok önemli bir örnektir.

4.3.3--Mitolojide At

Bozkır Kavimlerinin kahramanlık ve yiğitlik duyguları atların destansı güzelliklerinde , mitolojide geniş yer bulmuştur.

At cini tasviri Bezeklikteki bir Uygur duvar resminde , onikili devirli hayvan takviminin insan biçimli simgeleri arasında görülmektedir. Türk-Çin yıldız figürlerinin geniş kolu kıyafetini giymiş , elinde Uygur harfleriyle Türkçe adı yazılı tomarı tutan her devrin cini , yıldız tasvirlerine benzer bir biçimde tasvir edilmiştir⁵³³.

At cininin hakimiyet dönemi içerisinde doğmuş olan kişiyi etkisi altına altına inandırılmaktaydı⁵³⁴. Destansı özelliği olan atların bozkır toprakları açısından mitolojik yorumuna baktığımızda mücadele ve savaşla dolu bir yılın başlayacağını

⁵³³ E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.168

⁵³⁴ E. Esin “ Türk Sanatında At”, **Türkler** C.4, s.125

habercisi de olmaktadır. At yılında doğanlar hareket halinde olurlar ve aynı zamanda yığittirler⁵³⁵.

At cininin bazı olumsuz yanları da destansı özelliklerde görülmekteydi. Özellikle eğer bir kişi at yılının son günü bozkır topraklarında doğmuş ise bu kişi, huzursuz , sabırsız e tehlikeli karakterli birisi olacaktır⁵³⁶.

At cini ile ilgili efsaneler Türkler arasında etkisini 18. yüzyıla kadar göstermiştir. Bu cinlerin , kendi tesiri altında doğanları etkilediğine de inanılmakla birlikte İbrahim Hakkı Efendinin Kozmoloji isimli eserinde de bu durum açıkça görülecektir⁵³⁷.

Bozkır kavimlerinin mitolojisinde geniş yer tutan at cini efsanelerine Osmanlı İmparatorluğu Döneminde de etkisini sürdürmüştür. Atlarla ilgili H.1031 tarihli İhtiarat-ı Türki adlı bir eserde atın mitolojik yönünün portresinin verilmeye çalışıldığı görülmektedir⁵³⁸. “ At yılında kış ayları çok soğuktur, yaz ayları ise bolluk getirir. Bu kehanet atın en çok soğuk diyarları yani memleketleri ve yazları da bereketli otlakları sevmesi gerçeğine dayanır. Destansı at figürü savaşla dolu bir yılın geçeceğini de haber verir, bu yılda doğanlar hareket halinde olurlar.”

Atın Efendisi olarak belirtilen bir mite de Uygurlarda karşılaşmaktayız. Uygur kağanı Buku Han da Maniheist olduktan sonra her fırsatta ata binmeye gayret göstermekteydi⁵³⁹.

Pegasus; Göksel at miti sudan çıkan atın uçan bir figür olarak da tasvir edildiği mitoloji ile birleştirilmektedir. Eski alaca at yani güneş atı hem bir ejder hem de bir

⁵³⁵ E. Esin Orta Asya'dan Osmanlı'ya Türk Sanatında İkonografik Motifler, İstanbul, 2004, s. 260

⁵³⁶ E. Esin, **a.g.e.**, s. 260

⁵³⁷ E. Esin , “ The Horse in Turcic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.168.

⁵³⁸ E. Esin , **a.g.m.**, s.168.

⁵³⁹ E. Esin , **a.g.m.**, , s.169).

kuştı ve Kuça hükümdarlarının ejder atları , gökyüzünde giden bir arabaya koşulmuştu⁵⁴⁰ .

Atın gökyüzüyle birlikte el alınması oniki hayvanlı takvime göre bir biri ardına gelen yılların durağını gösteren bir işaret olarak algılanmasıyla başlamış olmakla at gök ve yıldız tanrılarının bineği olarak da görülmüştür⁵⁴¹ .

Ölümden sonra cennete yükselen asil ruh da atlı bir figür olarak karşımıza çıkmaktadır. Doğu Türkistan bölgesi uçan at efsaneleri yönünden oldukça zengindir. Kuça hükümdarının atın çektiği bir gök arabası olduğundan da bahsedilmektedir⁵⁴² .

Kaşgarlı Mahmud da at ile ilgili bilgiler vermektedir. Ata binmek için “ kanatlanmak” terimini kullanır ve canlılık ve neşe kaynağı veren ata binmeyi uçmaya benzeten birden çok sözcük ve ata sözüne de yer verir : “ Er atın , kuş kanadın” (Kuş için kanat neyse er için de at odur) ⁵⁴³ .

Alaca at; Simgesel özelliği de olan at renkleri arasında alaca renk en başta gelir. Çinlilerin Orta Asya’dan temin ettikleri ve adına da “ Cennet atı” dedikleri atların alaca atlar olduğu gerçeğine Hun devrinden beri rastlanılmaktadır⁵⁴⁴ .

Prof. Eberhard , alaca kelimesinin Altay dilleriyle muhtemelen erken Tabgaç Türkçe’siyle ve Kansu’da Alaşan Dağları Türkçe’siyle ilgili olduğunu söylemektedir. Basmillerin sanat eseri buluntuları incelendiğinde alaca atlar ile ilgili tasvirleri dikkat çekmektedir. Başkentleri Beşbalık şehrinde yaşamaktaydılar.

Uygur sanat eserlerinde de özellikle minyatürlerinde de alaca at tasvirlerine rastlanır. Alaca at hakanın binek atı olarak da bilinir⁵⁴⁵ . Alaca at ayrıca Merkür

⁵⁴⁰ E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.187

⁵⁴¹ A.Yund, “Türklerde At” **Süvari Mecmuası**, Temmuz 1942,s. 53

⁵⁴² E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.188

⁵⁴³ Kaşgarlı Mahmud, a.g.e, s. 34

⁵⁴⁴ E. Esin , “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**,10, 1695, s.179

gezegenin atı olarak da mitoloji de yer almıştır. Zamanın simgesi olarak da anılmıştır.

Geriye dönük ok atan savaşçının bindiği at bu tasvire uymaktadır. (Resim:20).

⁵⁴⁵ E. Esin , **a.g m.**, s.80

SONUÇ

Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde At isimli  alışmamızda, İskit, Hun, Göktürk ve Uygurların gerek sosyal, ekonomik, siyasi hayatlarında gerekse, dini, sanat ve mitolojik hayatlarında atın önemi ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Bozkır atının eski Türk topluluklarının hayatlarında nasıl yer aldığı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Kısaca özetleyecek olursak;

Yaklaşık olarak M. . 8. yüzyılda tarih sahnesine çıkan ve bu tarihten M.S. 2. yüzyıla kadar h kimiyetlerini devam ettiren İskitler, doğuda Çin şeddinden batıda Tuna nehrine kadar uzanan geniş bir sahada varlıklarını biraz önce verilen rakamlardan da anlaşılabileceği üzere, yaklaşık olarak 1000 yıl gibi oldukça uzun bir zaman korumuşlardır. Onlar bu coğrafyada Atlı Kavimler Medeniyetini oluşturan kavimlerin ana grubunu meydana getirmiştir.

İskit, Hun, Göktürk ve Uygurların tarihi, dili, dini, gelenek ve görenekleri, sanatları hakkında yazılı kaynaklar ve arkeolojik malzemelerden bilgi sahibi olabiliyoruz. Çok geniş bir sahaya yayılmış olan bu toplulukların çeşitli kavimlerle münasebetleri ve onlarla mücadelelerini kaynaklarından öğreniyoruz. Antik kaynaklardan dilleri, dinleri, gelenek ve görenekleri hakkında bilgi sahibi oluyoruz. Sanatları hakkında ise arkeolojik kazılar sonucunda ortaya çıkarılan çok sayıda sanat eseri bize ışık tutuyor.

İskit, Hun, Göktürk ve Uygurların hayat tarzları, kullandıkları arabalar, besledikleri hayvanlar, ata iyi binebilmeleri ve hayatlarının büyük bir kısmının at üzerinde geçmesi diğer eski Türk topluluklarını hatırlatmaktadır. Aynı hayat tarzının önceki yüzyıla kadar yaşamış olan bozkır Türk topluluklarında varlığını da biliyoruz.

İskit, Hun, Göktürklerin gelenek ve göreneklerine bağlılıkları, genelde at kurban etmeleri ve onlarda domuz kültürünün olmaması, hatta  l  gömme adetleri eski Türk topluluklarınıninkine aynen uymaktadır.

İskit,Hun ve Göktürk kurganlarından çıkarılan sanat eserleri de büyük önem taşımaktadır. Göçebe Hayvan Üslûbu adı verilen ve stilize hayvan figürleriyle süslenmiş olan buluntular eski Türk sanat eserleriyle bağlantı kurabilmemize imkân vermektedir. Özellikle Hun sanatının, İskit sanatının bir devamı olduğunu söylememizi mümkün kılmaktadır.

İskit,Hun, Göktürk ve Uygurların mitolojik hayatlarında da atın geniş yer tutması ve mitolojik hikayelerin benzerlik göstermesi ve bu hikayelerin at merkezinde oluşması ve gelişmesi atın mitolojik açıdan da önemine işaret etmektedir.

İskit, Hun, Göktürk ve Uygur siyasi hayatında da at önemli görevler üstlenmiştir. At merkez gösterilerek bazı bilim adamlarınca Bozkır Kültürü farklı bir topluluğun kültürü olarak gösterilmeye çalışılmıştır. Bu tür araştırmalar hazırlamaya çalıştığımız at merkezli çalışmamızla da çürütülmeye çalışılmış ve bozkır atının Türk atı olduğu ve Anadolu ile de bağlantı kurularak güçlü bir geleneğin olduğu vurgulanmaya çalışılmıştır.

Bozkır Türk topluluklarının hayat tarzı gereği ekonomileri hayvancılığa dayalı olarak gelişmiştir. Burada da at başta olmak üzere çeşitli türdeki hayvanlar beslenmiştir. Türkler atın sütünden yararlanarak kımız yapmışlar, eti ile de beslenmişlerdir. Ayrıca atın derisinden de giysi yapmayı başarmışlardır. At yetiştirip komşularına özellikle Çin ve Bizans'a satarak ekonomik gelir de elde etmişlerdir. Böylece ihtiyaç duydukları mallarla atları değiştirmişlerdir.

Bozkır Türk topluluklarında at savaşın birinci ve vaz geçilmez malzemesi de olmuştur. At sayesinde hızlı hareket edebilmişler ve geri çekilme taktiğini başarı ile uygulayarak kendilerinden çok güçlü olan orduları yenebilmişlerdir. Onların bu askeri dehası daha sonraki Türk devletleri tarafından da örnek alınmıştır. Türk tarihindeki büyük savaşlar bu şeklide kazanılmıştır.

At, Türklerin hayatının vaz geçilmez bir parçası olmuştur. Bunu atın sosyal hayatta eski Türk Topluluklarının hayat tarzında görmekteyiz. At bir hayat arkadaşı olarak anılmış ve onun ölümü karşısında duyulan üzüntü ve verilen önem dolayısıyla sahibi ile birlikte gömülmüştür. Ayrıca bunda ölümden sonraki hayatta dirilme inancının olması da etkili olmuştur.

At dini törenlerde hep tanrılara sunulan ön önemli kurban hayvanı olarak görülmüştür. At eti dini törenlerde tercih edilen et olmuştur.

Gelenek ve göreneklerinde de Türk toplumlarının at hayatlarında, yaşamlarında önemli yer tutmuştur. Geleneksel spor faaliyetleri at üzerinde gerçekleşen oyunlarla yaşatılmıştır. Oyunlarının hala Anadolu'da varlığını sürdürmesi güçlü bir geleneği de göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Sonuç olarak, at Bozkır Kavimlerinin hayatında siyasi, dini, ekonomik, sanatsal, askeri, sporsal, sosyal alanda çok önemli görevler üstlenmiştir.

KAYNAKLAR

- AKÜN, R.,
1952 “Eski Türkler’de At Sevgisini Gösteren Arkeolojik Bir Buluş Dolayısıyla” **Türk Askeri Veteriner Hekimleri Dergisi**, 198.
- ALPMAN, C.,
1972 “Eğitimin Bütünlüğü İçinde Beden Eğitimi ve Çağlar Boyunca Gelişimi”, **GSB**, İstanbul.
- ARSLAN, M.,
1984 **Step İmparatorluklarında Sosyal ve Siyasi Yapı**, İstanbul.
- ATABEYOĞLU, C.,
1984 “Orta Asya Türklerinin Ulusal Sporları V” **Yıllar Boyu Tarih Dergisi** S.V, Ankara.
- ATILGAN, İ.,
1974 **Gerçek Milli Sporumuz Çirit**, Erzurum.
- BABÜROĞLU, S.,
1974 **Erzurum ve Milli Sporlarımızda Çirit**, Ankara.
- BATU, S.,
1938 **Türk Atları ve At Yetiştirme Bilgisi**, Ankara.
- BAŞTAV, Ş.,
“Eski Türklerde Harp Taktiği”, **Türk Kültürü** S.22, Ankara.
- BAYKARA, T.,
1997 **Türk Kültürü Araştırmaları**, İzmir 1997.
- BELLİ, O.,
2002 “Eski ve Ortaçağda Türklerde Kurgan Yapma Geleneği”, **Türkler** III, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara.
- BİLGİÇ, E.,
1947 “Çivi Yazılı Hukuki-İktisadi Kaynaklar, Mahiyet ve Muhtevaları” **Belleten** 11/44 Ankara 1947.
- BOROTAV, P.N.,
1973 **100 Soruda Türk Folkloru**, İstanbul.
- CAFEROĞLU, A.,
“Türk Onomostiğinde At Kültü”, **Türkiyat Mecmuası**, X,(1953),s.206-212.

CAİZ,E.,

- 1967 **Hilafet ordusunun Menkıbeleri ve Türklerin Faziletleri**, (Çev: R.Şeşen), Ankara.

CANG,J.,

- Tan'g Devrindeki Doğu Göktürkleri Hakkında Yeni Belgeler**, Tapei.

ÇANDARLIOĞLU,G.,

- 1984 “ Uygur-Çin İktisadi Münasebetleri”, **Tarih Dergisi**, XXXIV.

ÇETİN, İ.,

- 1986 “Göktürk Kitabelerinde İsimleri Geçen Hayvanlar” **Türk Folkloru Araştırmaları**, Ankara.

ÇINAR.A,A.,

- 1996 **Kazak ve Türkiye Türkleri'nde At Kültürü ve Atın Rolü**, H.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü Doktora Tezi, Ankara.

ÇINAR,A.A.,

- 1991 **Ondokuzuncu Yüzyıla Ait Bir Baytarnamede At Kültürü**, H.Ü Yüksek Lisans Tezi, Ankara.

CIRO Lo Muzio,

- 2002 “Erken Dönem Türklerinde Defin İşlemleri” (çev: Bülent Keneş) **Türkler**, C.III, Ankara.

ÇORUHLU,Y.,

- 2002 “ Göktürk Sanatı” **Türkler IV**, Ankara.

ÇORUHLU,Y.,

- 2002 “ Hun Sanatı”, **Türkler V**, Ankara.

ÇORUHLU,Y.,

- 1995 “Türk Sanatında At Figürlerinin Sembolizmi”, **Türk Dünyası Araştırmaları**,S 98, Ankara 1995.

ÇORUHLU,Y.,

- 1992 **Türk Resim Sanatında Hayvan Sembolizmi**, İstanbul.

DEER,J.;

- 1954 “ İstep Kültürü” , **DTCFD**, XII/1-2.

DEMİRAĞ,Y.,

- 2003 **Ön Asya Dünyasında Kimmer ve İskitler**, G.Ü Sosyal Bilimler Enstitüsü , Eskiçağ Tarihi Anabilim Dalı Doktora Tezi, Ankara 2003.
- DEVELİOĞLU,F.,
- 1984 “ Esatir Maddesi”, **Osmanlıca Türkçe Ansiklopedik Lügat**, Ankara.
- DİVİTÇİOĞLU, S.,
- 1987 **Köktürkler**, İstanbul.
- DİYARBEKİRLİ, N.,
- 1972 **Hun Sanatı**, Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.
- DİYARBEKİRLİ, N.,
- 1973 "Kazakistan'da Bulunan Esik Kurganı", **Cumhuriyetin 50. Yılına Armağan**, Edebiyat Fakültesi Matbaası, İstanbul, 1973.
- DİYARBEKİRLİ, N.,
- 2002 “ Eski Türklerde Kültür ve Sanat”, **Türkler V**, Ankara.
- DONUK, A.,
- 1988 **Eski Türk Devletlerinde İdari-Askeri Unvan ve Terimler**, İstanbul
- DONUK,A.,
- 1982 “26-30 Ağustos 1922 Taaruzu ve Turan Taktiği” **Tarih Enstitüsü Dergisi**, XII, İstanbul 1982.
- DÖNMEZ,P.,
- 2001 **Türk Mitolojisi Üzerine Türkiye’de Yapılan Yayınların Bibliyografyası ve Bu Yayınların Analizi**, Yüksek Lisans Tezi İzmir 2001 .
- DURANLI,M.,
- 2001 **Türk Mitolojisi Üzerinde Yapılmış Rusça Eserler**, Ege Üniversitesi, Sosyal Bilimler Enstitüsü, İzmir.
- DURMUŞ, İ.,
- 1996 “Massagetler”, **Bilig**, 3, s.86-91.
- DURMUŞ, İ.,
- 1997 “Bozkır Kültürünün Oluşumu ve Gelişiminde At”, **G.Ü. F.E.F. Sosyal Bilimler Dergisi**, 2, s. 13-19.
- DURMUŞ, İ.,
- 1997 “Saka – Pers Mücadelesi”, **Bilig**, 4,s. 49-53.

DURMUŞ, İ.,

- 2002 “İskitlerin Kimliği”, **Türkler**, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 620-627.

DURMUŞ, İ.,

- 2002 “Scythian Culture”, **The Turks**, I, Yeni Türkiye Yayınları, Ankara, 979-988.

DURMUŞ, İ.;

- 1993 **İskitler(Sakalar)**, Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü , Ankara.

DURMUŞ,İ.;

- 1998 “ Hun Devletinin Ortaya Çıkışı ve Oluşumunun Temel Unsurları “, **Prof. Dr. M. Abdulhaluk Çay Armağanı**, I, Ankara , 1998, s.399-414.

DURMUŞ,İ.,

- 1996 “ Sarmatlar’da Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **G.Ü.FEF.SBD1/1** Ankara.

DURMUŞ,İ.,

- 2004 “Türkler’de Zaman ve Takvimler”, **Türk Dünyası Nevruz Ansiklopedisi**, Ankara.

DURMUŞ,İ.,

- 2002 “ İskit Kültürü”, **Türkler**, Ankara.

DURMUŞ,İ.,

- 2002 **Moğolistan’daki Türk Anıtları Projesi 2000 Yılı Kazı Çalışmaları**, Tika Yayınları, Ankara.

DURMUŞ,İ.,

- 1997 **Sarmatlar**, Ankara.

DURMUŞ,İ.,

- 2005 “ Eski Türkler’de Askeri Kültür”, **Silahlı Kuvvetler Dergisi**, S.385, Ankara.

EBERHARD,W.;

- 1940 “ Türkler ve Komşularında Spor”, **Ülkü**, 87, s.210-215.

EBERHARD, W.;

- 1940 “ Çin Kaynaklarına Göre Orta Asya’daki At Cinsleri ve Beygir Yetiştirme Hakkında Malumat”, **Ülkü**, 92, s.161-177.

EBERHARD, W.;

- 1996 **Çinin Şimal Komşuları**, Türk Tarih Kurumu Yayınları ,Ankara.

EBERHARD, W.,

- 1987 **Çin Tarihi**, Türk Tarihi Kurumu Basımevi, Ankara.

ELÇİN,Ş.,

- 1964 “ Türkler’de Atın Armağan Olması”, **Türk Kültürü Araştırmaları**, s.1, Ankara.

ELÇİN,Ş.,

- 1986 **Türk Halk Edebiyatına Giriş**, Ankara.

ELDEM,E.,

- 1926 “ Bir Atın Mezartaşı Kitabesi”, **Türk Tarih Encümeni Mecmuası**, 9/86 Ankara .

ELİADE,M.,

- 1970 **Şamanizm**, Ankara.

ELİADE,M., (Çev: S.Rıfat,),

- 1993 **Mitlerin Özellikleri**, İstanbul.

ERGİN, M.,

- 1991 **Orhun Abideleri**, Boğaziçi Basım ve Yayınevi, İstanbul.

ERGİN,M.,

- Oğuz Kağan Destanı**, Ankara .

ESİN,E.,

- 1965 “Alp Şahsiyetinin Türk Sanatında Görünüşü” **Türk Kültürü** S.70, Ankara .

ESİN, E.,

- 1965 “ The Horse in Turkic Art” **Central Asiatic Journal**, 10..

ESİN,E .,

- 2000 “ Türk Sanatında At”, **Türkler IV**, Yeni Türkiye Yayını, Ankara .

ESİN,E.,

- 1979 **Türk Kozmolojisi**, İstanbul.

- ESİN,E.,
1978 **İslamiyetten önceki Türk Kültür Tarihi ve İslam’a Giriş**, İstanbul.
- ESİN,E.,
2004 **Orta Asya’dan Osmanlıya Türk Sanatında İkonografik Motifler**, İstanbul.
- GABAİN,A,V.,
1968 “Renklerin Sembolik Anlamları” **Türkoloji Dergisi**, III, Ankara.
- GAN,L., ,
2000 “ Göktürkler’de Gelenek ve Dini İnançlar” (Çev E.Sarıtaş)**Türk Dünyası İncelemeleri**, s:IV, Ege Üniversitesi Basımevi, İzmir 2000.
- GÖKALP, Z.,
1989 **Türk Medeniyeti Tarihi**, İstanbul.
- GÖKÇEK, G.,
2004 “ Asur Ticaret Kolonileri Çağında Anadolu’da Hayvancılık ve Hayvan Ticareti “ **Ankara Ünv Dil Tarih ve Coğrafya Fakültesi Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri Anadolu Arşivleri** ,7/1 Ankara .
- GUBOĞLU, M.,
1981 "Romen Ulusunun Eski Türk Kavimleri ile İlişkileri Hakkında", **VIII. Türk Tarih Kongresi**, II, 751-781.
- GÜLER,A.,
2001 **Türklük Bilgisi**, Ankara.
- GÜNALTAY, Ş.,
1938 "Türk Tarih Tezi Hakkındaki İntihaların Mahiyeti ve Tezin Kat’i Zaferi", **Belleten**, II, 337-365.
- GÜŞAR, V.,
1960 “ At Neslinin Menşei” **Yeni Kafkas**, S.19.
- GÜNGÖR,H.,
1986 “ Süryani Kaynaklarına Göre Türklerin Menşei, Dini İnanç ve Adetleri” **Türk Dünyası Araştırmaları** s.40.
- GÜNGÖR,H.,
1997 **Başlangıçtan Günümüze Türklerin Dini Tarihi**, İstanbul.
- GÜRAY, A.,

- 1951 **Modern Harp Gücünde At Kudretinin Değeri**, Genelkurmay Başkanlığı Yayınları , Ankara.
- HANCERLİOĞLU, O.,
1975 “ Mit Maddesi” **Felsefe Sözlüğü**, İstanbul .
- HANCERLİOĞLU, O.,
1975 **İnanç Sözlüğü, Dinler, Mezhepler Tarikatlar, Efsaneler** İstanbul.
- HATİPOĞLU, Ü.,
1993 **Anadolu’da Koç, Koyun ve At Biçimli Mezartaşları**, Basılmamış Yüksek Lisans Tezi İstanbul .
- HERODOTOS,
1973 **Herodotos Tarihi**, (Çev. Müntekim Ökmen), Remzi Kitabevi, İstanbul.
- HİPPOKROTOUS,
1816 **Hippokratous To Peri Aeron, Hydaton, Topon**, Parisioi: İ.M. Eberartos.
- HÜSEYNİ, S.,
1943 **Ahbar-üd Devlet-is Selçukuyi**, .,(Çev: N. Lugal) İstanbul.
- İMER, Z.,
2005 “ Miladi Dönem Öncesi Orta Asya’da İpek” **Biliğ**, S.32.
- İNAL G.,
1995 **Türk Minyatür Sanatı** Yapı Kredi Yayınları, Ankara.
- İNAN, A.,
1937 "Altay'da Pazırık Hafriyatında Çıkarılan Atların Vaziyetini Türklerin Defin Merasimi Bakımından İzah", **II. Türk Tarih Kongresi**, Ankara.
- İNAN, A.,
1991 “ Tuğ, Bayrak(Sancak)” **Makaleler ve İncelemeler II**, Ankara.
- İNAN, A.,
1972 **Şamanizm**, Ankara.
- İNOSTRANTSEV, K.,
1950 “ Eski Türklerin inançları Hakkında Birkaç Söz”, (Çev: A. İnan) **Belleten** ,XIV, Türk Tarih Kurumu Yayını, Ankara.

İslam Ansiklopedisi

1995 “ Esatir Maddesi” Cilt XI, İstanbul.

İZGİ, Ö.,

1969 “ Hun, Göktürk ve Uygurlarda Geleneksel Festival ve Eğlenceler”,
Türk Sanatı Tarihi Araştırma ve İncelemeleri, İstanbul.

İZGİ, Ö.,

1978 “ XI. Yüzyıla Kadar Orta Asya Türk Devletlerinin Çin ile Yaptığı
Ticari Münasebetler” **Tarih Enstitüsü Dergisi IX**, Edebiyat Fakültesi
Matbaası, İstanbul.

İZGİ, Ö.,

1989 **Çin Elçisi Wang Yen-Te’nin Uygur Seyahatnamesi**, Ankara.

JACOBSON,E.,

1993 **The Deer Goddess Of Ancient Siberia**, New York .

KAFALI, M.,

2002 “ Türk Kültüründe Renkler”, **Yörtürk**, S:42 Ankara.

KAFALI, M.,

1987“ Türklerin Anayurdu” **Türk Tarih Dergisi** Ankara.

KAFESOĞLU, İ.;

1989 **Türk Milli Kültürü**, Boğaziçi Yayınları, Ankara.

KAFESOĞLU,İ.,

1980 “ Eski Türkler’de Devyet Meclisi (Toy)” **MTK** İstanbul.

KAFESOĞLU, İ.,

1953 “ Doğu Anadolu’ya İlk Selçuklu Akını” **Fuat Köprülü Armağanı**,
İstanbul.

KAFESOĞLU, İ.,

1987 **Türk Bozkır Kültürü**, İstanbul .

KALKAN,M.,

1997 “Bozkır Kültüründe At ve Prejevalskiy Atının Bu Kültüre
Kazandırdığı Dinamizm”, **Erdem C.9**, TTK Ankara.

KAPLAN, M.;

1955 “ Türk Destanında Alp Tipi” **Zeki Velidi Togana Armağan**, İstanbul, , s.204-
213.

KAPLAN,M.;

- 1985 “Orhun Abidelerinde Mekan-İnsan Münasebeti”, **Türklük Araştırmaları Dergisi** , 1 , s.1-6.

KAŞGARLI MAHMUD;

- 1991 **Divanü Lugat-it Türk**, I-IV, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.

KARAHAN,A.,

- 1976 “ İslam Türk ve Edebiyatında Ok ve Ok Atma”, **Geleneksel Türk Sporları Semineri**, Ankara.

KARAMÜRSEL, A.;

- 2002 “ Türklerde Mezar Geleneği” **Türkler** III, s.77, Ankara.

KIRZIOĞLU, M. F.,

- 1953 **Kars Tarihi**, Işıl Matbaası, İstanbul.

KOCA,S.;

- 2003 **Türk Kültürünün Temelleri**, II, Odes Ltd.Şti .Kültür Yayınları, Ankara.

KOCA,S.,

- 2002 “ Eski Türklerde Bayram ve Festivaller”, **Türkler** IV, Ankara .

KOCA,S.,

- 2002 “ Eski Türklerde Sosyal ve Ekonomik Hayat”, **Türkler** IV, Ankara.

KOCA,S.,

- 1983 “Türk Tarihinde İstiklal Mücadeleleri” **Milli Kültür**, S.42, Başbakanlık Basımevi, Ankara.

KOCA, S.,

- 2005 **Selçuklularda Ordu ve Askeri Kültür**, Ankara .

KOCOSAVAŞ,Y.,

- 2002 “ Eski Türklerde Yas ve Ölü Gömme Adetleri” **Türkler** III, Ankara.

KÖPRÜLÜ,M.F.,

- 1986 “ Bayrak” **İslam Ansiklopedisi**, II, İstanbul .

KURAT,A.N.,

- 1972 **IV-XVIII. Yüzyılda Karadeniz’in Kuzeyindeki Türk Kavimleri ve Devletleri**, Ankara.

KURGAN,Ş.,

- 1943 **Eski Metinler Antolojisi**, Ankara.
- KUZUOĞLU-GÖKÇEK,R.G.,
- 2003 “ 2003 Yılı Bilge Kağan Anıt Mezar Kazısı” **Manas Ün v Sos.Bil.Der** S.17, Bişkek.
- LİGETİ,L.;
- 1986 **Bilinmeyen İç Asya** , Türk Dil Kurumu Yayınları , Ankara.
- LİGETİ,L.,
- 1962 **Atilla ve Hunları**, İstanbul 1962.
- MEMİŞ, E.,
- 1987 **İskitler'in Tarihi**, Selçuk Üniversitesi Basımevi,Konya.
- MİNNIS, E.H.,
- 1913 **Scythians and Greeks**, University Press, Cambridge.
- MİNNIS, E.H.
- 1970 "The Scythians and Northern Nomads", **The Cambridge Ancient History**, IX, New York.
- NUR,R.,
- 1926 “ Türk Takvimi” **Türk Yurdu** IV/19 Ankara.
- ÖGEL, B.,
- 1981 **Büyük Hun İmparatorluğu Tarihi-I**, Kültür Bakanlığı Yayınları, Ankara.
- ÖGEL, B.,
- 1984 **İslamiyetten Önce Türk Kültür Tarihi**, Türk Tarih Kurumu Basımevi, Ankara.
- ÖGEL,B.,
- 1971 **Türk kültür Tarihine Giriş**, C.1, İstanbul .
- ÖGEL, B.,
- 1971 **Türk Kültürünün Gelişme Çağları I**, İstanbul .
- ÖGEL, B.,
- 1970 **Türk Mitolojisi**, Ankara.
- ÖZÖN,M,N.,
- “ Esatir Maddesi”, **Büyük Osmanlıca Türkçe Sözlük**.
- ÖZTUNA,Y.,

- 1978 **Büyük Türkiye Tarihi**, C.II, İstanbul 1978.
- ÖZTUNA, Y.,
- 1990 **Devletler ve Hanedanlar, ilk Çağ ve Asya –Afrika Devletleri** , Ankara .
- PARMAKSIZOĞLU, İ.,
- 1971 **İbn Batuta Seyahatnamesinden Seçmeler**, MEB Yayını İstanbul
- PIOTROVSKI B.
- 1986 **Piotrovski Skythische Kunst**, Leningrad.
- RADLOFF, W.,
- 1986 **Sibirya’dan Seçmeler** Kültür ve Turizm Bakanlığı Yayınları , (çev. A. Temir), Ankara.
- RASONYI, L.;
- 1993 **Tarihte Türklük** , Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları , Ankara
- RİCE, T. T.,
- 1958 **The Scythians**, Thames and Hudson, London.
- ROSTOVITZ, W.,
- 1923 “Central Asia and The Animal Style”, **Skythica I**, Prague 1923.
- ROUX, J.P.,
- 2001 **Orta Asya** , (çev: L. Arslan), İstanbul.
- ROUX, J.P.,
- 1995 **Türklerin Tarihi** , İstanbul
- RUDENKO, S.J.,
- 1958 “ The Mythological Eagle the Gryphon the Winged Lion and the Wolf in the Art of Northern Nomads” **Artibus Asiae** XXI.
- SAMATULU, K.A .,
- 1996 **Caragan Temir Kigender**, Almatı .
- SAMİ, Ş.,
- 1316 “ Esatir Maddesi”, **Kamus-ı Türki** İstanbul .
- SEVGİN, N.,
- 1943 “ Anadolu’da Koyun ve At Motifli Mezartaşları” **Cephe** .
- SEYİDOĞLU, M.,

- 1983 "Altın Muharibin Soy Etnik Talihi Hakkında", **Kardaş Edebiyatlar**, V, 30-39.
- SEYİDOĞLU, M.,
- 1988 " Gök, Ak ve Kara Renklerin Eski İnançlarla Alakası" Çev: O. Yavuz) **Türk Dünyası Araştırmaları** Dergisi, S.52, İstanbul.
- SEYİDOĞLU, B.,
- 1995 " Mitolojik Dönemde At", **Türk Kültüründe At ve Çağdaş Atçılık-I**, İstanbul .
- STRABON,
- 1969 **The Geography of Strabo**, (Çev. Horace Leonard Jones), Harvard University Press, Cambridge.
- SÜMER, F.,
- 1983 **Türklerde Atçılık ve Binicilik**, Ankara .
- ŞAHİN, U.Ş.,
- 2005 " Türk Kültüründe At Arabası", **Biliğ**, S.32, Ankara .
- ŞEŞEN, R.,
- 1985 **İslam Coğrafyacılarına göre Türk ve Türk Kavimleri** , Ankara.
- TDK
- 1975 **Felsefe Terimleri Sözlüğü** " Mit Maddesi" Ankara .
- TDK
- 1998 **Türkçe Sözlük** " Mitoloji Maddesi", Ankara.
- TARHAN, T.,
- "Eskiçağ'da Kimmerler Problemi," **VIII. Türk Tarih Kongresi**, Ankara, I,355-369.
- TAŞAĞILI A.,
- 2002 " Göktürkler" **Türkler IV**, Ankara.
- TEKÇE, F.,
- 1993 **Pazırık, Altaylardan Bir Halının Öyküsü**, Ankara .
- TOGAN, A.Z.V.,
- 1981 **Umumî Türk Tarihine Giriş**, I., İstanbul Üniversitesi Edebiyat Fakültesi Yayınları, İstanbul.

TOGAN, A.Z.V.,

1987 "Sakalar (VI)", **Belgelerle Türk Tarihi Dergisi**, 23, 1987, 30-34.

TURAN, O.;

1969 **Türk Cihan Hakimiyeti Mefkûresi Tarihi I**, Turan Neşriyat Yurdu , İstanbul, 1969.

TURAN, O.,

1954 **Oniki Hayvanlı Türk Takvimi**, A.Ü.DTCF, Yayını, Ankara.

TURHAN, M.,

1951 **Kültür Değişimleri**, İstanbul .

TUTEL, E.,

1998 **At ve Atçılık**, Ankara .

UÇAR, N.,

1983 "Türkler'de At Sevgisi" **Yıllarboyu Tarih S.6**, Ankara.

URAS, M.,

1967 **Türk Mitolojisi**, İstanbul .

ÜLKÜTAŞIR, M.S.,

1976 "Çegen ve Gökbörü" **Türk Kültürü Dergisi**, s.259, Ankara.

YILMAZ, L.,

2000 **Antik Dünya ve Geleneksel Toplumlarda Dinler ve Mitolojiler Sözlüğü**, Ankara 2000.

YETKİN, Ş.,

1981 " Konya'da Bulunan Kanatlı At Figürlü Kabartma ve Anadolu Türk Sanatındaki Yeri", **Doğumunun 100.Yılında Atatürk'e Armağan**, İ.Ü Edebiyat Fakültesi Yayını , İstanbul 1981.

YILDIRIM, İ.,

1986 Tarihi Kaynakları Açısından Türk Spor Kültürü, **Gazi Üniv Yüksek Lisans Tezi** Ankara 1986.

YUND, A.,

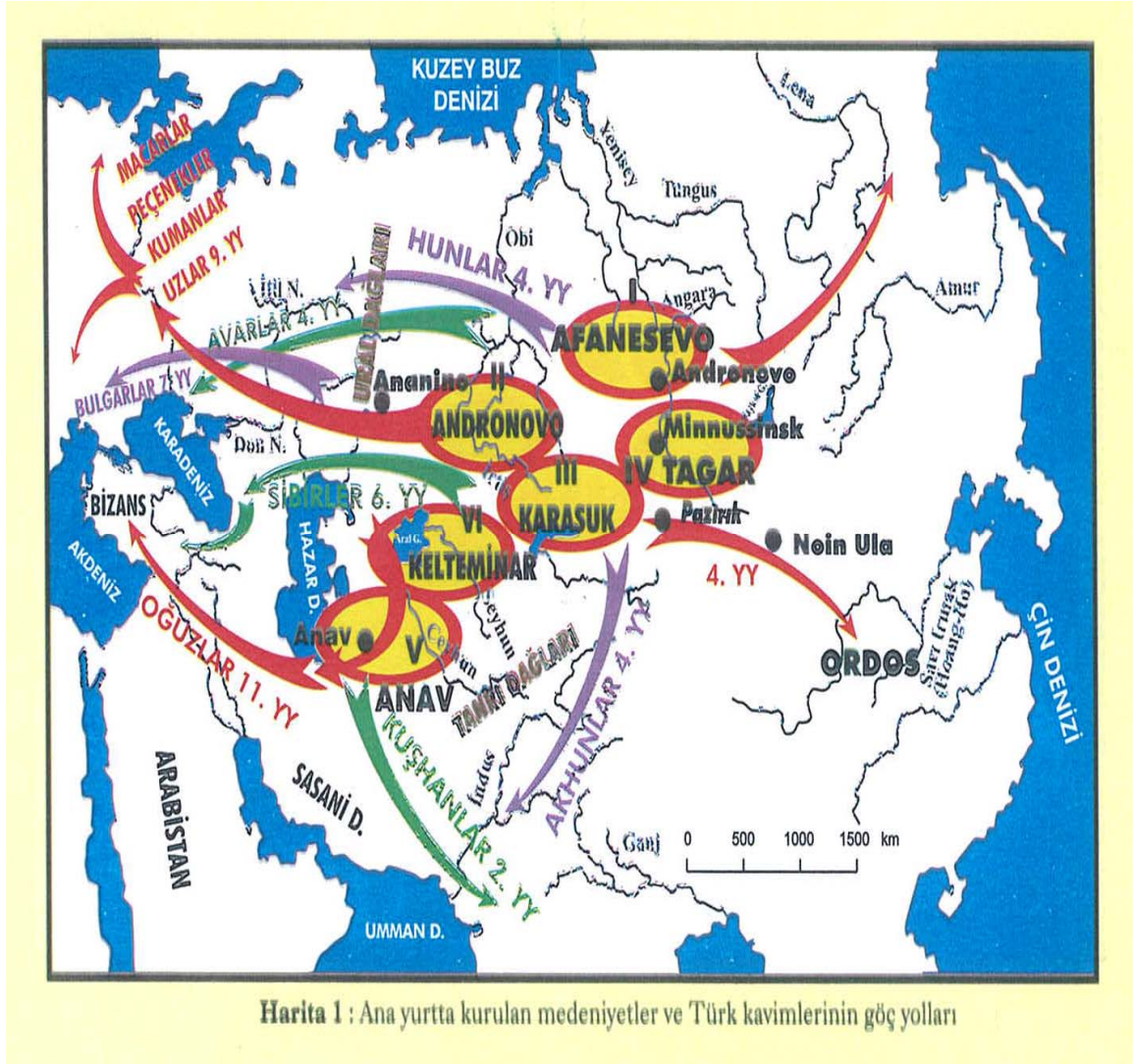
1942 "Türkler&de At" **Süvari Mecmuası** , Ankara .

ZAVİTUKHİNA, M.P.,

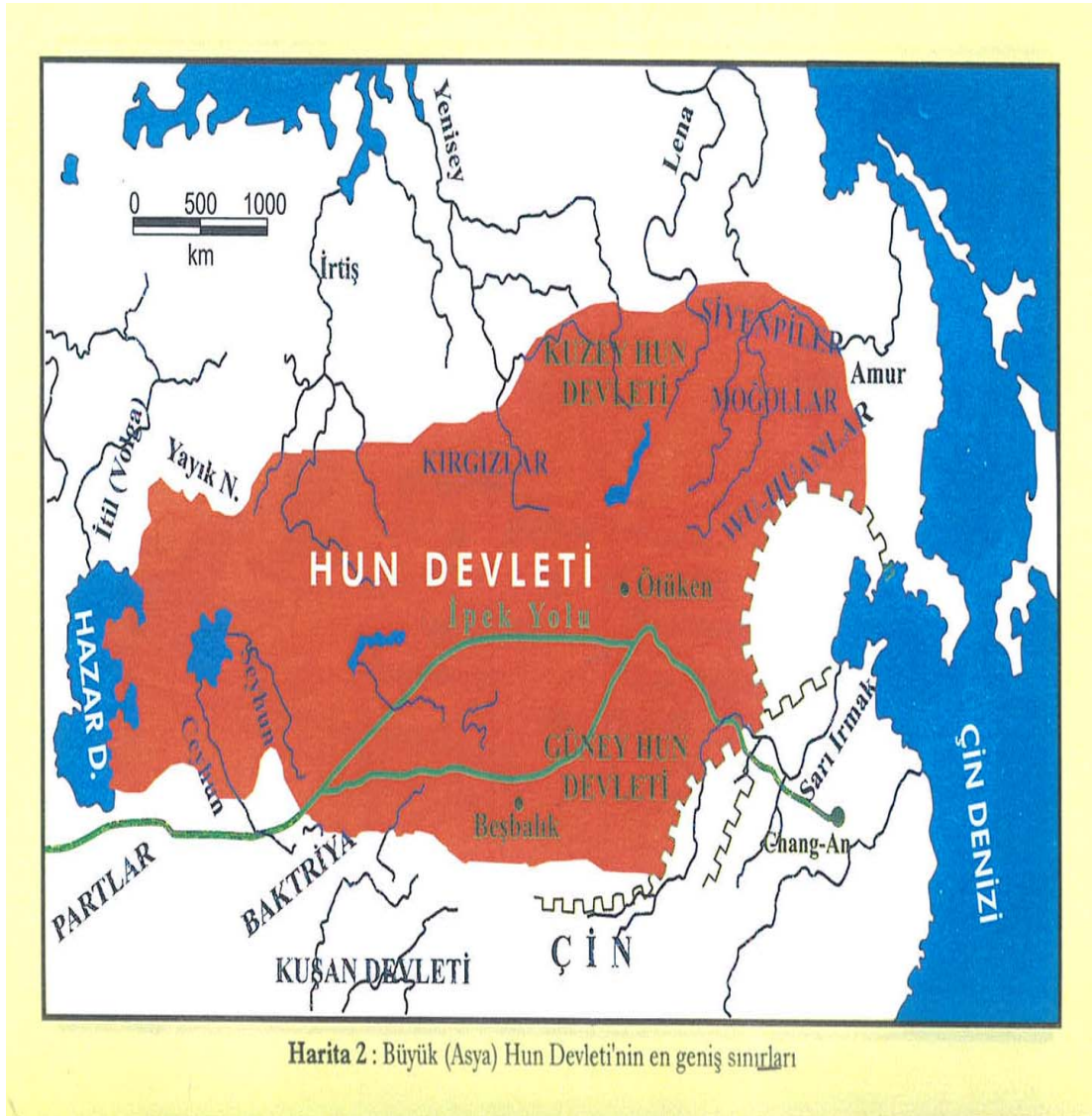
1976 "Pazırık" **Unescodan Görüş**, 12, Ankara .

HARİTALAR CETVELİ

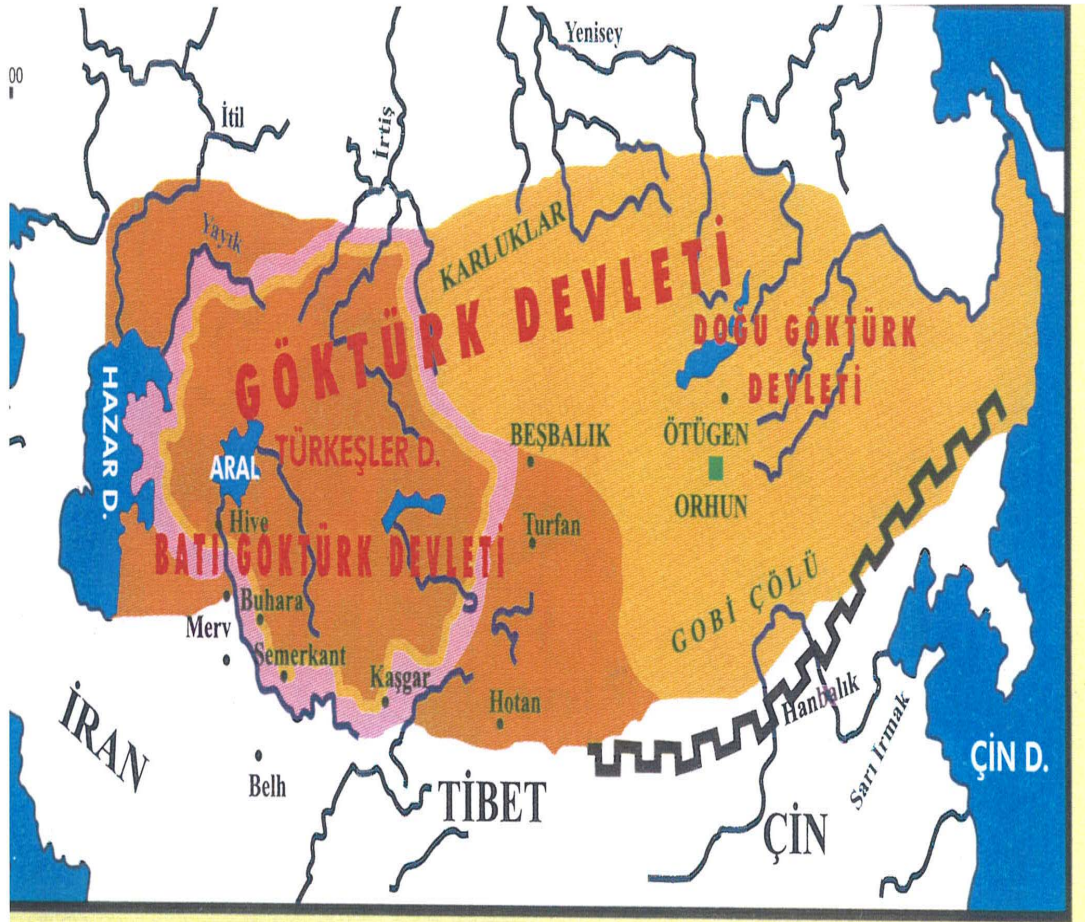
- HARİTA 1 : Anayurtta Kurulan Medeniyetler ve Türk Kavimlerinin Göç Yolları .
- HARİTA 2 : Büyük (Asya) Hun Devletinin En Geniş Sınırları
- HARİTA 3 : Göktürk Devletinin En Geniş Sınırları
- HARİTA 4 : Uygur Devletinin En geniş Sınırları

Harita 1: Anayurtta Kurulan Medeniyetler ve Türk Kavimlerinin Göç Yolları (Ali Güler, **Türklük Bilgisi**, Ankara 2001, Harita 1)

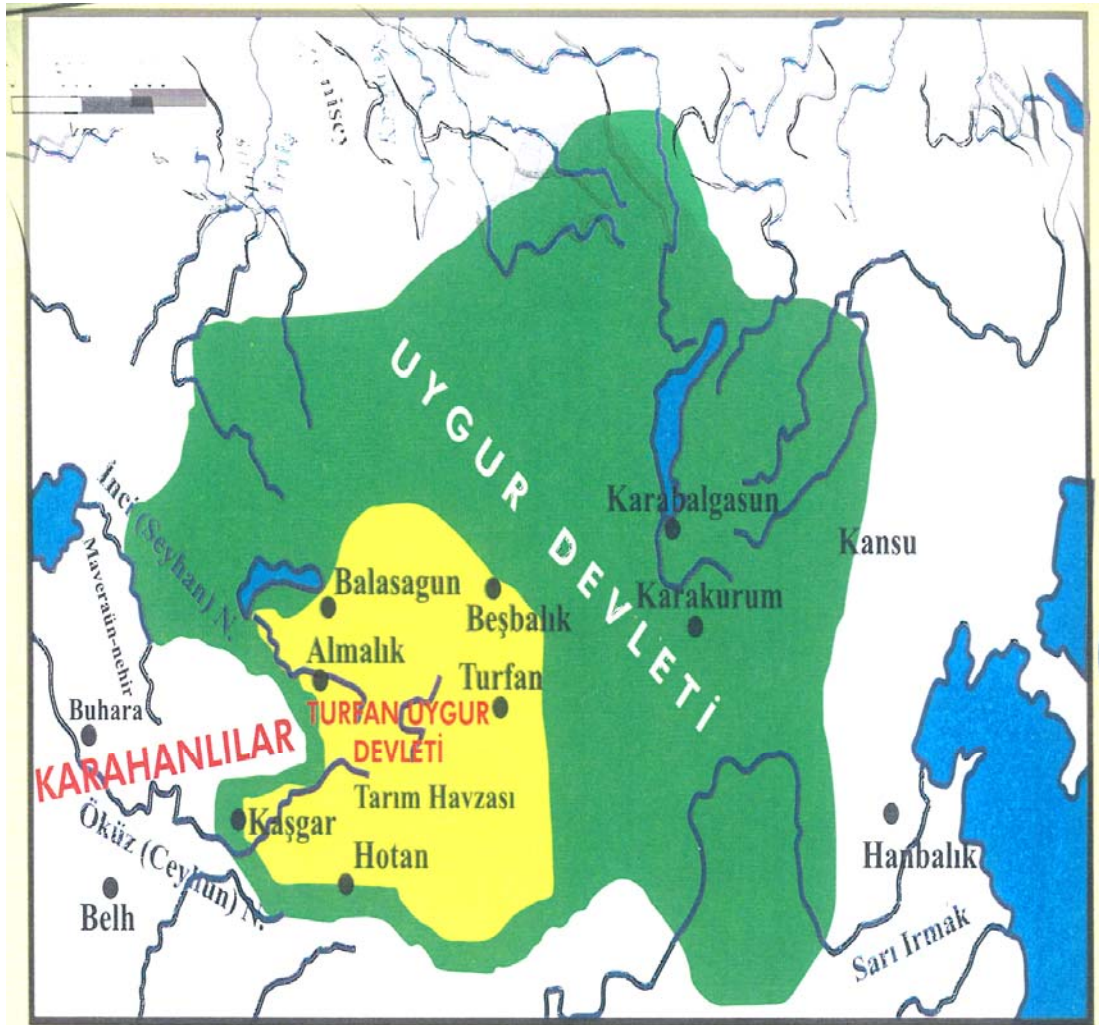

Harita 2: Büyük (Asya) Hun Devletinin En Geniş Sınırları (Ali Güler, **Türklük Bilgisi** , Ankara 2001, Harita 2)

Harita 6 : Göktürk Devleti, en geniş sınırları, Batı ve Doğu Göktürk devletleri

Harita 3 : Göktürk Devletinin En Geniş Sınırları, Batı ve Doğu Göktürk Devleti (Ali Güler, **Türklük Bilgisi**, Ankara 2001, Harita 3)

Harita 7 : Uygur Kağanlığı'nın en geniş sınırları.

Harita 4: Uygur Devletinin En Geniş Sınırları (Ali Güler, **Türklük Bilgisi**, Ankara 2001, Harita 7)

RESİMLER CETVELİ

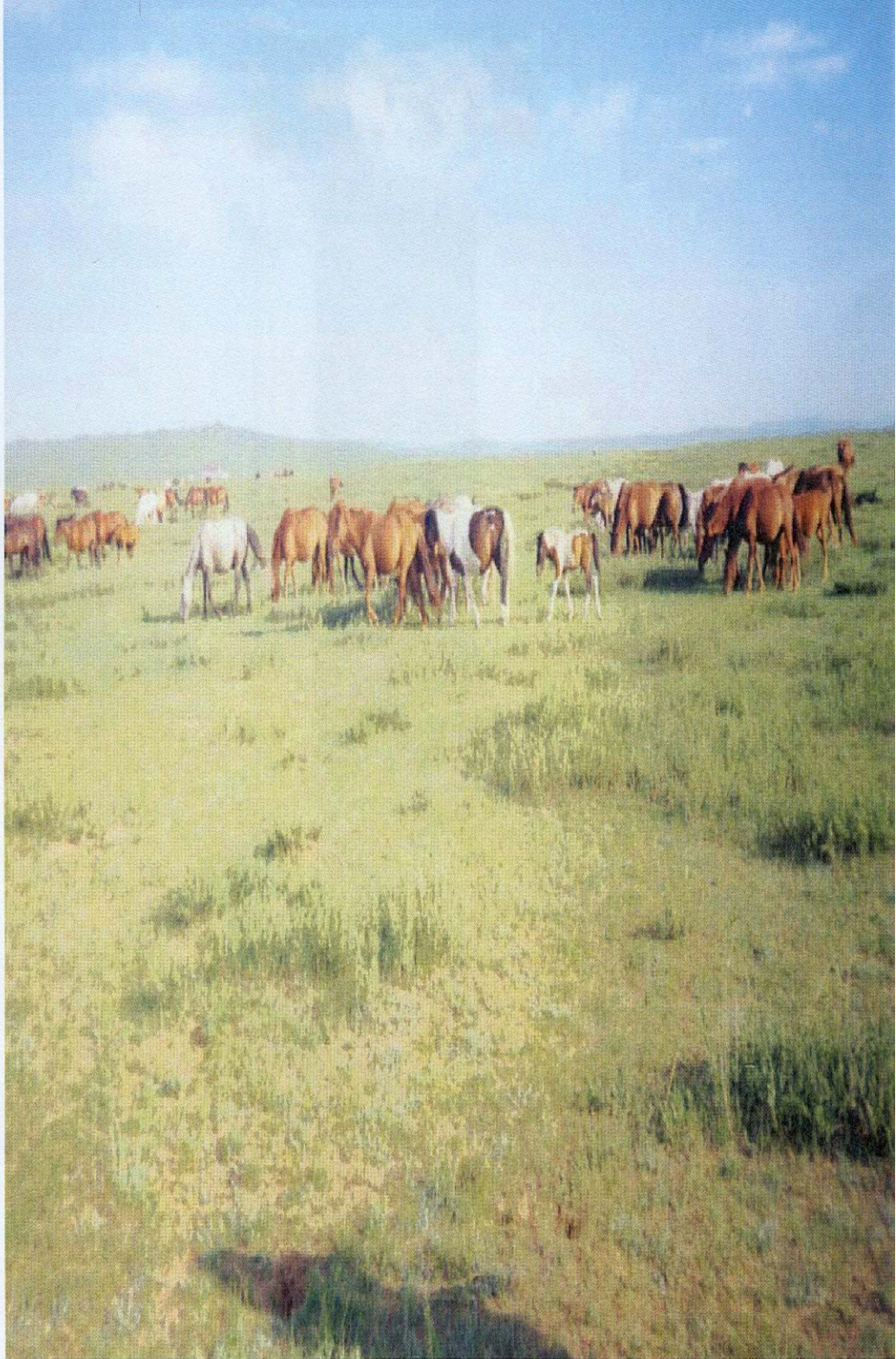
- RESİM 1 : Bozkır coğrafyasından at manzaraları
- RESİM 2 : Orhun'dan Görünüm
- RESİM 3 : Orhun'dan Görünüm
- RESİM 4 : Orhun Nehrinin havadan görünümü.
- RESİM 5 : Pazırık, İskitler dönemine ait halı.
- RESİM 6 : Elektrum kırmızı sürahisinin ön yüzü (Chertomlyk Vazosu)
- RESİM 7 : İskit askerlerinin savaş araç ve gereçleri ile resmedilmesi
- RESİM 8 : İskit dönemi savaş sahnesi
- RESİM 9 : Sarmat askerlerinin savaş araç ve gereçleri ile resmedilmesi
- RESİM 10 : Dört nala giden at üzerindeki İskit'in yandan görüntüsü (Altın Kul Oba Kurganı)
- RESİM 11 : Altından tarak üzerine kopya edilmiş İskitliler'in mücadele sahnesi .
- RESİM 12 : Soloko Kurganı, Tarak üzerindeki sahneden bir kesit, iskit muharibi.
- RESİM 13 : Hun askerlerinin savaş araç ve gereçleri ile resmedilmesi
- RESİM 14 : Göktürk dönemine ait resimli çatı kiremidi
- RESİM 15 : Göktürk dönemine ait resimli çatı kiremidi
- RESİM 16 : Göktürk dönemine resimli çatı kiremidi.
- RESİM 17 : Göktürk askerlerinin savaş araç ve gereçleri ile resmedilmesi
- RESİM 18 : Barış görüşmelerine giden Göktürk askerleri
- RESİM 19 : Uygur askerlerinin savaş araç ve gereçleri ile resmedilmesi
- RESİM 20 : At üstünde dörtnala giderken ok atan bir bozkır süvarisi

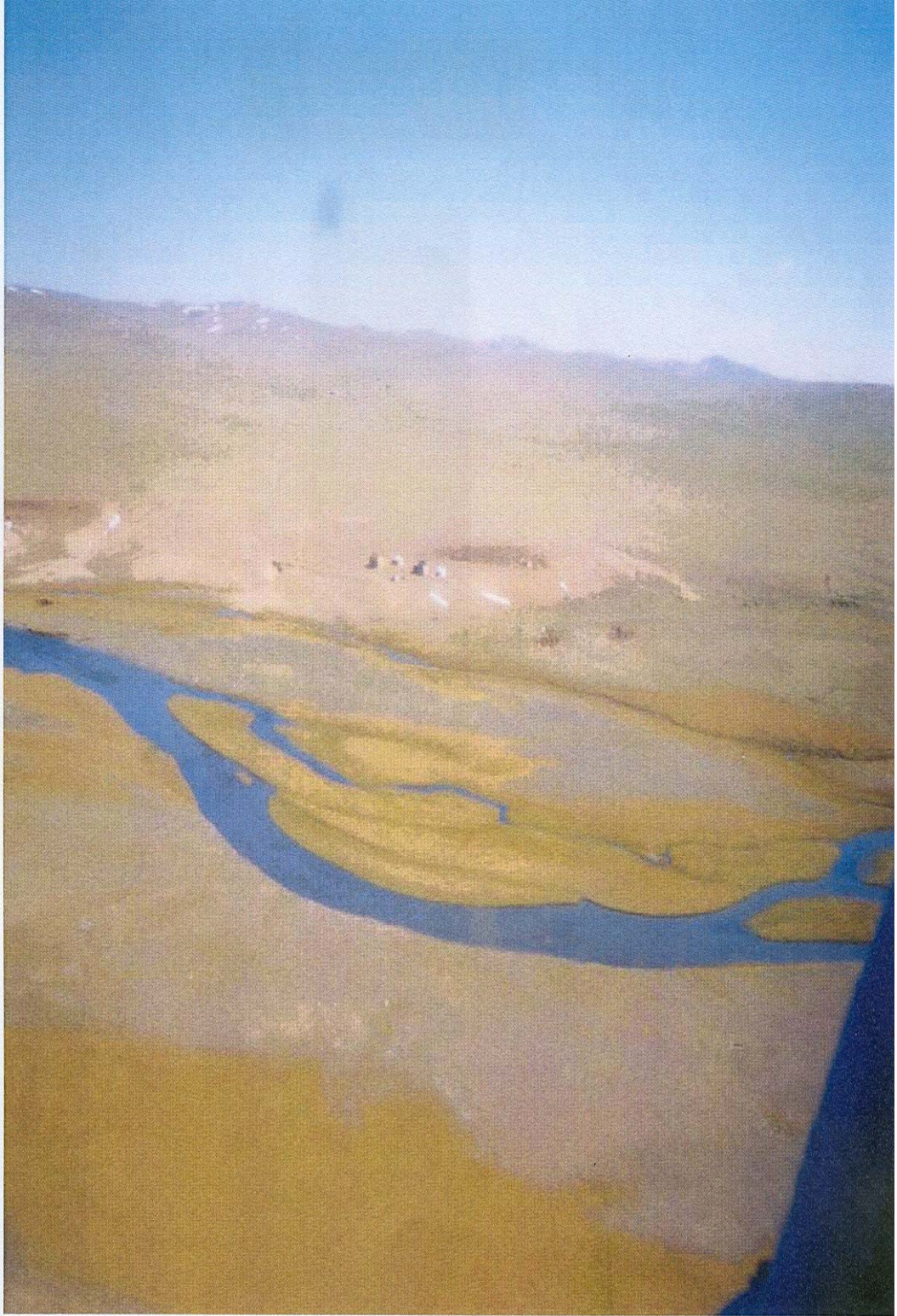
Resim:1 Bozkır Coğrafyasından At Manzaraları (Prof.Dr. İlhami Durmuştan)

Resim:2 Orhundan Görünüm(Prof.Dr.İlhami Durmuştan)

Resim:3 Orhun'dan Görünüm(Prof.Dr.İlhami Durmuştan)

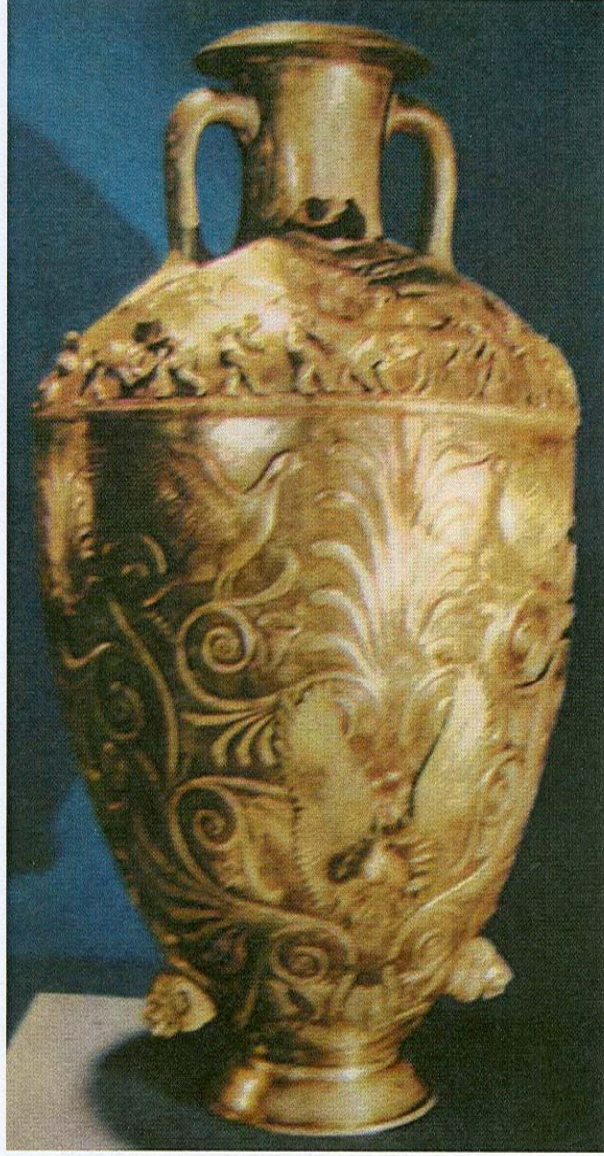

Resim: 4 Orhun Nehrinin Havadan Görüntüsü(Prof.Dr. İlhami Durmuştan)

Resim: Pazırık Halısı(Türkler I, Ankara 2002, sayfa 832)

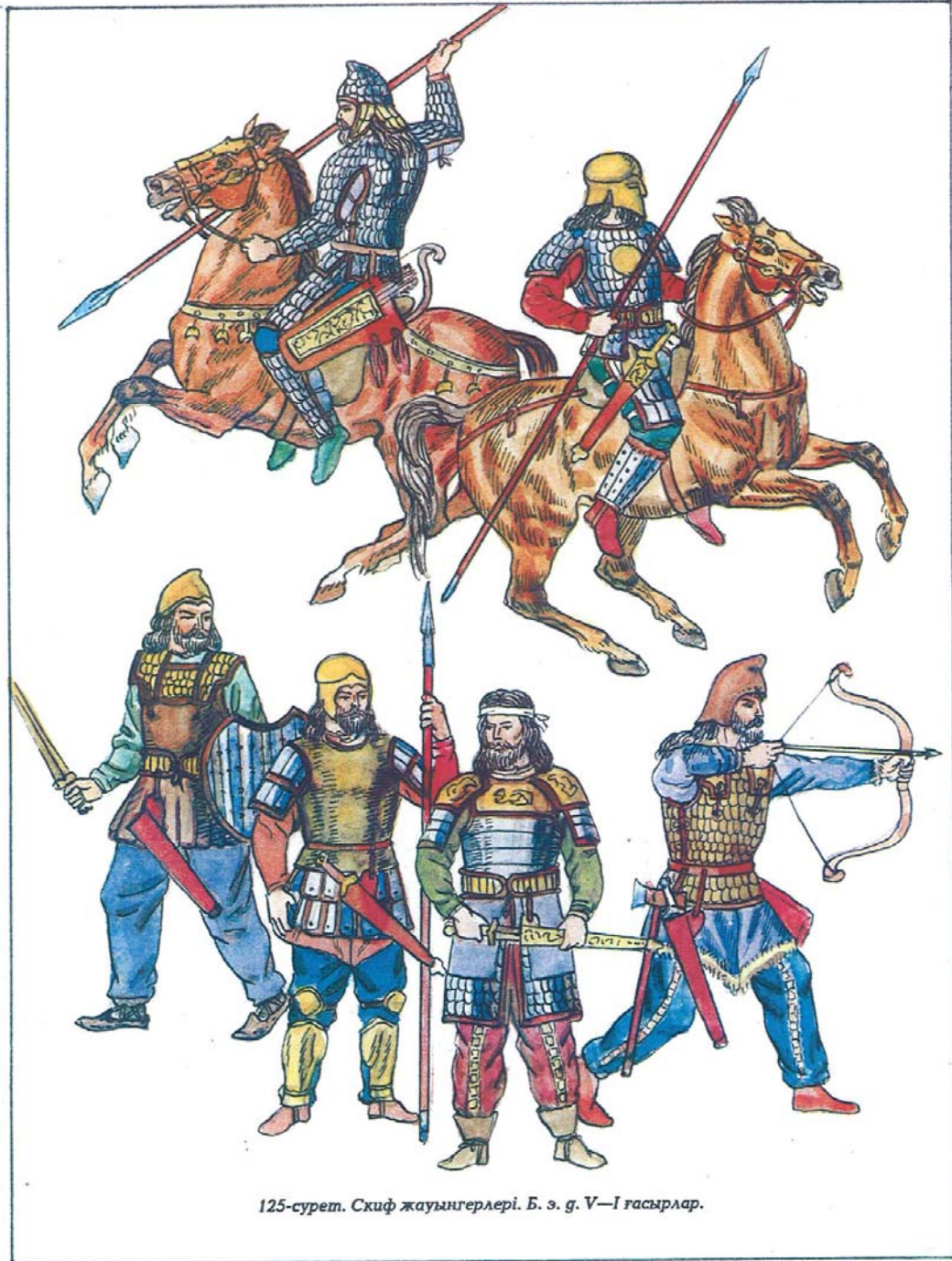
Resim: 5 Pazırık Halısı (Türkler I,Ankara 2002, s.832)

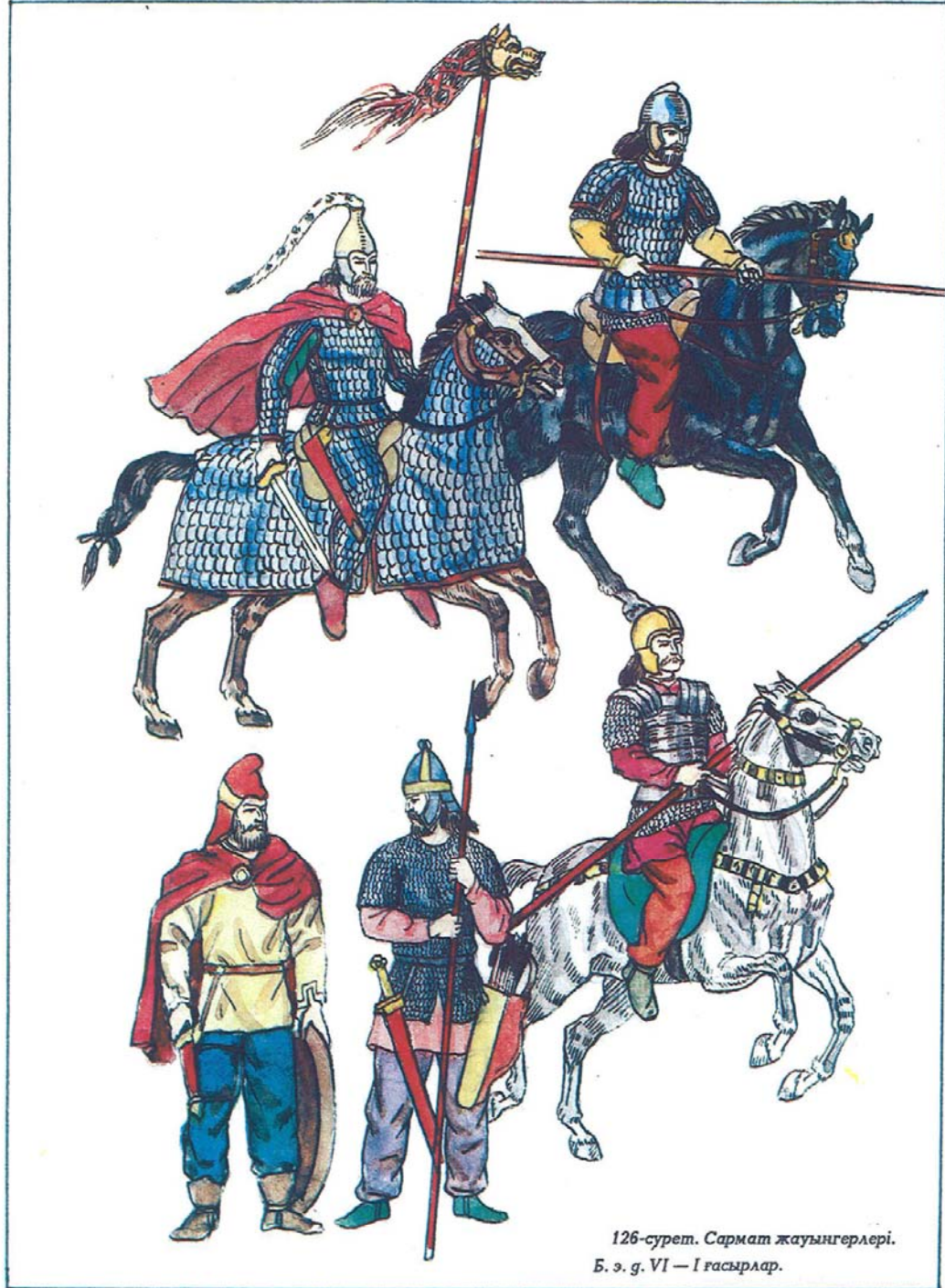
Resim 6 Elektum kırmızı sürahisinin Ön Yüzü. Chertomlyk (M.I. Artamonov. Goldschatz der Skythen in der Eremitage, Hanau, 1970 Resim 163.) -

Resim: 7 İskit Askerlerinin Savaş Araç ve Gereçleri İle Resmedilmesi (K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996)

Resim:8 İskit Askerlerinin Savaş Araç ve Gereçleri İle Resmedilmesi (K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996)

Resim:9 Sarmat Askerlerinin Savaş Araç ve Gereçleri İle Resmedilmesi (K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996)

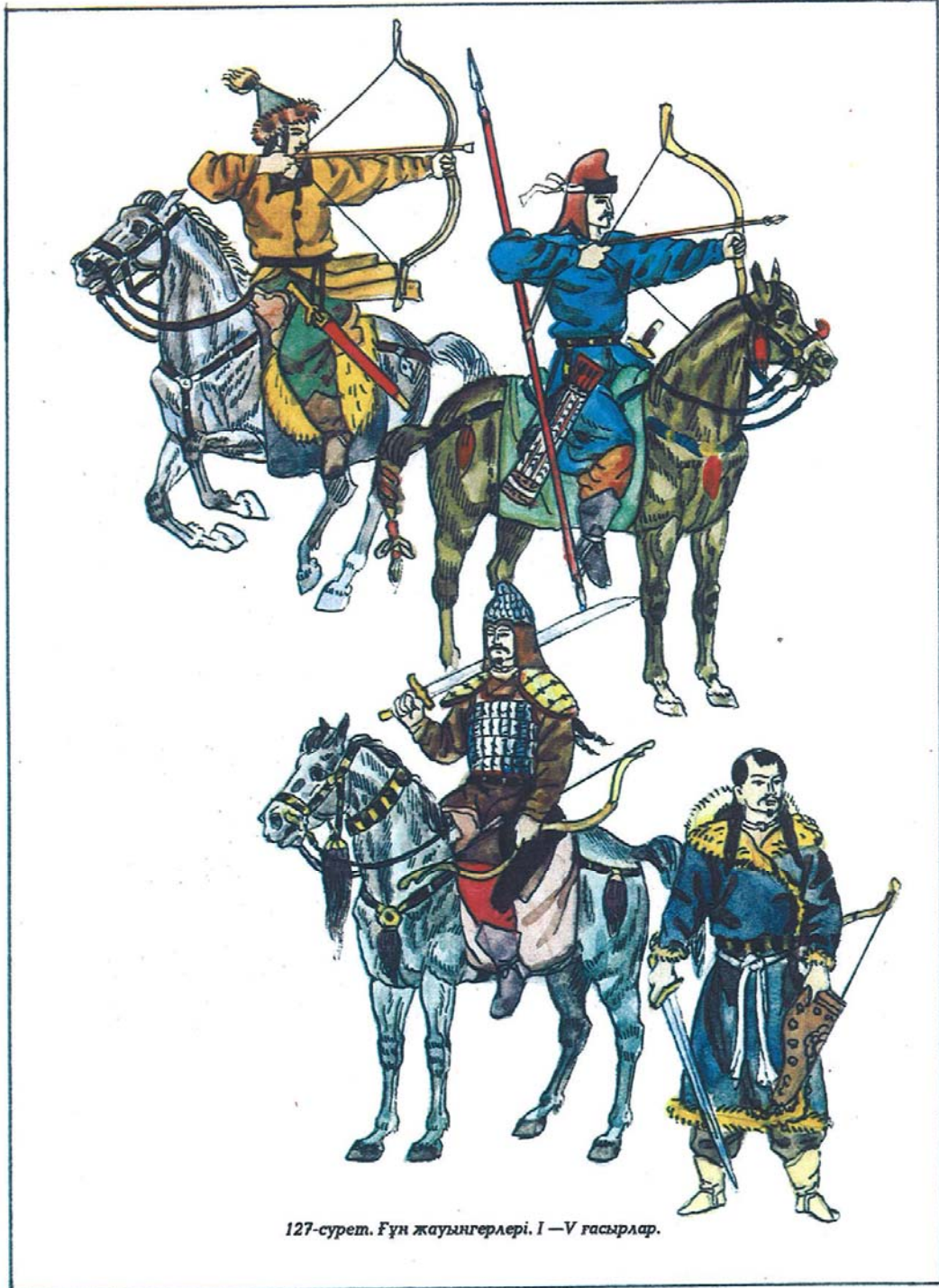
Resim:10 Dört Nala Giden At Üzerindeki İskit'in Yandan Görünüşü, Altın Kul Oba (B.Piotrovski, B.Piotrovski Skythishische Kunts, Leningrad 1986, Resim 202)

Resim:11 Altından Tarak Üzerine Kopya Edilmiş İskitler'in Mücadele Sahnesi
Solokha Kurganı (B.Piotrovski Skythishische Kunts, Leningrad 1986, Resim 128)

Resim:12 Tarak Üzerindeki Sahneden Bir Kesit, İskit Muharibi, Solokho Kurganı(
M.I. Artamonov, B.Piotrovski Skythishische Kunts, Leningrad 1986, Resim 150)

Resim:13 Hun Askerlerinin Savaş Araç ve Gereçleri İle Resmedilmesi (K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996

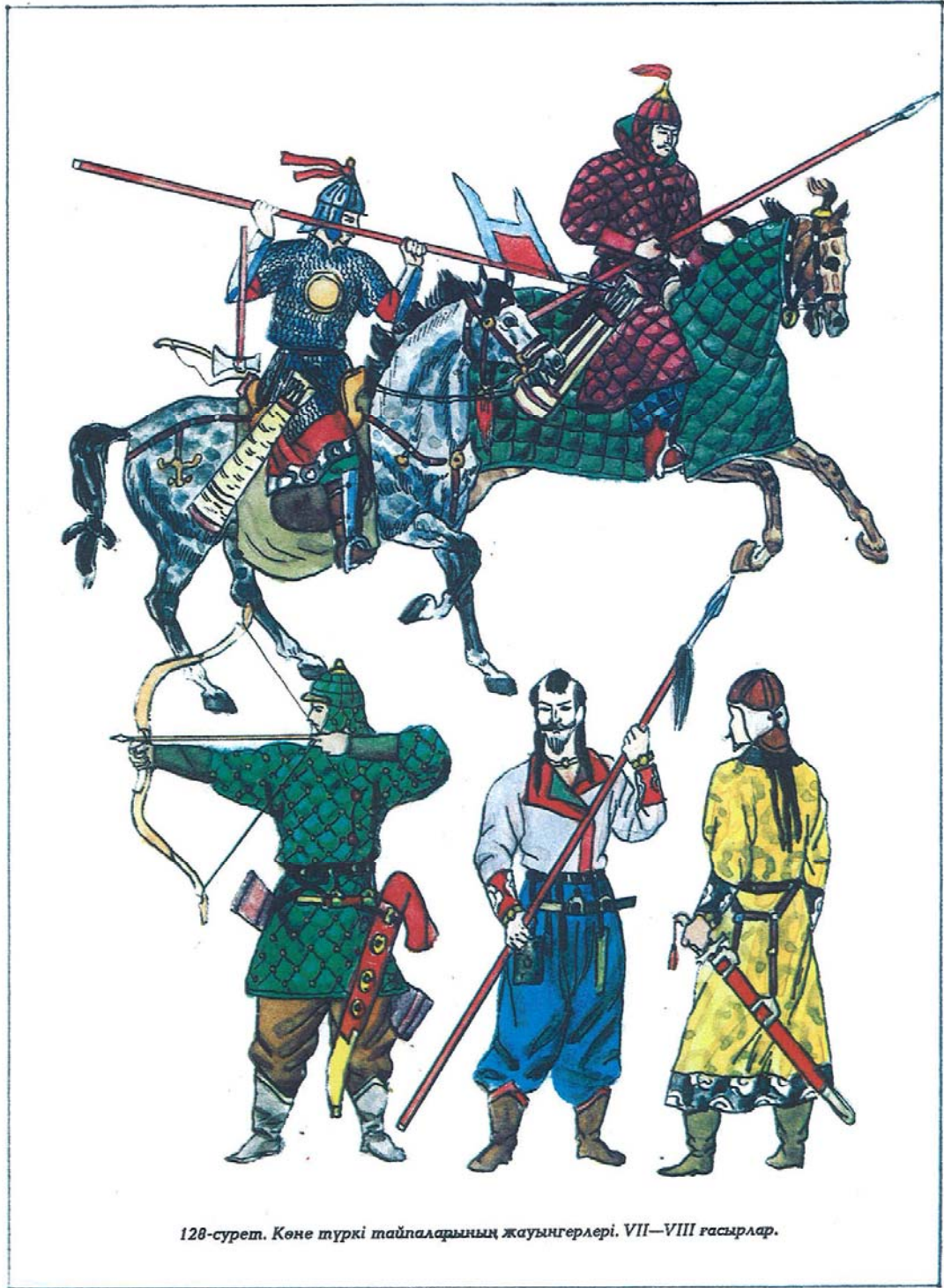

Resim:14 Resimli Çatı Kremiti (Moğolistan'daki Türk anıtları Projesi 2003 Yılı Çalışmaları, Ankara 2003, Resim:48)

Resim:15 Resimli Çatı Kiremidi (Moğolistan'daki Türk anıtları Projesi 2003 Yılı Çalışmaları, Ankara 2003, Resim:49)

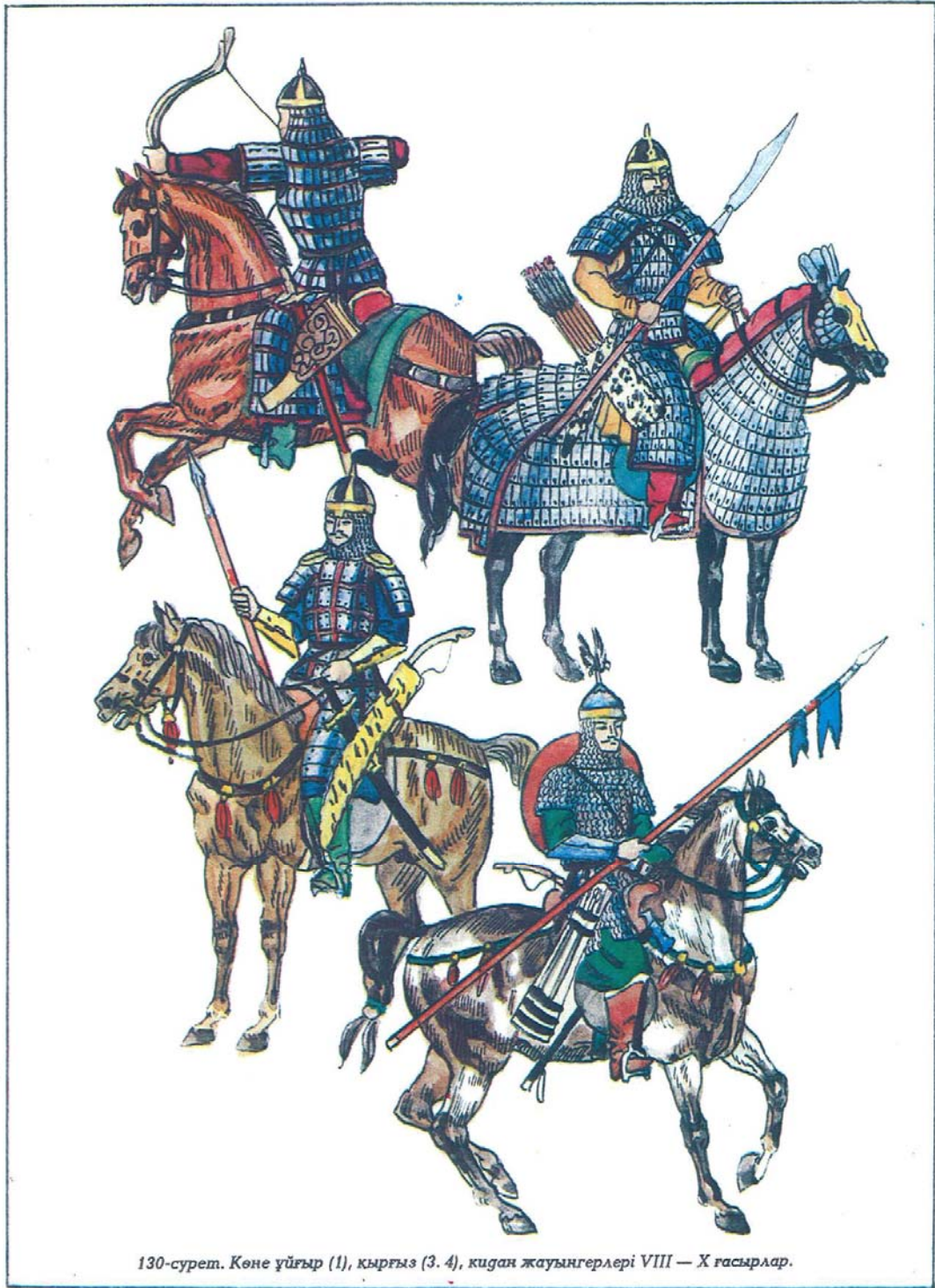
Resim:16 Resimli Çatı Kiremidi (Moğolistan'daki Türk anıtları Projesi 2003 Yılı Çalışmaları, Ankara 2003, Resim:50)

Resim:17 Göktürk Askerlerinin Savaş Araç ve Gereçleri İle Resmedilmesi (K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996)

Resim:18 Göktürk Askerlerinin Savaş Araç ve Gereçleri İle Resmedilmesi (K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996)

Resim:19 Uygur Askerlerinin Savaş Araç ve Gereçleri İle Resmedilmesi (K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996)

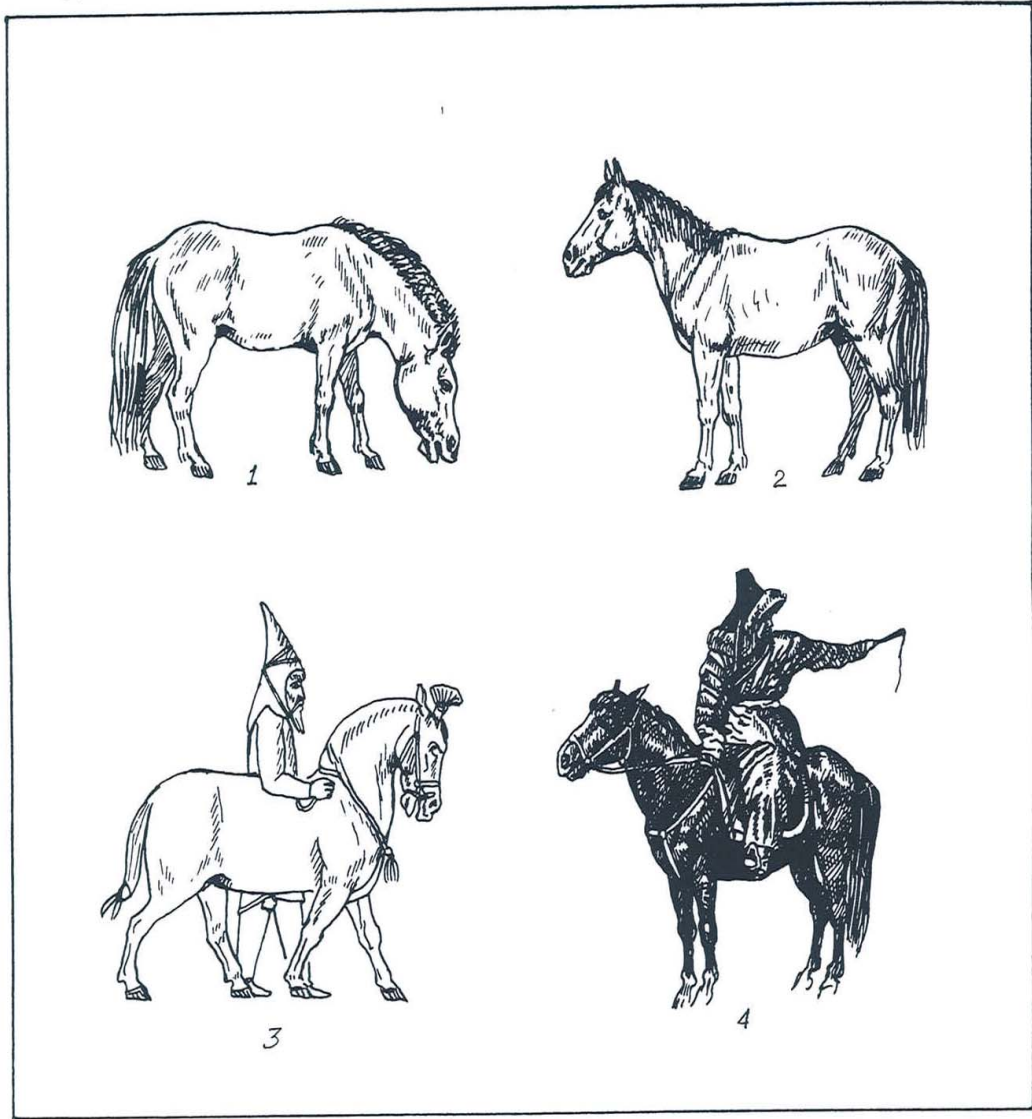

At Üstünde Dört nala giderken arkaya ok atan bir Türk süvarisi. Orta Asya Türk Minyatürlerinden (16. yüzyıl ikinci yarısı, Kazvin), (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H. 2165 No'lu Albümden, v. 42b).

Resim: 20 At Üzerinde Dört Nala Giderken Ok Atan Bir Türk Süvarisi (Topkapı Sarayı Müzesi Kütüphanesi, H.2165 Nolu Albümden,v.42b)

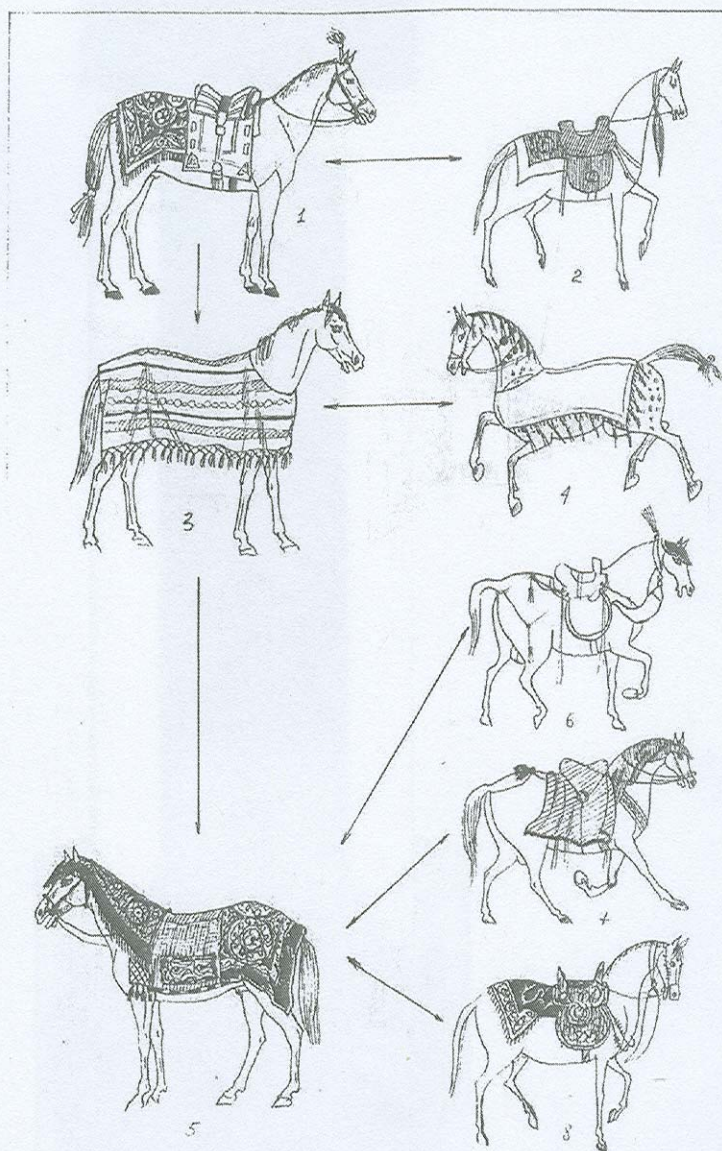
ÇİZİMLER CETVELİ

- ÇİZİM 1 : Bozkır atının farklı şekillerde görüntüsü
- ÇİZİM 2 : Atın binit ve koşum takımının çizim ile gösterimi
- ÇİZİM 3 : Altın elbiseli adamın miğferindeki süslemelerden ayrıntı
- ÇİZİM 4 : Çizimli çatı kiremidi
- ÇİZİM 5 : Ayrıntılı çizimli çatı kiremidi.

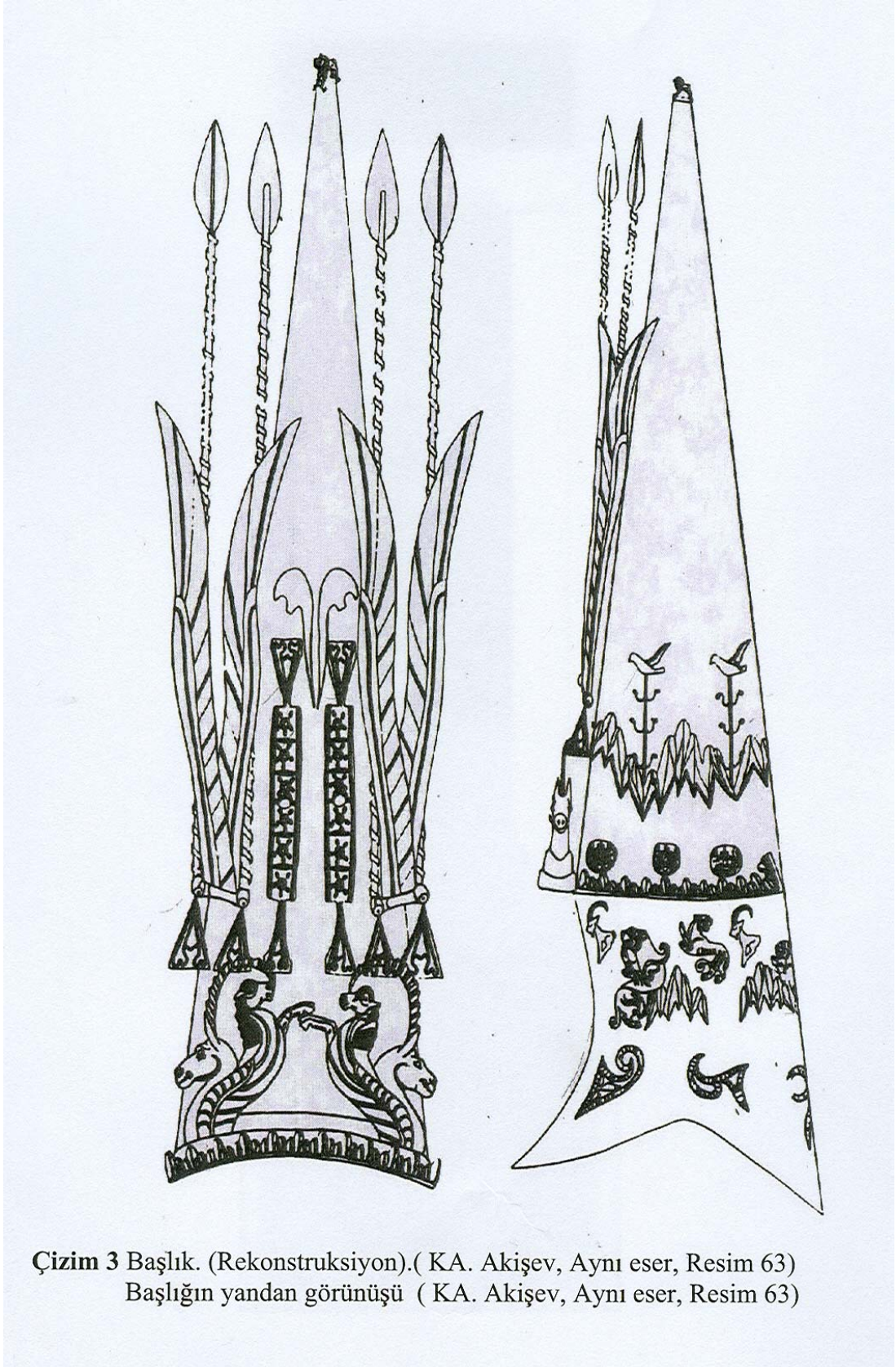

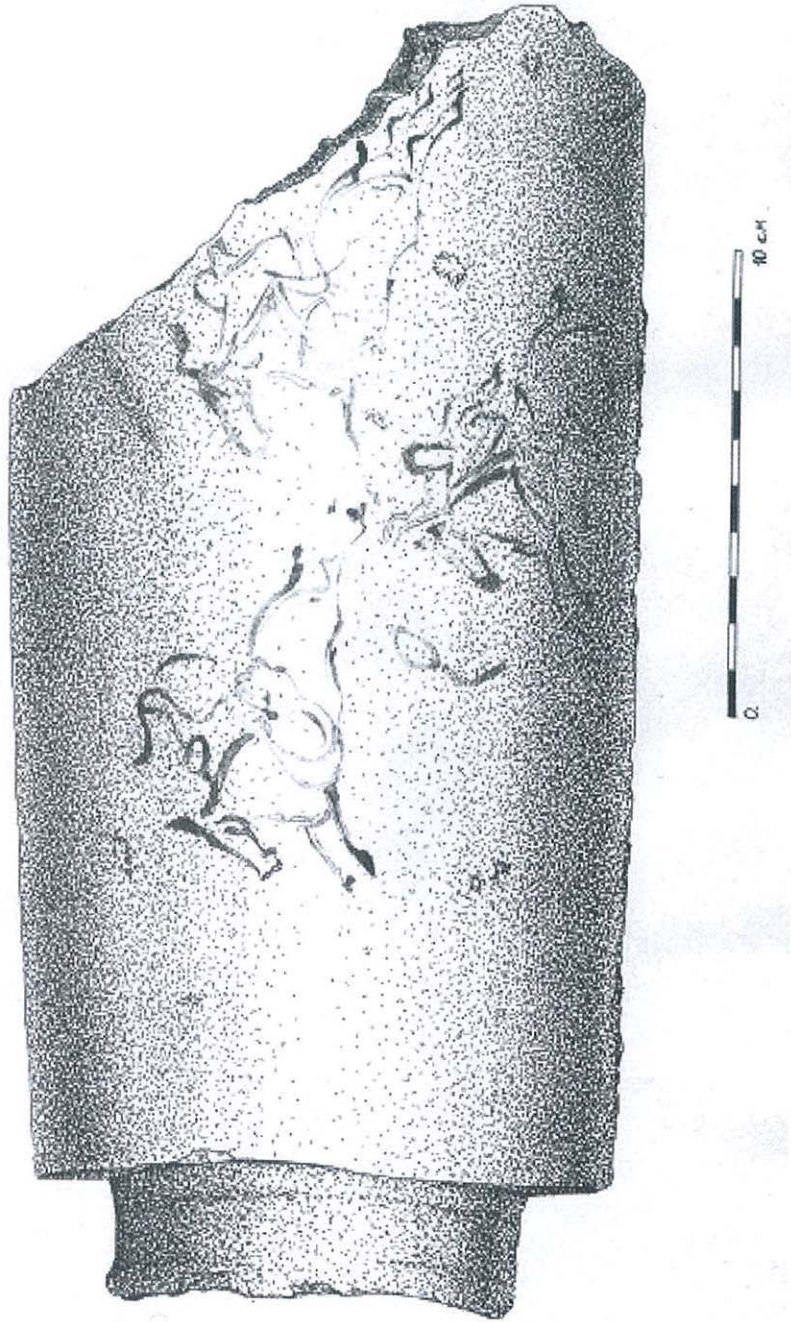
Çizim:1 Bozkır Atının Farklı Şekillerde Görüntüsü(K.A. Samatulu, **Caragan Temir Kigender**, Almatı, 1996)

80-сурет. Қазақтар қолданған ат жабуының түрлері. Алдыңғы сауырын (1), кеудесін (2), бүкіл денесін жабатын (3) жабу түрлері. Осы үлгідегі ат жабуының (2-8) Шығыс мыңатороларының байлеленуі. XIV—XVII ғасырлар.

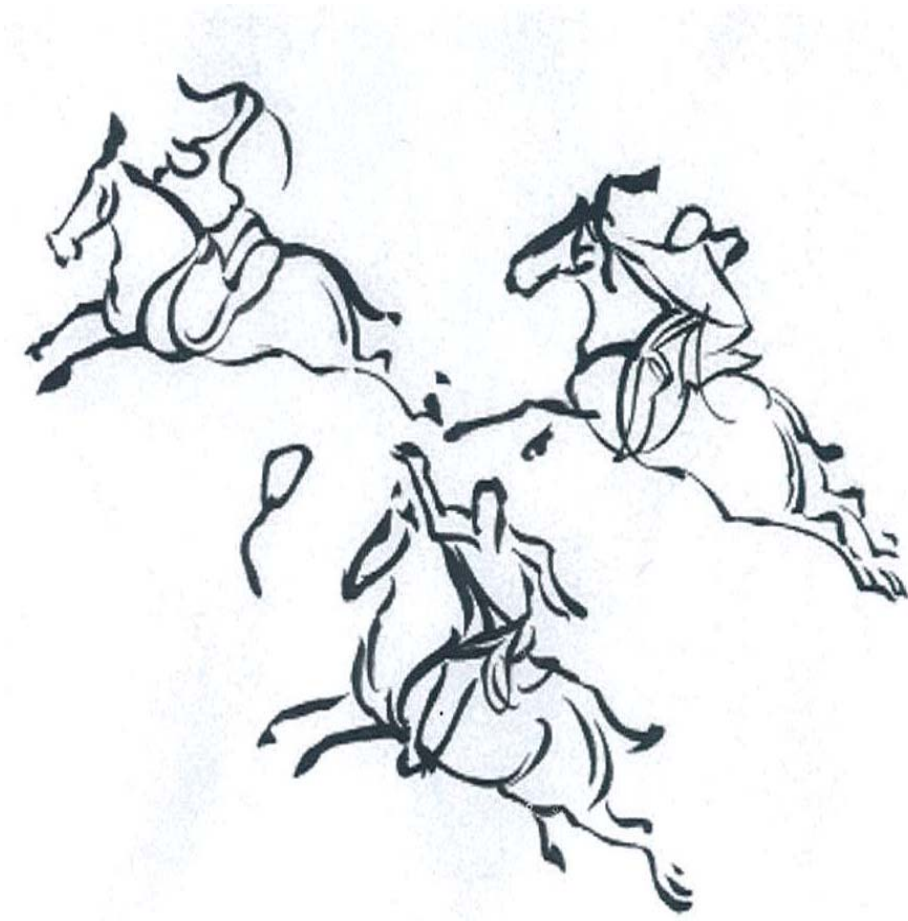

Çizim:2 Atın Binit ve Koşum Takımının Çizim İle Gösterimi (K.A. Samatulu, Caragan Temir Kigender, Almatı, 1996)

Çizim:4 Çizimli Çatı Kiremidi (Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2003 Yılı Çalışmaları, Ankara 2003, Çizim:13)

Çizim:5 Çizimli Çatı Kiremidi(Moğolistan'daki Türk Anıtları Projesi 2003 Yılı Çalışmaları, Ankara 2003, Çizim : 14)

ÖZET

Bu Yüksek Lisans tezinin amacı Bozkır Kavimlerinin Kültür ve Mitolojilerinde atın yerini ortaya çıkartmaktır.

Bu çalışmada M.Ö. V.yüzyıl ve M.S.IX. yüzyıla kadar Orta Asya Türk Kültürüne ait birinci elden kaynaklar incelenerek atın önemi ve işlevi ortaya çıkarılmaya çalışılmıştır.

Türkler Dünya Tarihinde atı ilk kez binek hayvanı olarak kullanmış ve at Türkler sayesinde Dünya Kültür Tarihine kazandırılmıştır. Türklerin ata önem vermesi onların hayatına; siyasal, sosyal, ekonomik, askeri, dinsel, sanatsal ve mitolojik alanlarda yansımalarına imkan sağlamıştır.

Kısaca;

1-Atın, hangi kültür coğrafyasında ortaya çıktığı ve yapılan anlaşmalarda vergi olarak atın verilmesi siyasi açıdan atın rolünü göstermektedir.

2-Atın, Türklerin eğlence ve festivallerinde yer alması, sütünün içilmesi ve etinin yenilmesi sosyal hayatta atın rolünü göstermektedir.

3-Atın, Çin ipeği ile değiştirilmesi, özellikle savaş atlarının satılması, atın ekonomik açıdan önemine işaret etmektedir.

4-Atın, kahramanı ile birlikte gömülmesi, kaderini kahramanının kaderine bağlaması, çeşitli törenlerin yapılması dinsel açıdan atın önemine işaret etmektedir.

5-Atın, savaş araç ve gereçlerinde en önemli unsur olması hızından ve gücünden yararlanılması askeri hayatta önemine işaret etmektedir.

6-Çeşitli sanat buluntularında atın yer alması sanatsal açıdan atın önemini göstermektedir.

7-Atın, mitolojik hikayelerde yer alması mitolojik açıdan önemini göstermektedir.

ABSTRACT

The aim of this postgraduate study is to show horse's place in steppe ethnicals culture and mythology.

In this study, horse's importance was tried to discover by reseorching the first and second hand souices about Middle Turkish Culture up to V. Century B.C. and IX A.C.

In World History Turks used the horse firstly as a riding animal and by this way horse was earned to World Culture History. That's why Turks gave importance to horse politically, socially, economically, military, religious, artistic and mythologically reflected to their life.

Shortly;

1-Because the horse was appened in which culturel geography and was given as to payment shows the role in political scene.

2-Because the horse took place in Turk's entertainments and festivals, its milk was drunk, its meat was eaten; shows the role horse in social life.

3-The change of horses with chinese silk, to sell them in meaning of commerce, especially war horses shows the importance in economy.

4- Heros were buried with their horses, horses spared the same fatalities with their owners, and some cereminies show the religious importance of horses.

5-Horses were used in wars as weapons, also used because of its speed and power and this shows the importance in military life.

6-Horse takes place in some old artistic materials the artistic importance.

7-Horse takes place in mythological stories and show its mythological importance.